

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТОРЯНИК ВІОЛЕТТА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 342.726-054.73(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ)
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН,
ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН**

Спеціальність 081 – Право

(Галузь знань 08 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ В. О. Торяник

Науковий керівник – Людмила Дмитрівна Руденко, кандидат юридичних наук, доцент

Суми 2024

АНОТАЦІЯ

Торяник В. О. Правові засади інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Сумський державний університет, Суми, 2024.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням, присвяченим удосконаленню теоретичних і практичних правових засад інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон.

Актуальність теми дослідження обумовлено необхідністю вирішення глобального демографічного провалля в Україні, дефіцитом спеціалістів на ринку праці, забезпеченням прав українців за кордоном, оскільки надання тимчасового захисту для українців у державах ЄС, стан їхньої соціальної підтримки залежить від багатьох чинників як на рівні ЄС, так і на рівні окремих країн ЄС, невизначеністю щодо тривалості активної фази воєнних дій, економічного стану України після ухвалення політичного рішення про завершення воєнних дій.

Унаслідок проведеного дисертаційного дослідження й системного аналізу здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, чинного законодавства України і зарубіжних країн, практики його застосування, права ЄС виконано наукове завдання з удосконалення правових засад інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, сформульовано певні теоретичні висновки та внесено низку пропозицій до національного законодавства в досліджуваній сфері.

Під час дослідження категоріально-понятійного апарату конкретизовано, що інтеграція є процесом, спрямованим на прийняття особи як члена соціальної

групи за допомогою встановлення зв'язків, набуття спільних інтересів і цінностей, співіснування, зокрема в іншій ідентичності, спільного використання ресурсів як особи, так і громади, що приймає. Визначено зміст інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як реалізацію державної, місцевої політики, результатом якої є безбар'єрне правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення прав таких осіб на рівні територіальних громад, надання їм соціальних, адміністративних, освітніх послуг, створення умов із працевлаштування та житлового забезпечення на недискримінаційній основі. Уточнено визначення внутрішньо переміщених осіб за допомогою внесення до переліку таких осіб іноземців та осіб без громадянства, яким надано тимчасовий захист в Україні. Визначено відмінні ознаки між внутрішнім переміщенням і бездомністю. Зазначено, що вимушене внутрішнє переміщення призводить до втрати місця проживання, проте змістове наповнення інтеграції (реінтеграції) бездомних осіб і внутрішньо переміщених осіб є відмінним і потребує різного змістового наповнення відповідної соціальної послуги. Аргументовано доцільність ухвалення окремого Державного стандарту соціальної послуги інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб, оскільки ухвалений Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб не відображає особливості інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб; не забезпечує реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердженого операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках.

Сформульовано визначення моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон як збирання, аналізування, оброблення інформації, отриманої від таких осіб, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної політики та законодавства у сфері їхньої інтеграції (реінтеграції). Класифіковано

види моніторингу за суб'єктивним складом на такий, що здійснюють органи державної влади, місцевого самоврядування; громадський сектор; міжнародні організації.

На підставі аналізу законодавства у сфері інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, запропоновано класифікацію нормативно-правових актів на такі: загальні та спеціальні; спрямовані на виконання тактичних завдань з інтеграції (реінтеграції) і стратегічних завдань з інтеграції (реінтеграції). Конкретизовано правову природу Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року як рамкового документа, реалізація якого потребує розв'язання проблеми обмежених фінансових та інфраструктурних ресурсів, інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями територіальних громад, що приймають, і ВПО внаслідок обмеженого фінансового ресурсу.

Аргументовано доцільність упровадження CRM-системи державного моніторингу потреб ВПО і громадян, які перебувають за кордоном. Запропоновано призначити координатором такої системи Міністерство соціальної політики України, розробити єдину методологію моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансового забезпечення із щоквартальним оцінюванням отриманих даних і коригуванням державної політики в цій сфері, автоматизацією та інтегруванням отриманих даних із державними реєстрами. Запропоновано затвердити акт оцінювання потреб внутрішньо переміщених осіб для використання в територіальних громадах за результатами впровадження такої методології.

На підставі проведеного аналізу розроблено пропозиції щодо забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб на загальнодержавному та місцевому рівнях. На загальнодержавному рівні запропоновано: розробити стратегію нової житлової політики; ухвалити новий Житловий кодекс України з механізмом реалізації житлових прав внутрішньо

переміщених осіб; ухвалити довгострокову державну програму забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб; підвищити спроможність рад із питань внутрішньо переміщених осіб у сфері адвокації та захисту житлових прав внутрішньо переміщених осіб; збільшити фінансування місцевих бюджетів на будівництво житла для таких осіб; розробити механізм компенсації витрат внутрішньо переміщених осіб на оренду житла з визначенням критеріїв і строків такої компенсації; залучити грантові кошти для пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб; провести інформаційну кампанію для внутрішньо переміщених осіб щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях; розробити та затвердити порядок проведення оцінювання житлових потреб таких осіб на рівні територіальних громад. На місцевому рівні потрібно: створити на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування окремий розділ для внутрішньо переміщених осіб і забезпечити його наповнення актуальною інформацією щодо національних і місцевих житлових програм для таких осіб із покроковими алгоритмами дій, вимогами та процедурами участі в житлових програмах; можливостей, умов і механізмів отримання тимчасового житла з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО та житлового фонду соціального призначення; забезпечити ведення та оприлюднення на офіційному сайті міської, селищної ради рейтингових списків внутрішньо переміщених осіб, які потребують житла для тимчасового проживання.

Аргументовано доцільність розроблення та затвердження на рівні територіальних громад порядку формування й розподілу житла з фонду тимчасового житла з визначенням рейтингового списку взятих на облік внутрішньо переміщених осіб, які потребують отримання житла; програм забезпечення житлом таких осіб із відповідним обсягом фінансування на підставі наявних можливостей і потреб; стратегій довгострокових житлових рішень для внутрішньо переміщених осіб, зокрема із залученням міжнародних гуманітарних організацій, рад із питань внутрішньо переміщених осіб.

Запропоновано класифікацію правових механізмів інтеграції (реінтеграції) громадян, які виїхали за кордон, на тактичні та стратегічні; на такі, які підлягають реалізації: Україною, державою, що приймає, міжнародними організаціями.

До тактичних правових механізмів віднесено: розроблення та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим прихистком за кордоном; системи оцінювання їхніх потреб, зокрема потреб після повернення в Україну; внесення змін у трудове законодавство в частині можливості застосування українськими роботодавцями дистанційної форми праці для громадян України, які отримали тимчасовий прихисток у ЄС; упровадження механізму зарахування трудового стажу громадянам України, які були офіційно працевлаштовані за кордоном; проведення культурно-просвітницької кампанії серед громадян України за кордоном із метою їхнього мотивування на повернення в Україну; розроблення кредитних житлових програм для громадян України за кордоном (закріплення на законодавчому рівні однакових пільгових іпотечних житлових програм як для ВПО, так і громадян України за кордоном).

До стратегічних правових механізмів віднесено: розроблення та ухвалення спільно з ЄС програми повернення та реінтеграції громадян в Україну; укладання з державами – членами ЄС та іншими державами двосторонніх міжнародних договорів щодо повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України; упровадження міжнародного компенсаційного механізму за допомогою підписання міжнародних договорів із державами, у яких є заморожені російські активи, створення Компенсаційної комісії, Компенсаційного Фонду; упровадження міжнародного механізму використання прибутку від заморожених російських активів та у стратегічній перспективі розроблення правового механізму повної конфіскації заморожених

російських активів як складової виконання довгострокових завдань з інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Аргументовано доцільність створення окремого органу державної влади для реалізації перерахованих тактичних і стратегічних правових механізмів за аналогією з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Запропоновано визначити його компетенцію у сфері інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово виїхали за кордон, співпраці з міжнародними організаціями, Європейською комісією, країнами ЄС, громадським сектором.

Розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства в досліджуваній сфері. На підставі аналізу Порядку надання допомоги на проживання ВПО, затвердженого постановою КМУ від 20.03.2022 № 332, розроблено пропозиції щодо погодження його положень із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та усунення внутрішніх колізій. Сформульовано пропозиції щодо усунення дискримінації прав ВПО, які перемістилися в гірські населені пункти, за допомогою розповсюдження на них додаткових гарантій і прав, передбачених спеціальним законом для мешканців таких територіальних громад. Запропоновано ухвалити цільовий нормативно-правовий акт щодо гарантій для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунути колізії та прогалини, що є в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

Ключові слова: інтеграція, реінтеграція, внутрішньо переміщена особа, громадянин України, тимчасовий прихисток, правовий механізм інтеграції (реінтеграції), моніторинг, доступ до соціального забезпечення, доступ до пенсійного забезпечення, компенсація, право на компенсацію, пошкоджене житло, житлова програма.

SUMMARY

Torianyuk V. O. Legal principles of integration (reintegration) of internally displaced persons and citizens who temporarily moved abroad. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 – law. – Sumy State University, Sumy, 2024.

The dissertation is a complex scientific study devoted to the improvement of theoretical and practical legal principles of integration (reintegration) of internally displaced persons and citizens who temporarily moved abroad.

The relevance of the research topic is due to the need to solve the global demographic crisis in Ukraine, the shortage of specialists on the labor market, ensuring the rights of Ukrainians abroad, since the provision of temporary protection for Ukrainians in the EU states, the state of their social support depends on many factors both at the EU level and at the levels of individual EU countries, uncertainty regarding the duration of the active phase of hostilities, the economic condition of Ukraine after the political decision to end the hostilities.

As a result of the dissertation research and systematic analysis of the achievements of domestic and foreign jurisprudence, the current legislation of Ukraine and foreign countries, the practice of its application, EU law, the scientific task of improving the legal basis of integration (reintegration) of IDPs and citizens who temporarily moved abroad was solved. Certain theoretical conclusions were formulated and a number of proposals were made to the national legislation in the researched area.

When studying the categorical and conceptual apparatus, it was specified that integration is a process aimed at accepting a person as a member of a social group by establishing connections, acquiring common interests and values, coexistence, including in another identity, sharing resources as a person, and and the host community. The content of reintegration is the implementation of state policy, the

result of which is the barrier-free legal, socio-economic, medical, transport, household, cultural, organizational and informational provision of the rights of IDPs and persons who have returned from other states in the territorial community on a non-discriminatory basis, providing social and administrative services to them. The definition of IDPs has been clarified by including in the list of foreigners and stateless persons who have been granted temporary protection in Ukraine. Distinguishing features between internal displacement and homelessness have been identified. Although forced internal displacement also results in homelessness, the meaningful content of reintegration for homeless persons and IDPs is different and requires different meaningful content of the corresponding social service. The definition of monitoring the needs of IDPs and citizens who have temporarily moved abroad is formulated, as the collection, analysis, processing of information received from IDPs and citizens who are abroad, for the purpose of forecasting, developing recommendations for improving state policy and legislation in the field of reintegration of such persons. The types of such monitoring are determined by subject composition (performed by state authorities, the public sector, international organizations).

Based on the analysis, it is indicated the feasibility of adopting a separate State Standard of social services for the reintegration of IDPs, since the adopted State Standard of Social Integration and Reintegration of Homeless Persons does not reflect the feasibility of integration (reintegration of IDPs), does not ensure the implementation of the Strategy of the State Policy on Internal Displacement for the period until 2025 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023–2025.

When studying the legislation in the field of integration (reintegration) of IDPs, classification into general and special legislation was proposed; legislation aimed at solving tactical tasks of integration (reintegration) and strategic tasks of integration (reintegration). The legal nature of the State Policy Strategy on Internal Displacement for the period until 2025 has been specified as a framework document, the implementation of which requires solving the problem of limited financial and

infrastructural resources, the infrastructural capacity of state authorities and local self-government, leveling conflicts between residents of host territorial communities and IDPs through limited financial resource. The expediency of improving legislation to protect the rights of IDPs is argued; implementation of mechanisms for financing programs aimed at helping IDPs, including international aid; providing IDPs with access to information about their rights and opportunities; development of regional programs aimed at adaptation and integration of IDPs into host communities.

It is proposed to introduce a CRM system for state monitoring of the needs of IDPs and citizens living abroad. It is proposed to appoint the Ministry of Social Policy of Ukraine as the coordinator of such a system, to develop a unified methodology for monitoring the needs of IDPs in the field of education, health care, and financial support with a quarterly assessment of the received data and adjustment of state policy in this area, automation and integration of the received data with state registers. As a result of the implementation of such a methodology, it is proposed to approve the act of assessing the needs of IDPs for use in territorial communities.

The expediency of developing a mechanism for recording and systematically assessing the needs of IDPs (conducting surveys by specialists of social protection services and institutions; ordering research from non-governmental organizations) as a component of their integration into host communities is argued.

Proposals have been developed to create a state register of children who suffered as a result of hostilities and armed conflicts; research of the needs of such children.

The classification of legal mechanisms of integration (reintegration) of citizens who have gone abroad into tactical and strategic is proposed; for those that are subject to implementation by Ukraine, the host state, and international organizations.

Tactical legal mechanisms include the development and adoption of by-laws regarding the registration of citizens of Ukraine who are under temporary protection abroad, and the system for assessing their needs, including the need to create conditions for their return to Ukraine; introducing changes to the labor legislation regarding the

use of remote work as a form of work organization of Ukrainian employers within the framework of preserving labor relations with citizens of Ukraine who have received temporary protection in the EU, introducing a mechanism for crediting work experience to employees who worked abroad officially, in order to acquire the right to receive a pension software. The implementation of this process requires the conclusion of bilateral agreements between Ukraine and the main recipient countries of Ukrainian forced migrants on mutual recognition of seniority. It is also appropriate to include the development of a cultural and educational campaign for Ukrainian citizens abroad to stimulate their return and stay in Ukraine to tactical legal mechanisms; the development of credit housing programs for Ukrainians abroad (establishment at the legislative level of opportunities to purchase housing on the same preferential terms for both internally displaced persons and Ukrainian citizens abroad in relatively safe regions of Ukraine).

Strategic legal mechanisms include the development and adoption of a joint EU program for the voluntary return and reintegration of citizens to Ukraine, the conclusion of bilateral agreements with EU member states and other states on the return of citizens to Ukraine; defense and security modernization of Ukraine; economic, social, infrastructural restoration of the de-occupied regions of Ukraine. The implementation of the proposed tactical and strategic means requires the creation of a single body of state power to organize and coordinate the return of Ukrainian citizens by analogy with the Ministry for the Reintegration of Temporarily Occupied Territories, which must ensure coordination with international organizations (the International Organization for Migration, the Office of the United Nations High Commissioner for refugees), the European Commission, EU countries, the public sector. One of the tasks of such a body should be the development and implementation of state support programs for citizens of Ukraine who plan to return, in terms of job search and provision of temporary housing.

Legal means to ensure the housing rights of IDPs at the national and local levels are proposed. State-wide legal means include the development of a new housing policy strategy on the territory of Ukraine; adoption of new housing legislation that would

meet modern standards and provided for the mechanisms for realizing the housing rights of IDPs; adoption of a long-term state program to ensure the housing rights of IDPs; increasing the capacity of IDP councils by developing legal mechanisms of their influence on the implementation and protection of housing rights of IDPs; increase in financing of local budgets for the construction of new housing for IDPs, reconstruction of housing stock, preferential lending, attraction of additional financing from international organizations, donor countries, grant programs; development of a mechanism for compensating the costs of IDPs for housing rent with the definition of criteria and terms of such compensation (social rent); development and approval of the procedure for assessing housing needs in the territorial community. Local legal means include the development of a strategy for long-term housing solutions for IDPs with the involvement of international humanitarian organizations, IDP councils; development and adoption of local housing programs for IDPs; publication on the official website of the city and village council of the rating lists of persons who need housing for the temporary residence of internally displaced persons in the community; approval of the procedure for the formation and distribution of housing from the temporary housing fund for IDPs based on the determination of the ranking list of internally displaced persons who are registered and need housing.

Proposals for improving the legislation in the researched area have been developed. On the basis of the analysis of the Procedure for providing assistance for the residence of IDPs, approved by the Resolution of the CMU of March 20, 2022 No. 332, proposals have been developed to bring its provisions in line with the Law of Ukraine «On Mandatory State Pension Insurance» and to eliminate internal conflicts. Proposals have been made to eliminate discrimination against the rights of IDPs who have moved to mountain settlements, by providing them with additional guarantees and rights provided for by a special law for residents of such territorial communities. It is proposed to adopt a targeted normative legal act on guarantees for children who have suffered as a result of hostilities and armed conflicts; eliminate conflicts and gaps

in the Procedure for granting the status of a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts.

Key words: integration, reintegration, internally displaced person, temporary shelter, legal mechanism of reintegration, access to social security, access to pension security, compensation, right to compensation, restoration, damaged housing.

НАУКОВІ ПРАЦІ, У ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНО ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України

1. Торяник В. О. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. *Правові горизонти*. 2019. № 17 (30). С. 57–63. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i17.p:57>.

2. Торяник В. О. Правові засади соціального захисту внутрішньо переміщених осіб як елементи їх інтеграції в приймаючі громади. *Право.ua*. 2023. № 4. Ч. 2. С. 223–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.35>.

3. Торяник В. О. Правові засади інтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 228–233. DOI: [10.32782/EP.2023.2.37](https://doi.org/10.32782/EP.2023.2.37).

Публікації в зарубіжних періодичних наукових виданнях

4. Торяник В. О. Правове забезпечення реінтеграції громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон внаслідок воєнних дій. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 1 (61). С. 134–141. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.1.20>.

Тези доповідей на наукових конференціях

5. Торяник В. О. Щодо європейських стандартів забезпечення прав жінок, які постраждали внаслідок військового конфлікту. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 23–24 травня 2019 року) : у 2 ч. 2019. Ч. 2. С. 19–23. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72801/1/Reformuvannia_pravovoi_systemy_2.pdf.

6. Торяник В. О. Щодо законодавчого забезпечення прав жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір* : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 7 червня 2019 р.). 2019. С. 61–65.

7. Торяник В. О. Правове забезпечення діяльності рад з питань внутрішньо переміщених осіб при органах місцевого самоврядування, місцевих державних адміністраціях. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 23–24 травня 2024 року). 2024. С. 117–120. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/96305/1/Hankevych_external_aggression.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН	32
1.1. Поняття інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	32
1.2. Міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти у сфері інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	59
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН	82
2.1. Правовий механізм моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	82
2.2. Правові засоби доступу внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, до соціального та пенсійного забезпечення	94

2.3. Правові засоби забезпечення житлових, трудових прав внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	122
Висновки до розділу 2	151

РОЗДІЛ 3. СПОСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН	156
3.1. Правове забезпечення партнерської взаємодії між Україною, Європейським Союзом і міжнародними організаціями щодо інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	156
3.2. Правове забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором під час реалізації державної політики інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон	177
Висновки до розділу 3	192
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	204
ДОДАТКИ	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Абз.	Абзац
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПО	Внутрішньо переміщена особа
Директива про тимчасовий прихисток	Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту в разі масового напливу переміщених осіб і про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо приймання таких осіб і наслідків цього
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КМУ	Кабінет Міністрів України
МБРР	Міжнародний банк реконструкції та розвитку
Мінреінтеграції	Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України
Мінсоцполітики України	Міністерство соціальної політики України
МОМ	Міжнародна організація з міграції

ООН	Організація Об'єднаних Націй
П.	Пункт
РФ	Російська Федерація
Ст.	Стаття
УВКБ ООН	Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців
ЦФБП	Цільовий фонд багатьох партнерів
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах безпрецедентної гуманітарної кризи, спричиненої повномасштабною воєнною агресією РФ проти України, проблема масового переміщення населення набула особливого значення. За даними УВКБ ООН, станом на жовтень 2024 року близько 8,1 мільйона громадян України отримали тимчасовий захист або аналогічні національні схеми захисту в європейських країнах. Водночас згідно з даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні досягла 4,6 мільйона осіб.

Масштабне внутрішнє переміщення населення створило безпрецедентні виклики для національної системи соціального захисту та інституційної спроможності держави. За оцінками Світового банку, близько 60 % внутрішньо переміщених осіб опинилися за межею бідності, що вимагає комплексного підходу до їхньої інтеграції в громади, що приймають, і забезпечення базових потреб.

Особливої уваги заслуговує ситуація з громадянами України, які перебувають під тимчасовим захистом у державах – членах Європейського Союзу відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС про тимчасовий захист. Згідно з дослідженням European Union Agency for Fundamental Rights існують суттєві відмінності в національних підходах до інтеграції українських громадян, зокрема вимоги щодо мовної компетенції, доступу до ринку праці та освітніх послуг.

Аналіз даних European Migration Network свідчить про відсутність уніфікованої стратегії реінтеграції українських громадян на рівні ЄС, що створює додаткові виклики для формування національної політики повернення. За прогнозами Міжнародного валютного фонду (ІМФ, 2024), тривала відсутність значної частини працездатного населення може мати довгострокові негативні наслідки для демографічної ситуації та економічного відновлення України.

У цьому контексті особливої актуальності набуває розроблення науково обґрунтованої стратегії інтеграції та реінтеграції як внутрішньо переміщених осіб, так і громадян, які тимчасово перебувають за кордоном. Актуальність дослідження поставленого питання обумовлено необхідністю вирішення глобального демографічного провалля в Україні, дефіцитом спеціалістів на ринку праці як в умовах воєнного стану, так і за поствоєнного відновлення України забезпеченням прав українців за кордоном, оскільки надання тимчасового прихистку для них у державах ЄС, стан їхньої соціальної підтримки залежить від багатьох чинників як на рівні ЄС, так і на рівні окремих країн ЄС. Невизначеність щодо тривалості активної фази воєнних дій, економічного, демографічного стану України після досягнення політичного рішення про завершення воєнних дій створюють економічні та гуманітарні виклики як для України, так і держав, що приймають. Такі виклики потребують розроблення науково обґрунтованих рішень щодо правових механізмів повернення та інтеграції (реінтеграції) громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, в Україну.

У науковій літературі питання інтеграції (реінтеграції) громадян України, які виїхали за кордон унаслідок російської воєнної агресії, досліджено фрагментарно. Більшість досліджень мають соціологічний, економічний характер і присвячені аналізу міграційних процесів до 24 лютого 2022 року. Зокрема це дисертаційне дослідження М. О. Логвинової «Суспільно-географічні особливості вимушених міграцій у прикордонних регіонах Східної України» (2018), В. В. Поліщук «Державне регулювання міграційних процесів в контексті соціально-економічного розвитку України» (2021).

Питання правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО, їхнього соціального захисту як складової такого процесу досліджено фрагментарно. Зокрема це дисертаційне дослідження К. О. Крахмальнової «Адміністративно-правове забезпечення статусу ВПО в Україні» (2017), Т. Р. Кульчицького «Правове регулювання соціального захисту ВПО в Україні» (2022). У більшості

досліджень не враховано нові виклики, з якими стикнулася України після повномасштабного вторгнення РФ. Фактично правові засади інтеграції (реінтеграції) ВПО не були самостійним предметом наукових досліджень у вітчизняній правовій науці. Незважаючи на те, що внутрішнє переміщення триває вже десятий рік поспіль, проблеми правового забезпечення інтеграції (реінтеграції) ВПО не розв'язано, що підтверджують дослідження неурядових організацій, соціологічні опитування, наукові роботи, доповіді та моніторингові звіти за підсумками діяльності міжнародних місій.

В Україні відсутні будь-які стратегії або плани, затверджені на рівні органів державної влади, щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян України, які перебувають за кордоном унаслідок воєнних дій.

Вищезазначене вказує на наявність правового та суспільного попиту дослідження правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон. Отже, обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною, а її опрацювання дозволить усунути прогалину в правовому механізмі інтеграції (реінтеграції) зазначених осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, ухвалених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, а також Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (пункт 1.2 «Удосконалення національної правової системи та її адаптації до європейського права»).

Основні положення дисертації відповідають пріоритетним напрямкам науково-дослідних робіт Сумського державного університету та отримані в межах реалізації науково-дослідної теми Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету «Демократія як спосіб забезпечення державою прав людини та децентралізації: правові механізми» (№ 0122U200509).

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є всебічний і комплексний аналіз правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, вироблення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

– розкрити сутність і здійснити теоретико-правовий аналіз понять «інтеграція» та «реінтеграція» внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– проаналізувати систему міжнародно-правових і національних нормативно-правових актів у сфері інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– дослідити правовий механізм моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– проаналізувати правові засоби забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, до соціального та пенсійного забезпечення;

– дослідити правові засоби забезпечення житлових і трудових прав внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– проаналізувати правове забезпечення партнерської взаємодії між Україною, ЄС і міжнародними організаціями щодо інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– дослідити правове забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором під час реалізації державної політики інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері вимушеного переміщення громадян як усередині держави, так і за кордон.

Предметом дослідження є правові засади інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплексна система загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, обраних з урахуванням мети, завдань і специфіки об'єкта дослідження. Діалектичний метод застосовано як фундаментальний підхід до вивчення правових явищ у їхньому розвитку та взаємозв'язку, що дозволило дослідити еволюцію державної політики та роль громадського сектору в процесах інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян України за кордоном, виявити їхні системні взаємозв'язки та закономірності розвитку (розділи 1–3). Системний метод використано для концептуалізації поняттєво-категоріального апарату дослідження, зокрема для формування цілісного розуміння процесів інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, визначення їхніх сутнісних характеристик і розмежування із суміжними правовими категоріями (підрозділ 1.1). Метод аналізу та синтезу застосовано для детального вивчення правових засобів інтеграції (реінтеграції) (підрозділи 2.1–2.3) та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового механізму (підрозділи 3.1, 3.2). Історико-правовий метод забезпечив можливість дослідження генези національного та міжнародного законодавства у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян за кордоном, виявлення основних етапів його становлення та визначення тенденцій подальшого розвитку (підрозділ 1.2). Формально-юридичний метод використано для аналізу нормативно-правової бази та судової практики щодо захисту прав ВПО (підрозділи 2.2, 2.3), а також для визначення компетенційних повноважень органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в досліджуваній сфері. Порівняльно-правовий метод застосовано під час компаративного аналізу правового регулювання процесів інтеграції

(реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, у різних правових системах (підрозділи 1.2, 3.1), що дозволило виявити найбільш ефективні зарубіжні практики та обґрунтувати можливості їхньої імплементації в національне законодавство України. Структурно-функціональний метод використано для дослідження інституційного механізму забезпечення прав ВПО і визначення функціональних взаємозв'язків між різними суб'єктами реалізації державної політики у сфері інтеграції (реінтеграції). Комплексне застосування зазначених методів забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність дослідження, а також достовірність отриманих наукових результатів.

Теоретичною основою для проведення цього дисертаційного дослідження послуговували праці провідних науковців, серед яких:

1) у частині філософського, соціологічного розуміння реінтеграції – В. Антонюк, О. Балакірева, М. Дем'яненко, Е. Лібанова, В. Горбулін, О. Новікова, Ю. Залознова, І. Тітар та ін.;

2) у частині науковців-правників – О. Біда, А. Блага, М. Буроменський, А. Бущенко, О. Мартиненко, Т. Міхайліна, Н. Оніщенко, П. Пархоменко, К. Рашевська, О. Сердюк, М. Статкевич, В. Стешенко, С. Тарабанова, І. Щебетун.

Іноземні науковці також досліджують питання майбутнього громадян України в державах ЄС. Але більшість досліджень присвячено не питанням їхнього повернення в Україну, а інтеграції в держави, що приймають, вироблення певної політики на рівні ЄС, працевлаштування тощо. Зокрема це наукові праці С. Манту, К. Сваан, Т. Стрік. На науковому експертному рівні ООН питання інтеграції (реінтеграції) ВПО досліджував С. Хіменес-Дамарі.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, міжнародні акти щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО, вимушених мігрантів, інші закони й підзаконні нормативно-правові акти, законодавство окремих зарубіжних держав за темою дослідження.

Емпіричну основу дослідження становлять рішення ЄСПЛ, рішення загальних судів, постанови Верховного Суду, регіональні програми, моніторингові звіти міжнародних організацій, громадського сектору, статистичні дані та опитування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших досліджень, у якому комплексно на основі сучасних методів пізнання, здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, аналізу зарубіжного й національного законодавства розкрито зміст та особливості правового забезпечення інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, визначено напрями вдосконалення такого законодавства та впровадження правових механізмів на рівні територіальних громад. Найбільш значущі результати й наукові положення, що містять наукову новизну, винесено на захист:

уперше:

– визначено змістовне наповнення правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як нормативно забезпечений правовий механізм моніторингу потреб таких осіб; правові засоби доступу до безбар'єрного правового, соціально-економічного, медичного, транспортного, побутового, культурного, організаційно-інформаційного забезпечення прав, реалізації житлових, соціальних, пенсійних, освітніх прав на рівні територіальних громад; механізм з працевлаштування та житлового забезпечення на недискримінаційній основі з партнерською взаємодією між Україною, ЄС та міжнародними організаціями, координацією між органами місцевого самоврядування, державної влади та громадським сектором;

– розроблено рекомендації з удосконалення моніторингу потреб ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, шляхом впровадження CRM-систему державного моніторингу таких потреб з призначенням координатором такої системи Мінсоцполітики України, розробкою єдиної методології моніторингу потреб у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансового забезпечення,

доступу до адміністративних послуг, працевлаштування з щоквартальною оцінкою отриманих даних та корегуванням державної політики у такій сфері, автоматизацією та інтегруванням отриманих даних з державними реєстрами;

– запропоновано стратегічні та тактичні правові механізми з і інтеграції (реінтеграції) громадян України, які виїхали за кордон шляхом віднесення до тактичних механізмів: розробку та прийняття підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном; системи оцінки їх потреб, у тому числі потреб при поверненні в Україну; внесення змін у трудове законодавство в частині можливості застосування українськими роботодавцями дистанційної форми праці для громадян України, які отримали тимчасовий прихисток у ЄС; впровадження механізму зарахування трудового стажу громадянам України, які були офіційно працевлаштовані за кордоном; проведення культурно-просвітницької кампанії серед громадян України за кордоном з метою їх мотивування на повернення в Україну; розробку кредитних житлових програм для громадян України за кордоном (закріплення на законодавчому рівні однакових пільгових іпотечних житлових програм як для ВПО, так і громадянам України за кордоном); до стратегічних правових механізмів: розробку та прийняття спільно з ЄС програми повернення та реінтеграції громадян в Україну; укладання з державами-членами ЄС та іншими державами двосторонніх міжнародних договорів щодо повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України; впровадження міжнародного компенсаційного механізму шляхом підписання міжнародних договорів з державами, у яких є заморожені російські активи, створення Компенсаційної комісії, Компенсаційного Фонду; впровадження міжнародного механізму використання прибутку від заморожених російських активів та у стратегічній перспективі розробку правового механізму повної конфіскації заморожених російських активів як складового елементу вирішення

довгострокових завдань з інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

удосконалено:

– визначення моніторингу потреб ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як збирання, аналіз, обробку інформації, отриманої від таких осіб, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної, місцевої політики та законодавства у сфері інтеграції (реінтеграції) таких осіб;

– стратегії довгострокових житлових рішень для ВПО на загальнодержавному та місцевому рівнях, шляхом удосконалення порядку формування та розподілу житла з фонду тимчасового житла для ВПО з визначенням рейтингового списку взятих на облік ВПО; програм забезпечення житлом ВПО з відповідним обсягом фінансування, виходячи з наявних можливостей та потреб, з залученням міжнародних гуманітарних організацій, рад з питань ВПО;

– порядок надання допомоги на проживання ВПО шляхом приведення його положень у відповідність з пенсійним законодавством та усунення внутрішніх колізій у самому порядку, а саме доповнення переліку осіб, які мають право на автоматичне подовження грошової допомоги для ВПО, особами, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника та у зв'язку зі звільненням з військової служби.

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо ухвалення окремого Державного стандарту соціальної послуги інтеграції (реінтеграції) ВПО для забезпечення реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках;

– положення щодо правової природи Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року як рамкового документа, реалізація якого потребує розв'язання проблем: обмежених фінансових та

інфраструктурних ресурсів, упровадження механізмів фінансування програм, спрямованих на допомогу ВПО, зокрема міжнародну допомогу; інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями територіальних громад, що приймають, і ВПО унаслідок обмеженого фінансового ресурсу; забезпечення ВПО доступом до інформації щодо їхніх прав і можливостей; розроблення регіональних програм, спрямованих на інтеграцію (реінтеграцію) ВПО у громади, що приймають;

– пропозиції щодо вдосконалення законодавства за допомогою розповсюдження на ВПО, які перемістилися в гірські населені пункти, додаткових гарантій і прав, передбачених спеціальним законом для мешканців таких територіальних громад; ухвалення спеціального нормативно-правового акта про гарантії для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунення колізії та прогалин у порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; створення державного реєстру дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів;

– положення щодо впровадження міжнародного компенсаційного механізму за допомогою підписання міжнародних договорів із державами, у яких є заморожені російські активи, створення Компенсаційної комісії, Компенсаційного Фонду; упровадження міжнародного механізму використання прибутку від заморожених російських активів та у стратегічній перспективі розроблення правового механізму повної конфіскації заморожених російських активів як складової виконання довгострокових завдань з інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що вони становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес та можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як основа для подальшого розроблення та наукового обґрунтування правових засад інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон;

– навчальному процесі – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять із здобувачами вищої освіти з дисциплін «Адміністративне право», «Право соціального забезпечення» (акт впровадження Сумського державного університету);

– практичній діяльності – під час захисту прав, свобод та представництва інтересів внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон (акт впровадження Асоціації юридичних клінік України та акт Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійною науковою роботою, у якій викладено авторське бачення, наукові положення, висновки, пропозиції й рекомендації. Усі результати дослідження отримано авторкою особисто на підставі самостійних досліджень, аналізу доктринальних і нормативних джерел.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження відображено в п'яти наукових статтях, з яких чотири опубліковано в наукових фахових виданнях, визнаних МОН України, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави, і трьох тезах доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях, зокрема міжнародній науково-практичній конференції «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (Суми, 2019 і 2024 рр.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір» (Полтава, 7 червня 2019 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено в чотирьох наукових статтях, одну з яких опубліковано в зарубіжному виданні «Knowledge, Education, Law, Management» і трьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що об'єднують сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, 2 таблиць і 4 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 236 сторінок, з них основного тексту – 171 сторінок. Список використаних джерел становить 245 найменування.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН

1.1. Поняття інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Початковим етапом наукового дослідження є термінологічна визначеність. Поняття «інтеграція», «реінтеграція» є предметом дослідження в соціології, філософії, політичній науці, психології, економічних науках. Застосування таких термінів у правничій науці є похідним, оскільки це обумовлено необхідністю застосування комплексного підходу під час розроблення правового механізму інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Окремі питання інтеграції ВПО було досліджено в наукових роботах О. Балакіревої [1], М. Дем'яненка [2], Е. Лібанової, В. Горбуліна [3], О. Новікової, В. Антонюк, Ю. Залознової [4], І. Тітар [5]. Проте як питання правових засад інтеграції ВПО загалом, так і змістове наповнення термінів «інтеграція», «реінтеграція» досліджено фрагментарно.

Термін «реінтеграція» є похідним від терміна «інтеграція», від латинського *integratio* – відновлення, поєднання; від *integer* – цілий. Щодо змісту він є процесом взаємного пристосування, розширення або ж об'єднання чогось у єдине ціле [6, с. 193]. Згідно із тлумачним словником Оксфордського університету інтеграція є «актом чи процесом поєднання двох чи більше частин у такий спосіб, щоб вони функціонували разом» [7, с. 675]. Умовно термін «інтеграція» можна тлумачити як певний процес.

Різні аспекти інтеграційних процесів досліджують в економічній, політичній науці, соціології. Деякі наукові міжнародні проекти застосовують

інтеграцію як основу наукових досліджень. У США інтегративний підхід розробляють у Каліфорнійському університеті інтегральних досліджень; університет штату Меріленд (округ Балтімор) субсидує проєкт ESIP (Elementary Science Integration Project), призначений для дослідження інтеграції науки; в Огайо діє Асоціація інтегративних досліджень (The Association for Integrative Studies – AIS), заснована з метою обміну ідеями серед науковців та адміністраторів в усіх галузях науки й мистецтва щодо проблем, пов'язаних з інтегративними дослідженнями; у Франції діє Міжнародний Центр Трансдисциплінарних досліджень, мета якого – установлення природи й характеристик потоків інформації, що циркулює між різними галузями знання [8].

Уперше в науковій літературі термін «інтеграція» використано у 30-х роках ХХ ст. у працях німецьких і шведських економістів [9, с. 11]. В економічній науці сформовано теорію інтеграції, зокрема це наукові роботи Б. Баласса [10], Дж. Вайнера та Д. Міда [11]. Основи цієї теорії передбачають поступове усунення дискримінації між господарськими одиницями. Також є корисними концептуальні основи зазначеної теорії щодо методів трансформації, виникнення та розвитку інтеграційних процесів.

Дослідження інтеграції в соціології дозволяють виокремити обов'язкові передумови інтеграції. Виникненню та розвитку інтеграційних процесів повинні передувати відповідні умови, зокрема: основою економіки країн-учасниць має бути високорозвинуте промислове виробництво; учасники цього процесу повинні мати однорідні соціально-економічні устрої (що ґрунтуються на ринковій економіці); наявність міцної політичної волі держав, що об'єднуються [12].

Теоретичною основою дослідження також є структурно-системний підхід у соціології, розроблений А. Кребером і Т. Парсоном. Згідно із запропонованим науковцями підходом рівновага в суспільстві залежить від процесів обміну між підсистемами [13]. Будь-яка система повинна відповідати чотирьом

функціональним вимогам: адаптація (до фізичного оточення); досягнення цілей (кошти організації ресурсів для досягнення цілей і одержання задоволення); інтеграція (форма внутрішньої й зовнішньої координації системи та способи її співвіднесення з наявними відмінностями; вона характеризує суспільство загалом); підтримання зразків, латентність (засоби досягнення відносної стабільності; вони є найважливішими для процесів соціалізації) [14].

У кінці XIX – початку XX ст. Г. Спенсером, Е. Дюркгеймом запропоновано поняття соціальної інтеграції [15]. Варто відмітити про виокремлення двох механізмів інтеграції: інтеграції як інтернаціоналізації (у межах відношення «індивід – суспільство») та інтеграції як інституціоналізації (у межах узгодженості функціонування суспільних підсистем, завданням яких стає легітимація чинних норм і цінностей) [16].

Розроблені авторами теорії інтеграції вказують на необхідність створення державою інституціонального механізму інтеграції з усвідомленням того, що є взаємозалежність між індивідом і суспільством.

Наукові розвідки в соціологічній науці вказують на те, що реалізація інтеграційного процесу не усуває суперечності, а тому завданням держави є створення дієвого механізму виявлення та усунення таких суперечностей. Процес інтеграції повинен бути поступовим, ґрунтуватися на консенсусі та відповідати інтересам суспільства. Водночас інтеграція передбачає інтеграцію економічної, політичної, правової та інших підсистем.

Аналіз теорії інтеграції дає підставу стверджувати, що процес суспільної інтеграції є складним, має комплексний характер, передбачає декілька стадій і виявляється в різних формах. Процес інтеграції може відбуватися як у вже створеній системі, так і в разі виникнення нової з імплементацією не пов'язаних раніше між собою елементів, які мали автономію. Завданням інтеграції є збільшення обсягу та інтенсивності зв'язків усередині системи, упорядкування всієї системи.

Аналіз наукових теорій інтеграції щодо функцій, складових, можливостей (К. Пурсейна [17], Е. Хаас [18], А. Етціоні [19], К. Дойч [20]) дозволяє виокремити такі ознаки інтеграції: це процес, спрямований на зміцнення взаємозалежності та злагодженості певної соціальної системи, у якому громадяни погоджуються передати свою довіру, очікування новому політичному центру, державній інституції. Складовими інтеграції є такі: ефективний контроль за використанням примусових заходів впливу, єдиний центр, відповідальний за ухвалення та виконання рішень, і домінуючий центр політичної єдності основної маси політично активного населення [21, с. 329].

Складовою інтеграції є також цілісність або гармонія співіснування. Варто зазначити, що на початкових етапах виникнення теорії європейської інтеграції (федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, трансакціоналізм, інтергаверменталізм, реалізм, неореалізм, конструктивізм, інституціоналізм тощо) [22] необхідність інтеграції було обумовлено виключно політичними, соціальними та економічними чинниками. Проте в подальшому саме соціальна інтеграція вийшла на перший план.

Саме соціальна інтеграція є релевантною до терміна «реінтеграція». Сутністю соціальної інтеграції є прийняття особи членами певної соціальної групи, установлення оптимальних зв'язків між окремими особами, групами, інституціями з подальшим перетворенням в цілісну систему. У такій системі окремі елементи стають узгодженими між собою, мають спільні інтереси, цілі, цінності.

Для фізичних осіб відчуття приналежності до певної спільноти, соціальна інтеграція є важливою складовою життя, цінністю та способом досягнення особистих цілей.

У житті людини відчуття приналежності та соціальна інтеграція є важливими цінностями самі собою та як засоби досягнення інших цілей.

Проведений аналіз різних наукових підходів до змістового наповнення терміна «інтеграція» указує на доцільність застосування саме соціокультурного

підходу. В основі цього підходу є адаптація та подолання шоку від зміни звичайного культурного оточення, пристосування до нової культури, необхідність співіснування в новому соціумі, зокрема в іншій ідентичності.

У соціологічній науці соціальну інтеграцію вивчають за допомогою соціологічного аналізу для розуміння та аналізу процесу включення індивідів і груп у суспільство. Основними складовими соціальної інтеграції є такі:

1) адаптація до нового середовища: соціологи досліджують, як індивіди та групи адаптуються до нових умов життя та спілкування в новому соціальному середовищі, зокрема під час міграції або переходу в іншу соціальну групу;

2) включеність і соціальне спілкування: дослідження включеності в суспільство, зв'язків і взаємодії з іншими членами суспільства, зокрема сім'єю, друзями, колегами тощо;

3) зайнятість і працевлаштування: вивчення трудової інтеграції, зокрема процесу пошуку роботи, типів робіт та умов праці;

4) мовна адаптація: дослідження процесу вивчення та використання мови у спілкуванні та в різних сферах життя;

5) соціальна підтримка і взаємодія: вивчення ролі підтримки з боку сім'ї, друзів, громадських організацій та інших соціальних мереж у процесі інтеграції;

6) міжкультурна інтеграція: дослідження взаємодії різних культур, зокрема під час міграції або в міжкультурному середовищі;

7) соціальна ідентичність і самоусвідомлення: аналіз того, як індивіди розуміють свою приналежність до певної соціальної групи та як це впливає на їхню поведінку і сприйняття;

8) соціальні норми та цінності: вивчення того, як інтегровані індивіди приймають і виконують соціальні норми та цінності суспільства;

9) взаємодія з іншими соціальними явищами: аналіз зв'язку інтеграції з іншими соціальними явищами, такими як соціальна мобільність, дискримінація, нерівність тощо;

10) публічна політика та програми інтеграції: вивчення ефективності соціальних політик і програм, спрямованих на підтримання соціальної інтеграції, і їхнього впливу на суспільство;

11) дослідження соціальної інтеграції: допомагає розуміти, як індивіди та групи взаємодіють та адаптуються в суспільстві, і може служити основою для розвитку політики та програм, спрямованих на підтримання цього процесу;

12) трудова інтеграція: аналіз зайнятості та працевлаштування індивідів, а також їхніх умов праці, доходів і можливостей кар'єрного росту;

13) соціальна мобільність: дослідження можливостей індивідів підніматися соціальними сходами та змінювати свій соціальний статус;

14) культурна адаптація та ідентичність: вивчення, як індивіди зберігають свою культурну ідентичність і як вони адаптуються до нових культурних контекстів;

15) ставлення до меншини: аналіз ставлення суспільства до індивідів і груп, які потребують інтеграції, і можливих випадків дискримінації чи ворожнечі;

16) соціальна політика і програми інтеграції: вивчення ефективності та результатів соціальних політик і програм, спрямованих на підтримання соціальної інтеграції [23].

Для ВПО і громадян України за кордоном інтеграцію розглядають як співіснування в соціальній групі, зближення ідентичностей. Важливим аспектом є також розгляд інтеграції як спільного використання ресурсів ВПО і громадян України за кордоном у громадах, що їх приймають. Зокрема інтеграцію з цього боку досліджували вчені-антропологи Б. Харрел-Бонд [24], Д. Район, Б. Дулі, Ч. Бенсон. Автори запропонували розділити ресурси на чотири групи: особисті, матеріальні, соціальні та культурні.

Дослідивши щодо змісту термін «інтеграція» з економічного, соціологічного та антропологічного підходів, можна сформулювати таке визначення. Інтеграція є процесом, спрямованим на прийняття особи як члена

соціальної групи, за допомогою встановлення зв'язків, набуття спільних інтересів і цінностей, співіснування, зокрема в іншій ідентичності, спільного використання ресурсів як особи, так і громади, що приймає.

Реінтеграція (reintegratio) термінологічно є возз'єднанням [25]; поновленням [26, с. 391]; об'єднанням на нових принципах того, що раніше було роз'єднаним [27]. Політичні словники визначають реінтеграцію як відновлення єдиного цілого; повторне об'єднання того, що раніше розколося, розпалося, дезінтегрувалося; включення, залучення до певної спільноти [28].

У правничій науці реінтеграцію вважають також поновленням особи у громадянстві держави в разі його втрати або попереднього виходу з громадянства, тобто спрощеною процедурою відновлення громадянства.

Реінтеграція є поверненням людини в суспільство як активного та незалежного члена, відновленням втрачених соціальних зв'язків, стабілізацією емоційного стану [29]; повторним включенням людини в суспільство [30].

У законодавстві також застосовують термін «реінтеграція», що має два змістові наповнення: як повернення тимчасово окупованих територій і як вид соціальної послуги.

Відповідно до ч. 6 ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» соціальна інтеграція та реінтеграція є базовою соціальною послугою [31]. Згідно із Класифікатором соціальних послуг змістом такої послуги є допомога в оформленні документів; допомога в отриманні реєстрації місця проживання / перебування; сприяння в отриманні житла, працевлаштуванні тощо; корекція психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків; сприяння організації та діяльності груп самопомоги; сприяння в отриманні послуги перекладу, вивчення державної мови; сприяння у встановленні зв'язків із національно-культурними організаціями співвітчизників [32].

Соціальну послугу з інтеграції та реінтеграції спрямовано на реалізацію довгострокового рішення, яке містить локальну інтеграцію в місцях переміщення (local integration at the place of displacement); інтеграцію в новому місці проживання (integration in a new location); повернення до місця походження та реінтеграцію (return and reintegration) [33]. Тобто інтеграція передбачає включення ВПО у соціальне життя нової громади, водночас реінтеграція передбачає повернення ВПО до місця основного проживання.

Реалізація такого довгострокового рішення передбачає багаторівневу підтримку ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій. Зокрема така підтримка може містити індивідуальну допомогу, налагодження зв'язків у територіальній громаді, залучення ресурсів громади, зокрема міжнародних фондів, благодійних організацій, волонтерів.

Аналіз Закону України «Про соціальні послуги» та низки підзаконних нормативно-правових актів указує на те, що змістове наповнення реінтеграції як соціальної послуги є істотно вужчим, ніж реінтеграція ВПО та осіб, які перебувають за кордоном. Визначення змісту реінтеграції потребує як відповідного наповнення, так і конкретизації за суб'єктивним складом.

Аналіз Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках [34] і Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України [35], дозволяє визначити такі інструменти з реінтеграції ВПО: правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення.

Реалізацію інструментів повинна забезпечувати відповідна державна політика, результатом якої для ВПО із соціально вразливих категорій повинна бути поступова відмова від спеціальної соціальної підтримки, захисту внаслідок переміщення / повернення в територіальну громаду, користування ними всіма конституційними права на недискримінаційній основі. Для ВПО із соціально

вразливих категорій змістом такої політики повинно бути безбар'єрне забезпечення базових соціальних, адміністративних послуг.

Проте потрібно зазначити, що таке змістове наповнення реінтеграції не повною мірою відображає ситуацію, що склалася на сьогодні, оскільки Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України, було розраховано тільки на 2015–2017 роки, а Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року не враховує осіб, які перемістилися за кордон унаслідок воєнних дій.

Щодо суб'єктного складу потрібно конкретизувати такі категорії осіб, як ВПО і громадяни, які тимчасово перемістилися за кордон.

Поняття ВПО закріплено у ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». ВПО є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, що перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [36].

Варто зазначити, що в законодавстві ВПО та громадяни, які перебувають за кордоном, не наділені особливим правовим статусом.

Правовий статус осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, не був предметом самостійного дослідження. Системний аналіз такого статусу, виокремлення категорій осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, дозволяє визначити проблемні питання надання адміністративних послуг таким особам, гарантування їхніх прав, державного контролю за виконанням обов'язків та удосконалення механізму адміністративної відповідальності. Значну кількість адміністративно-правових норм щодо складових правового статусу зазначених осіб розміщено в різних нормативно-правових актах, більшість із яких має

підзаконний характер. Тому з метою інкорпорації таких норм є доцільним виокремити категорії осіб за наявним у законодавстві правовим статусом як загального, так і спеціального характеру; конкретизувати складові адміністративно-правового статусу таких категорій на підставі надбань науки адміністративного права [37].

Питання правового статусу фізичної особи вивчали: А. В. Панчишин [38], І. В. Бойко, І. П. Лаврінчук [39]. Адміністративно-правовий статус фізичної особи був предметом досліджень у працях О. М. Гуміна, Є. В. Пряхіна, О. В. Мещерякової [40], В. Д. Швеця. Проте питання правового статусу осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, гарантування їхніх особистих, політичних і соціально-економічних прав і свобод досліджено фрагментарно. У науковій літературі відсутні системні дослідження всіх соціально вразливих категорій осіб, на реалізацію прав і свобод яких вплинув збройний конфлікт [37].

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає системний аналіз наукових досліджень і законодавства щодо особливостей правового статусу осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. На підставі закріпленої ст. 24 Конституції України рівності прав і свобод громадян правовий статус таких осіб має загальновизнану структуру правового статусу. Традиційно у структурі правового статусу виділяють забезпечені законодавством права, обов'язки, законні інтереси та відповідальність [37]. Окремі автори виділяють гарантії реалізації прав [41].

Варто погодитися з такою пропозицією, оскільки без належного гарантування неможлива реалізація будь-яких прав. Зокрема М. Бояринцева виокремлює поняття правового статусу в широкому та вузькому значеннях. Так, у вузькому значенні – це сукупність юридичних якостей, якими держава наділяє громадянина. У широкому розумінні правовий статус – це все, що так чи інакше законодавчо закріплює становище громадянина в суспільстві, опосередковує всі види зв'язків і відносин між державою та громадянином [42, с. 21]. Погоджуючись із запропонованою класифікацією, правовий статус осіб, які

постраждали внаслідок збройного конфлікту, доцільно віднести до розуміння правового статусу у вузькому значенні [37].

Крім наведеної класифікації, адміністративно-правовий статус поділяється на загальний і спеціальний. Кожна особа наділена, передусім, загальним правовим статусом, який, зазвичай, однаковий для всіх. Спеціальний статус може як доповнювати загальний, так і обмежувати його. Іноді сукупність спеціальних прав та обов'язків називають правовим модусом. У контексті дослідження адміністративно-правовий статус осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, передбачає їхнє правове положення у відносинах з органами виконавчої влади, задоволення їхніх прав та охоронюваних законом інтересів за допомогою звернення до таких органів. Особи, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, мають загальний адміністративно-правовий статус. Фактично їхня правоздатність нічим не відрізняється від правоздатності фізичної особи. Водночас їхня адміністративна дієздатність може мати обмежений або більш широкий характер унаслідок набуття додаткових статусів, зокрема ВПО, одинокої матері, учасника бойових дій унаслідок збройної агресії РФ, членів сімей загиблих Захисників і Захисниць [37].

Адміністративно-правовий статус передбачає наявність адміністративної правосуб'єктності, яка складається з адміністративної правоздатності, адміністративної дієздатності та деліктоздатності. Адміністративна правоздатність як складова загальної правоздатності містить у собі гарантовані Конституцією України та іншими законами права та свободи. Зокрема Конституцією України гарантовано свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, установлених законом (ст. 33); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право на житло (ст. 30); право на соціальний захист (ст. 47) [43].

Для конкретизації адміністративної правоздатності осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, доцільно виокремити певні категорії осіб. Системний аналіз законодавства дозволяє визначити такі категорії:

1. Особи, які залишили тимчасово окуповані райони та набули статус ВПО. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» гарантовано дотримання їхніх конституційних прав і свобод. Статтею 9 Закону таким особам гарантовано додаткові права, серед яких єдність родини, сприяння в переміщенні її рухомого майна; сприяння в поверненні на попереднє місце проживання. Законом визначено додаткові обов'язки: повідомлення про зміну місця проживання; повернення незаконно отриманої соціальної допомоги [36].

Набуття статусу ВПО передбачає наявність як загальних для всіх фізичних осіб прав та обов'язків, так і спеціальних прав та обов'язків. Варто зазначити, що для осіб, які виїхали на підконтрольну територію, набуття статусу ВПО є адміністративним обов'язком, оскільки без наявності такого статусу вони не можуть реалізовувати низку конституційних прав (право на отримання соціальних виплат, обирати й бути обраним). Передбачені адміністративним законодавством процедури обмежують правоздатність осіб, які на початок конфлікту проживали в непідконтрольних Україні населених пунктах. Набуття статусу ВПО також опосередковано обмежує окремі гарантовані Конституцією України права (право на свободу пересування) [37].

2. Одинокі матері. Статус одинокої матері може мати як жінка ВПО, так і жінка – учасниця бойових дій. Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено право на отримання грошової допомоги [44]. В адміністративно-правовому контексті це право передбачає звернення до органів державної влади для призначення такої допомоги й виконання умов отримання такої допомоги [37].

3. Особи – учасники антитерористичної операції із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у

Донецькій і Луганській областях, учасники бойових дій. Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» передбачено низку пільг (ст. 12–16) для такої категорії [45].

До зазначеної категорії також доцільно віднести членів сімей загиблих Захисників і Захисниць (Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»).

Проте для отримання передбачених законом пільг такі особи повинні виконати обов'язкові адміністративні процедури та звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування. Особи – учасники антитерористичної операції можуть набути додаткового статусу особи з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань [37].

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать особи з інвалідністю з-поміж: осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях до 1 грудня 2014 року, а з 1 грудня 2014 року – на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій і Луганській областях і після повномасштабного вторгнення РФ [45].

На сьогодні майже весь спектр послуг з охорони здоров'я, що надається особам з інвалідністю, орієнтований на мирну ситуацію в країні, але зважаючи на ситуацію, яка зараз відбувається в Україні, потребують таких послуг набагато більше осіб, які належать до жертв збройного конфлікту, але не мають статусу особи з інвалідністю. Системи реабілітації осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, сьогодні не створено. Люди не отримують системної допомоги з медичної та психологічної реабілітації [37].

4. Особи, які залишилися на тимчасово окупованій території. Відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» держава забезпечує таким особам захист основоположних політичних і громадянських прав і свобод; вживає заходів для звільнення всіх незаконно затриманих, утримуваних громадян України РФ та її окупаційною адміністрацією; сприяє забезпеченню відновлення порушених матеріальних прав, забезпеченню соціально-економічних, екологічних і культурних потреб, зокрема за допомогою реалізації заходів, визначених Мінреінтеграції, на виконання відповідних рішень КМУ; надає правову та гуманітарну допомогу, зокрема із залученням міжнародної допомоги, а також надання медичних і соціальних послуг на контрольованих Україною територіях; сприяє підтриманню культурних зв'язків; забезпечує доступ до навчальних закладів і засобів масової інформації України [46].

Водночас Україна не може забезпечувати та гарантувати додержання конституційних прав і свобод громадянам України, які залишилися на тимчасово окупованих територіях. Закріплення за такими територіями спеціального правового режиму тимчасової окупації передбачає обмеження правоздатності таких осіб. Після 24 лютого 2024 року значно розширилася територія окупації. Особи не можуть повернутися через лінію бойового зіткнення в Україну. Адміністративна дієздатність вищезазначених категорій осіб безпосередньо

пов'язана з набуттям відповідного статусу та можливими обмеженнями правоздатності.

Сутністю адміністративної дієздатності є здатність своїми діями набувати права й обов'язки адміністративно-правового характеру; здійснювати їх. Оскільки момент виникнення повної адміністративної дієздатності в законодавстві не визначено, системний аналіз норм права вказує, що повна адміністративна дієздатність для таких категорій осіб настає з 18 років або раніше в разі (ст. 34, 35 Цивільного кодексу України):

- реєстрації шлюбу до досягнення повноліття;
- досягнення шістнадцяти років і роботи за трудовим договором;
- якщо неповнолітня особа записана матір'ю дитини;
- якщо така особа досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю [47].

Можливість користуватися всіма наданими адміністративним законодавством правами істотно обмежена для осіб, які залишилися на непідконтрольній території. Вони не можуть скористатися більшістю адміністративних послуг. Для легалізації документів вони повинні повернутися в Україну [37].

Змістом адміністративної деліктоздатності є несення юридичної відповідальності за порушення адміністративно-правових норм. Деліктоздатність досліджуваних категорій осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, має загальний характер. Як і всі інші суб'єкти адміністративного права, вони повинні нести відповідальність за нормами Кодексу України про адміністративні порушення [37].

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що адміністративно-правовий статус осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, визначає їхнє правове положення у відносинах з органами виконавчої влади, задоволення їхніх прав та охоронюваних законом інтересів за допомогою звернення до таких органів. Особи, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, мають

загальний адміністративно-правовий статус. Їхня правоздатність не повинна чимось відрізнятися від правоздатності будь-якого громадянина України. Водночас їхня адміністративна дієздатність може мати обмежений або більш широкий характер унаслідок набуття додаткових статусів, зокрема ВПО, учасника бойових дій унаслідок збройної агресії РФ, членів сімей загиблих Захисників і Захисниць.

Адміністративно-правовий статус передбачає наявність адміністративної правосуб'єктності, яка складається з адміністративної правоздатності, адміністративної дієздатності та деліктоздатності. Водночас набуття спеціального адміністративно-правового статусу створює певні обмеження в реалізації низки соціальних прав. Фактично дієздатність осіб, які отримали статус ВПО, є обмеженою, незважаючи на те, що права та свободи фізичної особи гарантовано Конституцією України та іншими законами. Спеціальний правовий статус осіб, які залишилися на тимчасово окупованій території, також передбачає обмеження правоздатності. Україна не може забезпечувати більшість конституційних прав і свобод унаслідок окупації частини її території країною-агресоркою.

Аналіз Порядку оформлення й видачі довідки про взяття на облік ВПО [48] дозволяє виокремити додаткові ознаки ВПО: це може бути повнолітня або неповнолітня особа, малолітня дитина, недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежена; таку особу потрібно внести до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб.

Тобто ВПО може бути як громадянин України, так і іноземець, особа без громадянства. Проте щодо двох останніх категорій повинна бути виконана умова щодо перебування на території України на законних підставах, наявності права на постійне проживання в Україні. Іноземцем є особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав (п. 6 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [49]). Особою без громадянства є особа, яку не розглядає як громадянина будь-

яка держава внаслідок дії її закону (п. 15 ст. 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [49]).

Законними підставами перебування іноземців та осіб без громадянства на території України є такі: імміграція на постійне проживання в Україну, визнання таких осіб біженцями, надання їм притулку в Україні, тимчасового захисту [50].

Законом України «Про імміграцію» передбачено порядок надання дозволу на імміграцію, визначено випадки встановлення квот імміграції [50]. Уповноваженими органами, які приймають заяви про надання дозволу на імміграцію, для осіб, які постійно проживають за межами України, є дипломатичні представництва та консульські установи України за кордоном за місцем їхнього постійного проживання; для осіб, які перебувають в Україні на законних підставах, є органи Державної міграційної служби України.

В умовах воєнного стану постановою КМУ «Деякі питання надання Державною міграційною службою публічних послуг в умовах воєнного стану» від 1 листопада 2022 року № 1232 встановлено обмеження щодо оформлення дозволів на міграцію, посвідок на постійне проживання щодо осіб, пов'язаних із державою-агресором, громадян РФ [51]. Виняток розповсюджується тільки на осіб, які мають такі законні підстави для оформлення зазначених документів: є повнорідними братом чи сестрою, дідом чи бабою, онуком чи онукою громадян України; є чоловіком (дружиною) іммігранта понад два роки; діти іммігранта, які не досягли 18 років, та його непрацездатні батьки, які є членами сім'ї іммігранта відповідно до права іноземної держави – країни походження; прослужили у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту, Національній гвардії України три і більше років; особи, які служили у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України (незалежно від строку військової служби) і були визнані військово-лікарськими комісіями непридатними до військової служби за станом здоров'я за наслідками захворювань, поранень (травм, контузій, каліцтв), одержаних під час виконання обов'язків військової служби; перебувають у

шлюбі з громадянином України понад два роки; є дітьми або батьками громадян України; є особами, імміграція яких становить державний інтерес для України; є опікунами чи піклувальниками громадян України, або перебувають під опікою чи піклуванням громадян України (п. 4, 6, 9, 10 ч. 2, п. 1, 2, 4 ч. 3 ст. 4 Закону України «Про імміграцію») [50].

Під час оформлення посвідки на тимчасове проживання винятки передбачено для іноземців та осіб без громадянства, які відповідно до закону прибули в Україну для працевлаштування або укладення гіг-контракту; прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї з особами, які є громадянами України, або під час перебування на законних підставах на території України уклали шлюб із громадянами України та отримали посвідку на тимчасове проживання (ч. 4, 14, 15 ст. 4 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства») [49].

Установлені законодавчі обмеження істотно скоротили можливості отримання / подовження посвідок на постійне проживання для громадян РФ, які тривалий період проживали на території України. Достатньо велика кількість таких осіб проживає у прикордонних громадах Сумської, Чернігівської областей. Необхідність евакуації цивільного населення із прикордонних громад актуалізувала необхідність розв'язання проблеми правового статусу громадян РФ, які проживали тривалий період часу в Україні. Адже вони де-юре не можуть перебувати на території України без законної правової підстави, тому не мають легальної можливості отримати довідку ВПО, розміститися в місцях компактного проживання.

Одним із способів розв'язання поставленої проблеми є розповсюдження на таких осіб режиму тимчасового захисту, передбаченого Розділом IV Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [52]. Механізм надання тимчасового захисту громадянам РФ на території України передбачає подання Державної міграційної служби України до КМУ. Після чого КМУ повинен ухвалити постанову про надання таким особам

тимчасового захисту. Саме КМУ повинен вирішити питання прийняття таких осіб, визначення їхніх місць розміщення, порядку реєстрації, забезпечення їхньої життєдіяльності, фінансування.

Необхідність розв'язання проблеми громадян РФ на території України обумовлено міжнародними зобов'язаннями України як члена Ради Європи. Статтею 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачено, що держава гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції [53]. Практика ЄСПЛ указує на те, що держава повинна гарантувати додержання прав усіх осіб, які перебувають під її контролем (справи ЄСПЛ Лоїзиду проти Туреччини [54], Кіпр проти Туреччини [55]). Держава повинна надати особі можливість урегулювати свій правовий статус (справа ЄСПЛ Суніта Кета проти Угорщини [56]). ЄСПЛ установив, що уряд Угорщини не був зобов'язаний надати заявникові певного статусу, зокрема статусу біженця чи статусу особи без громадянства. Однак уряд повинен був створити умови, за яких заявник міг би ефективно звернутися за таким статусом і врегулювати підстави свого перебування в Угорщині.

Проведений аналіз указує на доцільність уточнення визначення ВПО за допомогою внесення до переліку іноземців та осіб без громадянства, яким надано тимчасовий захист в Україні.

Як для громадян України, так і осіб без громадянства, іноземців обов'язковою умовою є залишення свого місця проживання та переміщення з територій, на яких ведуться бойові дії, або з тимчасово окупованих РФ територій. Варто зазначити, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає розширений перелік підстав вимушеного переміщення, які не обмежуються виключно бойовими діями. До причин переміщення віднесено також повсюдні прояви насильства, порушення прав людини та надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру. Підставою для отримання ВПО також є руйнація або непридатність для проживання житлового приміщення внаслідок збройної агресії РФ.

Після введення Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64 воєнного стану на отримання довідки ВПО мають право особи, які перемістилися з території адміністративно-територіальної одиниці, на якій ведуться бойові дії та яку визначено в переліку, затвердженому наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» від 22.12.2022 № 309.

Законодавство не конкретизує поняття «територія адміністративно-територіальної одиниці». Водночас оскільки законодавством не встановлено обмеження щодо переміщення всередині держави, переміщенням може бути, зокрема, переміщення в межах територіальної громади. Зокрема в межах Сумської та Чернігівської областей близько 80 % ВПО є переміщеними всередині області.

Варто зазначити, що в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» також закріплено таку ознаку, як залишення місця проживання. Поняття місця проживання надано в декількох нормативно-правових актах, а тому потребує конкретизації.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 Цивільного кодексу України місцем проживання є житло, у якому фізична особа проживає постійно або тимчасово. Житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше житлове приміщення, призначене та придатне для постійного або тимчасового проживання в них [47].

Згідно із законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місце проживання – це житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресною, у якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг із проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), у яких особа отримує

соціальні послуги [57]. Законом гарантовано свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні як для громадян України, так і для іноземців, осіб без громадянства (ст. 2). Проте відповідно до Порядку декларування та реєстрації місця проживання (перебування), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2022 року № 265 місце проживання (перебування), зміна місця проживання громадян України, іноземців, осіб без громадянства підлягає декларуванню / реєстрації [58].

Комплексний аналіз Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» указує на те, що полишення місця попереднього проживання, залишення місця проживання внаслідок застосування насильства чи вимушено передбачає не залишення задекларованого / зареєстрованого місця проживання, а основного на той момент місця проживання. Особа може мати декілька місць проживання, але тільки одна адреса проживання може бути задекларована / зареєстрована.

Зокрема відповідно до абз. 3 п. 7 Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік ВПО, крім відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, заявник може надати й інші докази про підтвердження факту проживання на такій території. Це може бути військовий квиток із відомостями про проходження військової служби, трудова книжка із записами про здійснення трудової діяльності, документ, що підтверджує право власності на рухоме або нерухоме майно, свідоцтво про базову загальну середню освіту, атестат про повну загальну середню освіту, документи про професійно-технічну освіту, документ про вищу освіту (науковий ступінь), довідка з місця навчання, рішення органу влади про влаштування дитини до дитячого закладу, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, установлення опіки чи піклування, медичні документи, фотографії, відеозаписи тощо [59].

Відповідно до п. 2 Порядку оформлення й видачі довідки про взяття на облік ВПО отримати довідку ВПО мають право також особи, задеклароване /

zareєстроване місце проживання яких розташоване поза межами території адміністративно-територіальної одиниці, на якій ведуться бойові дії, але такі особи зокрема перебувають на обліку як платники єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на території адміністративно-територіальної одиниці, на якій ведуться бойові дії.

Отримати довідку ВПО також мають право діти, які народилися у ВПО після переміщення; особи, які відбували (відбувають) покарання в місцях позбавлення волі та мали (мають) зареєстроване місце проживання на території, де ведуться бойові дії або яка є тимчасово окупованою, після звільнення, якщо не бажають повертатися до попереднього місця проживання; здобувачі вищої освіти, які здобували певний освітньо-кваліфікаційний рівень і мали реєстрацію місця проживання в гуртожитках, після зняття з реєстрації, якщо вони не бажають повернутися до попереднього місця проживання внаслідок його окупації та ведення там активних бойових дій.

Необхідним критерієм переміщення осіб із місць проживання є його вимушений характер. Такого погляду дотримується низка науковців [60–62]. Тобто метою переміщення з місця проживання є така: уникнення негативних наслідків, обумовлених збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, надзвичайними ситуаціями природного, техногенного характеру, уникнення ризику загрози для свого життя та життя близьких. Переміщення може мати вимушений характер також унаслідок неможливості реалізувати гарантовані законодавством права громадянами України в місці фактичного проживання та захищати їх. Вимушений характер переміщення має бути обумовлений виключним переліком обставин, визначених Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Аналіз соціологічних опитувань ВПО щодо мотивації до виїзду із зони активних бойових дій чи окупованих територій підтверджує вимушений характер переміщення.

За результатами проведеного Інститутом економіко-правових досліджень Національної академії наук України експертного опитування з проблем ВПО [63], саме цей мотив указали 82,2 % опитуваних. Зберегти життя близьких – друга за значущістю причина вимушеного переміщення. Серед інших мотивів вимушеного переміщення: політичні переконання – 36,2 %; переїзд підприємства (установи чи організації) – 32,9 %; безробіття – 20,4 %; втрата особистого бізнесу – 11,2 %. Як із 2014 року, так і після 2022 року мотивацією вимушеного переміщення є усвідомлення перспектив і наслідків тимчасової окупації територій. За ознакою вимушеного характеру переміщення ВПО відрізняються від мігрантів. Добровільну міграцію обумовлено свободою вибору місця проживання внаслідок визначення іншої життєвої стратегії, покращання умов життя, перспективи працевлаштування в іншому місті, розширення можливостей отримати якісну освіту або кваліфікацію. У разі добровільної міграції люди не втрачають майна, гідних умов життя, не опиняються в ситуації раптової бідності. Домінантна причина масового вимушеного переселення громадян – значні соціальні небезпеки, які загрожували їхньому життю та здоров'ю внаслідок активних бойових дій [64]. На відміну від біженців і мігрантів, ВПО вимушено переміщуються всередині держави.

Під час дослідження соціальної інтеграції, реінтеграції ВПО варто враховувати різницю між внутрішнім переміщенням і бездомністю. Хоча вимушене внутрішнє переміщення має як наслідок і бездомність, змістове наповнення реінтеграції для бездомних осіб і ВПО є різним і потребує відмінних соціальних послуг. Викладене вказує на доцільність ухвалення окремого Державного стандарту соціальної послуги інтеграції (реінтеграції ВПО), оскільки ухвалений Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб не відображає особливостей реінтеграції ВПО, не забезпечує реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках.

Класифікатор соціальних послуг також не враховує особливостей соціальної інтеграції (реінтеграції) ВПО, оскільки містить однакове змістове наповнення соціальної послуги з інтеграції (реінтеграції) як для бездомних осіб, так і для ВПО; осіб, постраждалих від торгівлі людьми; біженців; шукачів притулку; національних меншин; дітей та осіб, які перебувають / перебували в спеціалізованих або інтернатних закладах. Така пропозиція знайшла підтримку і в науковому середовищі. Зокрема такого ж самого погляду дотримується Т. Р. Кульчицький [65, с. 164].

Щодо громадян, які тимчасово перемістилися за кордон унаслідок воєнних дій, потрібно вказати, що в науковій літературі використовують різну термінологію: вимушена міграція, зовнішня міграція, міжнародна міграція.

Доцільно конкретизувати термінологію, адже неможливо прирівнювати міграцію та вимушений виїзд громадян України за кордон унаслідок військової агресії.

У наукову площину термін «міграція» упровадив англійський учений Е. Равенштейн (наукова праця «Закони міграції», 1876 р.). Автор визначив чинники, які впливають на міграцію: початкове місце проживання, стадії переміщення, місця приїзду та чинники особистого характеру мігранта [66].

У науковій літературі поняття «міграція» розглядають у широкому та вузькому значеннях. У вузькому значенні міграцію ототожнюють із переселенням. У широкому значенні міграцію обумовлюють не тільки переселенням у зв'язку зі зміною місця проживання, а й загалом рухом населення на певній території внаслідок різних причин.

МОМ вважає міграцію процесом переміщення населення через міжнародний кордон або в межах країни; вона охоплює будь-який вид переміщень незалежно від їхньої тривалості, складу чи причин; міграція містить у собі пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів [67, с. 15]. Фактично МОМ вимушеними мігрантами вважає будь-яку особу, яка переміщується, щоб уникнути переслідувань, репресій, наслідків

стихійних лих та інших ситуацій, які створюють загрозу життю та здоров'ю. МОМ серед вимушених мігрантів виділяє ВПО (внутрішні вимушені мігранти), біженців та осіб, які шукають притулку (зовнішні або міжнародні мігранти) [68].

За умови добровільної міграції рішення про переміщення ухвалює індивід добровільно з огляду на економічні, сімейні, психологічні мотиви. Примусова міграція являє собою насильницьке переселення осіб державою (депортація), міграцію в межах пенітенціарної системи, міграцію, якою управляють силовими методами. Вимушена міграція полягає в зміні місця проживання назавжди чи на невизначений час у разі війни, голоду, стихійного лиха, переслідувань тощо, але в мігранта формально залишається право вибору, на відміну від примусової [69].

Класифікацію МОМ застосовують виключно для потреб організації, вона не відповідає закріпленим у національному законодавстві термінам.

ЮНЕСКО визначає міграцію як переміщення через кордон політичної або адміністративної одиниці на визначений мінімальний період часу, що містить у собі рух біженців, переміщених осіб, економічних мігрантів тощо [70].

Аналізуючи національне законодавство, до вимушених мігрантів за правовим статусом можна віднести ВПО; осіб, що шукають притулку; осіб, що мають тимчасовий статус біженця; біженців.

Варто зазначити, що вимушені мігранти, які виїхали з України за кордон унаслідок військової агресії РФ, не ідентифікують себе як осіб, які бажають отримати статус біженця.

У державах ЄС на громадян України розповсюджуються положення Директиви про тимчасовий притулок [71]. Рішення було ухвалено після проведеного в Брюсселі 24 березня 2022 року саміту лідерів ЄС, які погодили подальші заходи щодо громадян України, вимушених виїхати до країн ЄС внаслідок воєнної агресії Російської Федерації, і закликали Європейську Комісію забезпечити своєчасне надходження коштів на такі цілі [72].

Відповідно до положень Директиви українці мають право на роботу, проживання, медичну допомогу й базовий соціальний захист у державах ЄС на

час подовження дії зазначеного акта. Проте рівень соціальної підтримки, вимоги щодо інтеграції залежать від внутрішнього законодавства та політики держави ЄС, що приймає. Зазначене вказує на доцільність вироблення Україною власної стратегії реінтеграції громадян, що виїхали за кордон. Актуальність вирішення поставленого питання обумовлено необхідністю вирішення глобального демографічного провалля в Україні, дефіцитом спеціалістів на ринку праці, забезпеченням прав українців за кордоном, оскільки надання тимчасового захисту для українців у державах ЄС, стан їхньої соціальної підтримки залежить від багатьох чинників як на рівні ЄС, так і на рівні окремих країн ЄС [73].

Інститут тимчасового прихистку ЄС створено з метою надання притулку особам, які зазнали певних труднощів у своїй країні, що повністю гарантує надання тимчасового захисту в одній із держав-членів за вибором українців. Тимчасовий прихисток, по суті, є дозволом на проживання, що видає кожна окрема країна, а не Союз.

Відповідно до статті 2(1) Рішення Ради тимчасовий прихисток, передбачений Директивою про тимчасовий прихисток, застосовується: 1) до громадян України та осіб, які проживають в Україні, які були переміщені 24 лютого 2022 року або пізніше, та членів їхніх сімей; 2) осіб без громадянства та громадян третіх країн, крім України, які користувалися міжнародним захистом або еквівалентним національним захистом в Україні до 24 лютого 2022 року та які були переміщені з України 24 лютого 2022 року або пізніше, та члени їхніх сімей. Відповідно до статті 2(2) Рішення Ради тимчасовий прихисток, передбачений Директивою, або адекватний захист відповідно до національного законодавства держав-членів поширюється на осіб без громадянства та громадян третіх країн, крім України, які можуть довести, що вони законно проживали в Україні до 24 лютого 2022 року на підставі чинної посвідки на проживання, виданої відповідно до законодавства України, і які не можуть повернутися в безпечні та надійні умови до своєї країни [походження] або регіону [в межах своєї країни] походження [71].

Отже, проведений аналіз дозволяє підбити такі висновки. Інтеграція є процесом, спрямованим на прийняття особи як члена соціальної групи, за допомогою встановлення зв'язків, набуття спільних інтересів і цінностей, співіснування, зокрема в іншій ідентичності, спільного використання ресурсів як особи, так і громади, що приймає. Реінтеграція передбачає реалізацію державної політики, результатом якої є безбар'єрне правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення прав ВПО та осіб, які повернулись з інших держав, у територіальній громаді на недискримінаційній основі, надання їм соціальних, адміністративних послуг. У зв'язку з необхідністю розв'язання проблеми перебування громадян РФ на території України доцільно уточнити визначення ВПО за допомогою включення до переліку таких осіб іноземців та осіб без громадянства, яким надано тимчасовий захист в Україні.

Під час дослідження соціальної інтеграції, реінтеграції ВПО потрібно враховувати різницю між внутрішнім переміщенням і бездомністю. Хоча вимушене внутрішнє переміщення має як наслідок і бездомність, змістове наповнення інтеграції (реінтеграції) для бездомних осіб і ВПО є різним і потребує відмінного змістового наповнення відповідної соціальної послуги. Викладене вказує на доцільність ухвалення окремого Державного стандарту соціальної послуги інтеграції (реінтеграції) ВПО, оскільки ухвалений Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб не відображає особливості реінтеграції ВПО, не забезпечує реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках. Для громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном і вирішили повернутися в Україну, також є потреба в розробленні окремого Державного стандарту соціальної послуги з інтеграції (реінтеграції).

1.2. Міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти у сфері інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Національне законодавство у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО почало формуватися із 2014 року внаслідок окупації АРК Крим та окремих регіонів Донецької та Луганської областей. Після повномасштабного вторгнення РФ держава стикнулася з масштабуванням проблем внутрішнього переміщення та необхідністю забезпечення прав громадян, які тимчасово перемістилися за кордон.

Варто зазначити, що законодавство щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО та вимушених мігрантів має хаотичний характер і зосереджено в різних галузевих нормативно-правових актах. Водночас в Україні не вироблено стратегії інтеграції (реінтеграції) громадян, які тимчасово перемістилися за кордон. Як наслідок, в Україні не затверджено на законодавчому рівні довгострокової програми інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

У національному законодавстві практично відсутні правові механізми щодо повернення громадян України. Щодо інституціональних форм, які використовуються у відносинах між державою Україна та громадянами за кордоном, потрібно зазначити Міністерство закордонних справ України (Управління з питань закордонного українства та етноконфесійного діалогу), Державну міграційну службу, Мінсоцполітики України (відділ ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном і з питань трудової міграції департаменту ринку праці та зайнятості), Міністерство освіти і науки України (Управління міжнародного співробітництва та європейської інтеграції), Міністерство цифрової трансформації України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, онлайн-ресурси публічних послуг (єдиний портал державних

послуг «Дія», інформаційна система «Електронний суд»). Окремий орган, який би опікувався громадянами за кордоном, в Україні відсутній [73]. На стадії обговорень перебуває питання створення такого органу.

Комплексний аналіз законодавства дозволяє класифікувати національні нормативно-правові акти у сфері інтеграції (реінтеграції) зазначених осіб на такі групи: загальне та спеціальне законодавство, законодавство, спрямоване на виконання тактичних завдань інтеграції (реінтеграції), та стратегічних завдань інтеграції (реінтеграції).

Стратегічні завдання інтеграції (реінтеграції) обумовлено зовнішніми та внутрішніми чинниками. До зовнішніх чинників доцільно віднести строки закінчення активної фази війни; вступу України у ЄС, НАТО; умови, розміри та строки отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення, отримання доходів від тимчасово заморожених російських активів, фінансування від партнерів України [73].

До внутрішніх чинників варто віднести швидкість відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури; умови та розміри соціальної підтримки громадян; швидкість створення тимчасових умов для проживання; створення умов для працевлаштування громадян із належним рівнем оплати праці [73].

Отже, тактичні правові механізми закріплено в нормативно-правових актах щодо захисту прав ВПО, обліку ВПО та громадян України, які перебувають під тимчасовим прихистком за кордоном, у трудовому, житловому законодавстві, праві соціального забезпечення.

Стратегічні правові механізми передбачають розроблення та ухвалення спільної з ЄС програми добровільного повернення та реінтеграції громадян в Україну, укладання з державами – членами ЄС та іншими державами двосторонніх договорів про повернення громадян в Україну; оборонну та

безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України [73].

У загальних нормативно-правових актах закріплено статус громадян, іноземців та осіб без громадянства. Норми таких актів розповсюджуються й на ВПО, громадян України, які перебувають за кордоном. Зокрема це Конституція України, Кодекс законів про працю, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Розділ II Конституції України щодо прав, свобод і обов'язків людини та громадянина розповсюджується на ВПО і громадян, які перебувають за кордоном. Статті 22, 64 Конституції України є гарантією неможливості скасування конституційних прав і свобод таких осіб, звуження їхнього змісту та обсягу під час ухвалення нових законів і внесення змін до чинних законів [43].

Відповідно до ст. 64 Конституції України окремі права та свободи можуть бути обмежені. Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права та свободи людини і громадянина, передбачені ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [74]. Тобто можуть бути обмежені такі права: недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, залишення території України, свобода думки та слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свобода проводити мітинги, збори тощо.

Аналіз загального законодавства як на рівні законів, так і підзаконних актів указує на проблемні питання, що обумовлено відсутністю правових механізмів

забезпечення прав ВПО і громадян за кордоном щодо надання певних адміністративних, соціальних послуг.

До загальних нормативно-правових актів також доцільно віднести програмні нормативно-правові акти та міжнародні договори, які визначають стратегію інтеграції України у ЄС та НАТО [73].

14 грудня 2023 року Рада ЄС розпочала переговори щодо вступу України до ЄС. Відповідно до Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2023 рік прогрес виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, становить 88 % [75].

Незважаючи на достатньо високий рівень виконання Угоди про асоціацію, є проблемним виконання семи блоків реформ, які були поставлені як передумова набуття Україною статусу кандидата на вступ у ЄС. Зокрема це реформа Конституційного Суду України; продовження судової реформи; антикорупція, включно із призначенням керівника спеціалізованої антикорупційної прокуратури; боротьба з відмиванням коштів; ухвалення антиолігархічного закону; узгодження аудіовізуального законодавства з європейським; зміна законодавства про національні меншини [73].

У більшій частині виконано такі вимоги: призначено керівника спеціалізованої антикорупційної прокуратури, внесено зміни відповідно до вимог ЄС до Закону України «Про медіа», узгоджено аудіовізуальне законодавство відповідно до стандартів ЄС.

Щодо реформи Конституційного Суду України Президентом України 29 лютого 2024 року підписано Указ «Питання конкурсного відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України стосовно осіб, яких призначає Президент України» № 139/2024 [76]. 13 грудня 2023 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах» [77]. Проте в законі не повною мірою враховано висновки Венеціанської Комісії щодо зазначеного закону. Зокрема

Венеціанською комісією було рекомендовано внести пункт, що передбачає обмеження терміну міжнародної участі у процесі відбору суддів Конституційного Суду України; визначити строки повноважень міжнародних членів Дорадчої групи експертів і призначити їх відповідним нормативно-правовим актом органу державної влади України; спростити процедуру обрання членів Дорадчої групи експертів Верховною Радою України; урахувати норми гендерної рівності під час обрання суддів Конституційного Суду України; упровадити в методологію оцінювання моральних якостей і дієздатності Дорадчої групи експертів найкращі практики міжнародного досвіду; установити строки реалізації процедури відбору та подання кандидатів на посади суддів від відповідних органів державної влади; залучити громадянське суспільство до процесу відбору кандидатів у судді Конституційного Суду України з вимогою про надання інформації та відгуків про кандидатів [78]. Більшу частину рекомендацій не було імплементовано в Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах» [73].

Нереалізованість реформи Конституційного Суду України підтверджено рішенням ЄСПЛ «Овчаренко і Колос проти України» від 12 січня 2023 року, заяви № 27276/15 і № 33692/15 [79]. Зазначеним рішенням констатовано порушення Україною належної правової процедури звільнення суддів Конституційного Суду України та недотримання європейських стандартів верховенства права [73].

Судову реформу також реалізовано частково. Оновлено склад Вищої ради правосуддя, відновлено роботу Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Водночас повільно відбувається оновлення суддів у судах загальної юрисдикції, не розпочато перевірку суддів Верховного Суду Вищою радою правосуддя, не створено Службу дисциплінарних інспекторів у Вищій раді правосуддя [73].

Інші реформи також перебувають на стадії реалізації з різними ступенями успішності. Зокрема не реалізовано рекомендацій Венеційської комісії щодо ухвалення комплексного плану реформи правоохоронних органів, упровадження європейських стандартів боротьби з відмиванням коштів згідно з напрацюваннями міжурядової Групи з фінансових заходів. Не розроблено та не ухвалено антиолігархічного закону [73].

На відміну від реалістичного сценарію вступу у ЄС, швидкість реалізації якого залежить від проведення самою Україною семи блоків реформ, питання вступу України в НАТО є невирішеним. Відносини між Україною та НАТО визначено Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору від 9 липня 1997 року. 12 червня 2020 року Україна отримала статус партнера НАТО з розширеними можливостями. Проте вступ України в НАТО залежить як від виконання Україною реформ, так і від геополітичної ситуації [73].

Щодо умов, розміру та строків отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення Указом Президента України від 18 травня 2022 року № 346/2022 створено Робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [80]. Відбувається робота над створенням міжнародного компенсаційного механізму для України. Затверджено Статут Реєстру [81]. Учасниками або асоційованими членами Реєстру збитків є 43 держави та ЄС. Запуск роботи Реєстру є початковим етапом упровадження міжнародного компенсаційного механізму. Є невирішеним питанням конфіскації заморожених суверенних російських активів і порядку їхнього використання для відновлення України та компенсації шкоди [73].

На національному рівні ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», яким упроваджено національний механізм

конфіскації російських активів, які перебувають під українською юрисдикцією [82].

Аналіз судової практики та наукової літератури [83; 84, с. 74–80; 85, с. 1–17; 85; 86, с. 1–8] указує на доцільність упровадження міжнародного компенсаційного механізму за допомогою підписання міжнародних договорів із державами, у яких є заморожені російські активи, створення Компенсаційної комісії, Компенсаційного Фонду; упровадження міжнародного механізму використання прибутку від заморожених російських активів та у стратегічній перспективі розроблення правового механізму повної конфіскації заморожених російських активів [73].

Серед спеціальних нормативно-правових актів потрібно виділити закони та підзаконні акти, які визначають механізм захисту прав і свобод ВПО.

Зокрема це Закони України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року, «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб» від 5 березня 2015 року, «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24 грудня 2015 року, «Про внесення змін до Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей».

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» заклав основи державної політики стосовно тимчасово окупованої території та захисту прав і свобод громадян України та засадничі принципи інтеграційної та реінтеграційної політики. Зокрема Законом визначено, що ВПО користуються тими самими правами і свободами відповідно до Конституції України, законів і міжнародних договорів України, як і решта громадян України, які постійно проживають на її території, зокрема соціальними, трудовими, виборчими правами та правом на освіту після залишення ними тимчасово

окупованої території [36]. Статті 6, 7, 8, 9, 9¹, 9² Закону зобов'язують державу забезпечити спочатку адаптацію, а потім інтеграцію, реінтеграцію ВПО у громади, що приймають [36].

Для реалізації питань інтеграції, реінтеграції ВПО державою ухвалено такі державні програми: Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затверджено операційний план заходів із її реалізації у 2023–2025 роках [34], Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України.

Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року визначає державні підходи і пріоритети у вирішенні питань, пов'язаних із ВПО. Стратегія містить такі складові: загальна частина; основні проблеми інтеграції ВПО та впровадження середньострокових рішень щодо внутрішнього переміщення; мета та принципи; шість стратегічних цілей і відповідних способів розв'язання проблем; очікувані результати реалізації Стратегії [34].

Позитивною відмінністю зазначеної Стратегії від Стратегії інтеграції ВПО та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року є розроблений КМУ операційний план заходів із реалізації Стратегії.

Основними цілями Стратегії є такі: забезпечення прав ВПО, зокрема доступ до житла, освіти, медичних послуг і працевлаштування; інтеграція ВПО у громади, що приймають, у соціально-економічне та культурне життя громад, що приймають; забезпечення сталого повернення ВПО у місця їхнього постійного проживання після завершення воєнних дій; посилення міжсекторальної взаємодії між різними державними органами, міжнародними організаціями та громадським сектором для координації зусиль у вирішенні питань ВПО.

Реалізація Стратегії потребує вдосконалення законодавства для захисту прав ВПО; створення механізмів фінансування програм, спрямованих на допомогу ВПО, зокрема міжнародної допомоги; забезпечення ВПО доступом до інформації щодо їхніх прав і можливостей; розроблення програм, спрямованих на адаптацію та інтеграцію ВПО у громади, що приймають.

Упровадження Стратегії потребує розв'язання проблеми обмежених фінансових та інфраструктурних ресурсів, інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями територіальних громад, що приймають, і ВПО унаслідок обмеженого фінансового ресурсу. Загалом Стратегія є рамковим документом. Цілі і завдання, закріплені у Стратегії, потребують розроблення окремих програм подальшої реалізації, зокрема й на регіональному рівні.

Важливе значення мають регіональні програми щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО. Зокрема рішенням Київської обласної ради від 9 червня 2023 року № 553-18-VIII ухвалено Київську обласну цільову програму «Підтримка ВПО на 2023–2025 роки», яка спрямована на реалізацію житлових прав ВПО; забезпечення права на освіту та підтримка дітей; реалізацію права ВПО на соціальний захист; медичне забезпечення ВПО та їхню психологічну підтримку; створення умов для інтеграції ВПО у територіальні громади, що приймають [87]. Розпорядженням начальника Львівської обласної військової адміністрації від 11.04.2022 № 24/0/5-22ВА затверджено Комплексну програму підтримки ВПО на період дії воєнного стану в Україні. Рішенням Білоцерківської міської ради від 8 лютого 2024 року № 5094-50-VIII затверджено Програму інтеграції ВПО на 2024–2026 роки.

Аналіз програм інтеграції ВПО органів місцевого самоврядування та обласних державних (військових) адміністрацій указує на те, що вони обирають різні підходи до формування політик інтеграції ВПО. Цілісний і системний характер мають ті програми, які забезпечують упровадження спеціальних інтеграційних програм з усіх складових інтеграції ВПО (житло,

працевлаштування, освіта, доступ до соціальних, адміністративних, медичних послуг). Проте низка програм передбачає заходи лише в окремих сферах. Це може бути тільки доступ до житла, соціальний захист, працевлаштування. Деякі програми не забезпечують політики досягнення довготривалих цілей інтеграції (реінтеграції) ВПО. Однією зі спільних проблем є низька мотивація та ініціативність органів місцевого самоврядування щодо розроблення та ухвалення програм з інтеграції (реінтеграції) ВПО. На відміну від обласних державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування мають повноваження та ресурси для інтеграції (реінтеграції) ВПО. Отже, регіональні програми інтеграції (реінтеграції) ВПО потребують комплексного підходу.

Особливістю нормативного забезпечення інтеграції (реінтеграції) ВПО є те, що органи державної влади, місцевого самоврядування вважають, що ВПО мають особливий правовий статус. На відміну від біженців, які дійсно мають спеціальний правовий статус, оскільки втратили захист власної держави і змушені шукати такий захист на території іншої держави, ВПО не потребують такого статусу. Вони перебувають на території власної держави. Надання спеціального статусу ВПО, навпаки, призводить до дискримінації. Для виявлення тих, хто був вимушено переміщений і потребує особливої допомоги, немає необхідності виходити за межі таких адміністративних заходів, як реєстрація ВПО і запроваджувати якісь спеціальні процедури. Більш детально питання правового статусу ВПО було розглянуто в попередньому підрозділі дисертаційного дослідження.

У зв'язку з тим, що значна кількість ВПО та осіб, які перемістилися за кордон, фактично були позбавлені права власності на об'єкти нерухомості внаслідок того, що вони або були зруйновані, або залишилися на окупованій території, важливою складовою спеціального законодавства з інтеграції (реінтеграції) таких осіб є нормативно-правові акти, які визначають порядок відшкодування збитків за пошкоджене / зруйноване внаслідок воєнних дій майно та механізм компенсації за пошкоджене / зруйноване майно.

Порядок відшкодування збитків за пошкоджене / зруйноване майно визначено Цивільним кодексом України, Кодексом цивільного захисту України, Законом України «Про боротьбу з тероризмом».

Правовий механізм компенсації визначено Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого і знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією РФ проти України», постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених унаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «Відновлення» від 21 квітня 2023 року № 381, постановами КМУ «Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 13 червня 2023 року № 624, «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд» від 19 квітня 2022 року № 473, «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 26 березня 2022 року № 380.

Складовою спеціального законодавства є підзаконні нормативно-правові акти. Зокрема це Порядок призначення допомоги на проживання ВПО, затверджений постановою КМУ від 20 березня 2022 року № 332.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародні договори, конвенції є частиною національного законодавства.

Низка міжнародних договорів із прав людини, укладених у межах ООН та Ради Європи, застосовується й щодо ВПО. Зокрема це Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966 рік); Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (1989 рік); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання (1984 рік); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (1950 рік); Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (1956 рік); Конвенція ООН проти корупції (2003 рік); Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю й повітрю, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік); Протокол про попередження торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік); Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (1958 рік).

На міжнародному рівні проблеми ВПО, вимушених мігрантів актуалізувалися після 1972 року. Генеральна Асамблея ООН у 1972 році розширила мандат УВКБ ООН. УВКБ ООН почало опікуватися біженцями, шукачами притулку, особами, вимушеними залишити місце проживання та шукати міжнародного захисту, та переміщеними всередині країни.

Поступове збільшення кількості ВПО у багатьох державах указало на недостатність норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини для належного захисту прав ВПО. Зазначені норми хоча й поширюються на ВПО, але є недостатніми.

Спеціальна доповідка з питань прав людини ВПО Сесія Хіменес-Дамарі, досліджуючи проблему ВПО в контексті повільного прогресу несприятливих змін клімату, указує на значне збільшення кількості ВПО в наступні десятиріччя. За прогнозами до 2050 року внаслідок зміни клімату, якщо не буде вжито заходів з боротьби зі змінами клімату, тільки в державах Африки, Південної Азії,

Латинської Америки більше ніж 143 мільйони людей будуть вимушені переселитися всередині власних країн [88].

Науковиця зазначає, що питання внутрішнього переміщення регулюють різні правові галузі: міжнародне право людини, міжнародне екологічне право, право надання міжнародної допомоги, а тому потребує узгоджених дій держав, міжнародних організацій, громадських організацій [89].

Повільні негативні зміни клімату перебувають у взаємозв'язку з іншими причинами внутрішнього переміщення, зокрема і з військовими конфліктами. Такі ризики перехреснюються між собою та посилюють уразливість населення, підривають їхню здатність до адаптації, створюють додаткові виклики для органів публічної влади держав. Взаємозв'язок між наслідками зміни клімату та військовими конфліктами має складний характер. Військові конфлікти завдають шкоди не лише цивільному населенню, інфраструктурі, але і впливають на зміну клімату, погіршують стан навколишнього середовища.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України разом із партнерами підготувало дослідження про вплив російсько-української війни на довкілля. Орієнтовні збитки для довкілля станом на 24 травня 2024 року становлять 61,3 мільярда доларів. В окупації були або перебувають зараз 25 національних парків і заповідників. Втрати сільського господарства внаслідок війни становлять 8,8 мільярдів доларів, 30 % території України є замінованою. В Україні зафіксовано близько 2,5 тисяч злочинів окупантів проти довкілля. Збитки сягають понад 2 трильйони гривень. Лише з підривом Каховського водосховища Україна втратила 18 мільярдів метрів³ води. Такі дії росіян цілком підпадають під визначення екоциду. Війна спричиняє викиди парникових газів. Викиди внаслідок війни вже більші за викиди деяких країн [90].

Заслуговує на підтримку висновок С. Хіменес-Дамарі, що завданням держав є забезпечення участі ВПО в ухваленні рішень, отримання від ВПО вільної, попередньої та усвідомленої згоди щодо політик інтеграції, транспарентності та доступу до інформації, рівності та недискримінації,

підзвітності та доступу до ефективних засобів правового захисту. Держави повинні інтегрувати ці принципи у відповідні правові інструменти та політичні рамки щодо інтеграції ВПО. Громади, що приймають, і громади, які в зоні ризику переміщення, повинні брати участь у формуванні рішень із планування стратегії, довгострокових рішень переміщення та інтеграції, реінтеграції ВПО, моніторингу законів, політик і стратегій.

У 1998 році Генеральним секретарем ООН із питань ВПО за вимогою держав – членів ООН було розроблено «Керівні принципи з питання переміщення осіб всередині країни» [91]. Зазначені принципи не мають обов'язкового характеру, проте є загальновизнаними міжнародними стандартами щодо внутрішнього переміщення. Керівні принципи засновані на Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про статус біженців та адаптують перераховані міжнародні акти до специфічних потреб ВПО, обумовлених недобровільним внутрішнім переміщенням.

У Керівних принципах внутрішньо переміщеними особами вважають осіб або групи осіб, які були змушені покинути свої будинки або місця постійного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушень прав людини, стихійних або антропогенних лих і які не перетнули міжнародно визнаного державного кордону [90].

Керівні принципи закладають рамкові умови інтеграції, реінтеграції ВПО. Зокрема це допомога під час переміщення, гарантії безпечного повернення, переселення та реінтеграції, захист ВПО від дискримінації, пов'язаної з їхнім становищем. Держава повинна насамперед задовольняти потреби найбільш незахищених категорій (діти без супроводу, вагітні жінки, особи з інвалідністю, особи похилого віку).

Розділ 5 Керівних принципів стосується повернення, переселення та реінтеграції ВПО. Органи влади зобов'язані створити умови та надати засоби для

добровільного, безпечного та гідного повернення ВПО у свої будинки або місця постійного проживання. За неможливості повернення створити умови для добровільного переселення в будь-яку іншу частину країни. Обов'язком органу державної влади є створення умов для полегшення реінтеграції ВПО. Важливою складовою реінтеграції є забезпечення участі ВПО у плануванні та здійсненні процесу їхнього повернення, переселення чи реінтеграції.

ВПО мають право брати всебічну рівноправну участь у веденні державних справ на всіх рівнях і мають рівний доступ до державної служби.

Органи державної влади відповідальні за надання допомоги ВПО у поверненні їхнього майна та власності. Якщо повернення такого майна і власності неможливе, то відповідні органи влади мають забезпечити або полегшити цим особам отримання належної компенсації або справедливого відшкодування в іншій формі [91].

На основі Керівних принципів щодо ВПО було створено національну рамку відповідальності щодо ВПО завдяки взаємодії Brookings та Університету Берна, де містяться 12 принципів, на базі яких відбувається аналіз ситуації з ВПО у тій чи іншій країні. Вони охоплюють низку питань, відповідно до яких може проводитись оцінювання міжнародних партнерів і країн щодо покращання стану ВПО:

- 1) зменшення негативних наслідків переміщення та його запобігання;
- 2) підвищення обізнаності щодо проблеми в загальнонаціональних масштабах;
- 3) збирання кількісних і якісних даних щодо характеристики ВПО;
- 4) інформування щодо прав ВПО;
- 5) утворення механізмів юридичного характеру для захисту прав ВПО;
- 6) створення національної політики щодо ВПО;
- 7) розроблення інституцій щодо розв'язання проблем ВПО;
- 8) сприяння залученню ВПО у роботу національних правозахисних груп;
- 9) надання можливості участі ВПО в ухваленні рішень;

- 10) допомога в системному розв'язанні проблем ВПО;
- 11) залучення додаткових ресурсів для розв'язання проблем;
- 12) взаємодія з міжнародними партнерами та інституціями за нестачі національних ресурсів [92].

Одним із міжнародних актів рекомендаційного характеру є Рамкова програма Міжвідомчого постійного комітету з пошуку довгострокових рішень для ВПО. Рамкову програму розроблено на підставі проведеного глобального дослідження на вимогу представника проєкту «Брукінгс-Берн» щодо внутрішнього переміщення та Інституту з вивчення процесів міжнародної міграції Джорджтаунського університету (США). Пілотний варіант програми було презентовано у 2007 році. У 2009 році рекомендована робочою групою Міжвідомчого постійного комітету з пошуку довгострокових рішень для ВПО програма була спрямована на пошук довгострокових рішень після завершення конфліктів і стихійних лих. Змістом програми є головні принципи, засновані на правах людини, та критерії досягнення довгострокового рішення з інтеграції / реінтеграції ВПО.

Метою програми є підвищення обізнаності та розуміння концепції довгострокових рішень в інтересах ВПО; надання загальних рекомендацій досягнення довгострокових рішень.

Завданнями програми є розроблення операційного керівництва між суб'єктами, які займаються питаннями гуманітарної діяльності та розвитку, а також державами та місцевими органами влади.

Рамкову програму спрямовано на підтримку міжнародних і недержавних суб'єктів, які намагаються усунути проблеми розвитку та розв'язати гуманітарні проблеми, які виникають унаслідок вимушених внутрішніх переміщень.

Аналіз міжнародних документів указує на те, що потреби та проблеми ВПО не зникають із завершенням конфлікту або стихійного лиха. Не зникають вони й у ранній період, коли люди опиняються в безпеці, залишивши місце конфлікту. Проблеми ВПО у разі повернення до місця попереднього

проживання, залишення в новій територіальній громаді здебільшого є довгостроковим і тривалим процесом.

Підтримка ВПО передбачає пошук довгострокового рішення з інтеграції / реінтеграції в конкретній територіальній громаді.

Довгострокове рішення досягається, коли ВПО більше не потребують жодної спеціальної допомоги та захисту у зв'язку з переміщенням і користуються своїми правами без дискримінації, яка виникає у зв'язку з вимушеним переміщенням.

Маркерами досягнення довгострокового рішення є такі:

- стійка реінтеграція (повернення) у попередньому місці проживання;
- стійка місцева інтеграція в тих громадах, де розміщуються ВПО.

Пошук будь-яких довгострокових рішень, що відповідають потребам ВПО, варто усвідомлювати як: тривалий і поступовий процес скорочення обсягу потреб, пов'язаних із внутрішнім переміщенням, і забезпеченням можливості реалізації прав людини без будь-яких дискримінацій; комплексний підхід вирішення пунктів, що відповідають дотриманню прав людини, гуманітарних аспектів, розвитку, реконструкції й розбудови миру; процес, де необхідне координування та своєчасне залучення відповідних суб'єктів [93].

Рамкова програма закріплює такі принципи пошуку дострокових рішень:

1. Пошук довгострокових рішень є зоною відповідальності органів державної влади.
2. Міжнародні суб'єкти надання міжнародної гуманітарної допомоги та розвитку є допоміжною ланкою в цій сфері.
3. Органи державної влади повинні забезпечити доступ ВПО до міжнародних гуманітарних організацій, громадських організацій і благодійних фондів, які надають гуманітарну допомогу.
4. Усі суб'єкти, які залучені до реалізації довгострокових рішень, зобов'язані враховувати право ВПО добровільно обирати довгострокове рішення

за наявної інформації, урахувати право на участь у плануванні та впровадженні рішень.

5. Потреби, права ВПО мають враховуватися в пріоритетному порядку під час визначення всіх політичних підходів і під час вибору довгострокових рішень.

6. Факт місцевої інтеграції ВПО чи поселення в будь-якому регіоні держави, за умови відсутності можливості повернення, не потрібно розглядати як повну відмову від права на повернення, якщо з'явиться така можливість.

7. За жодних обставин не можна заохочувати до переміщень на територію, де їхньому життю, безпеці, свободі чи здоров'ю існує загроза.

8. У пошуках ВПО довгострокових рішень не повинно бути проявів дискримінації, пов'язаних із їхнім переміщенням.

9. Не варто зневажати інтереси населення та суспільства, які забезпечують інтеграцію / реінтеграцію ВПО, та чиї потреби є аналогічними потребам ВПО.

10. ВПО, які знайшли довгострокові рішення, залишаються під протекторатом міжнародно-правових норм [93].

Упровадження в законодавство довгострокових рішень з інтеграції / реінтеграції передбачає гарантування ВПО добровільного вибору таких рішень, які відповідатимуть їхнім інтересам; їхнє залучення до планування довгострокових рішень у стратегіях з інтеграції / реінтеграції ВПО; безбар'єрного доступу до суб'єктів, що надають допомогу в пошуку таких рішень, міжнародних і неурядових організацій із гуманітарної допомоги та розвитку; залучення ВПО до процесу мирного врегулювання в частині підвищення довгострокових рішень з інтеграції / реінтеграції ВПО.

Маркерами належної реалізації довгострокових рішень з інтеграції / реінтеграції ВПО є такі: захищеність, безпека, свобода пересування в довгостроковій перспективі; гідні умови життя ВПО; доступ до працевлаштування та засобів існування; доступ до дієвих механізмів допомоги ВПО щодо відбудови й поновлення їхніх будинків, нерухомого майна чи отримання компенсації за умови ушкодження або втрати; доступність

документації або її заміни та доступу до документів, що посвідчують особу; об'єднання з родичами та членами родини, які розділились у процесі переміщення; рівноправні можливості участі з місцевими жителями громад, що беруть у процесах ухвалення рішень на всіх рівнях; результативні засоби правового захисту внаслідок порушень, пов'язаних із переміщеннями, зокрема доступ до правосуддя, репарації [93].

Складовою міжнародного законодавства є Угода про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям від 24 вересня 1993 року. Відповідно до угоди вимушеним переселенцем визнають особу яка, будучи громадянином держави, що надала притулок, була змушена покинути місце свого постійного проживання на території іншої держави внаслідок вчиненого щодо неї або членів її сім'ї насильства або переслідування в інших формах, або реальній небезпеці піддатися переслідуванню за ознакою расової чи національної приналежності, віросповідання, мови, політичних переконань, а також приналежності до певної соціальної групи у зв'язку зі збройними й міжнаціональними конфліктами [94].

Парламентська Асамблея Ради Європи та Комітет Міністрів Ради Європи також ухвалили низку документів щодо стандартів і принципів забезпечення прав і свобод ВПО. 5 квітня 2006 року було ухвалено Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи країнам – членам РЄ щодо внутрішньо переміщених осіб.

Особливістю застосування міжнародного законодавства є те, що внаслідок збройної агресії РФ Україною зроблено Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [95]. Україні довелося відступити від зобов'язань, визначених п. 3 ст. 2, ст. 9, 12, 14, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 5, 6, 8, 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Тобто обмеження стосуються: забезпечення державою ефективними засобами правового захисту, права на свободу та особисту недоторканність, права на вільне пересування і

свободу вибору місця проживання, недоторканності житла та таємниці кореспонденції, права на справедливий суд.

Україна подала 4 квітня 2024 року заяву до Ради Європи з офіційним повідомленням про відступ від дотримання Європейської Конвенції про захист прав та свобод людини на період дії воєнного стану [96].

Можливість відступу від міжнародних зобов'язань у сфері гарантування та захисту прав людини передбачено Міжнародним пактом про громадянські й політичні права (ст. 4), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 15), Конституцією України (ст. 64). Україна відступила від своїх зобов'язань на законних підставах. Перерахованими нормами закріплено неможливість тяжких порушень основних прав людини навіть в умовах воєнного стану, режиму надзвичайної ситуації. Навіть в таких умовах держава повинна гарантувати право на життя, неможливість катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, ставлення, право не утримуватися в рабстві, право не притягуватися до кримінальної відповідальності за принципом зворотної сили. За умови відступу від дотримання Європейської Конвенції про захист прав та свобод людини, Міжнародного пакту про громадянські й політичні права Україна повинна забезпечити критерії достатності, обґрунтованості, обмеження в часі, оскільки відступ від зобов'язань повинен бути такою мірою, якою це визначено гостротою становища, такі заходи не є несумісними з їхніми іншими зобов'язаннями за нормами міжнародного права. Обмеження не повинні призвести до дискримінації виключно на основі раси, кольору, статі, мови, релігії, соціального походження. Сам факт введення режиму воєнного стану не може бути достатнім критерієм для встановлення обмежень.

Проведений аналіз дозволяє підбити такі підсумки. Законодавство у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які перебувають за кордоном, дозволяє класифікувати національні нормативно-правові акти у сфері інтеграції (реінтеграції) на такі групи: загальне та спеціальне законодавство; законодавство, спрямоване на виконання тактичних завдань з інтеграції

(реінтеграції), та стратегічних завдань з інтеграції (реінтеграції). Аналіз положень Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року вказує на доцільність удосконалення законодавства для захисту прав ВПО; упровадження механізмів фінансування програм, спрямованих на допомогу ВПО, зокрема міжнародну допомогу; забезпечення ВПО доступом до інформації щодо їхніх прав і можливостей; розроблення регіональних програм, спрямованих на адаптацію та інтеграцію ВПО у громади, що приймають. Упровадження Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року потребує розв'язання проблеми обмежених фінансових та інфраструктурних ресурсів, інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями територіальних громад, що приймають, і ВПО унаслідок обмеженого фінансового ресурсу. Загалом Стратегія є рамковим документом, цілі й завдання в більшості потребують розроблення окремих програм для подальшої реалізації, зокрема й на регіональному рівні. Щодо громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном, є потреба в розробленні та ухваленні окремої Стратегії з інтеграції (реінтеграції) таких осіб.

Висновки до розділу 1

Здійснивши загальну характеристику інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, а також охарактеризувавши інтеграцію (реінтеграцію) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, а також дослідивши міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти у сфері інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, можна дійти таких висновків:

1. Інтеграція є процесом, спрямованим на прийняття особи як члена соціальної групи за допомогою встановлення зв'язків, набуття спільних інтересів і цінностей, співіснування, зокрема в іншій ідентичності, спільного використання ресурсів як особи, так і громади, що приймає. Реінтеграція передбачає реалізацію державної політики, результатом якої є безбар'єрне правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення прав ВПО та осіб, які повернулися з інших держав, у територіальній громаді на недискримінаційній основі, надання їм соціальних, адміністративних послуг.

2. У зв'язку з необхідністю розв'язання проблеми перебування громадян РФ на території України доцільно уточнити визначення ВПО за допомогою внесення до переліку таких осіб – іноземців та осіб без громадянства, яким надано тимчасовий захист в Україні.

3. Під час дослідження соціальної інтеграції, реінтеграції ВПО потрібно враховувати різницю між внутрішнім переміщенням і бездомністю. Хоча вимушене внутрішнє переміщення має як наслідок і бездомність, змістове наповнення реінтеграції для бездомних осіб і ВПО є різним та потребує різного змістового наповнення відповідної соціальної послуги. Викладене вище вказує на доцільність ухвалення окремого Державного стандарту соціальної послуги інтеграції (реінтеграції) ВПО, оскільки ухвалений Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб не відображає особливості реінтеграції ВПО, не забезпечує реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках. Розроблення окремого Стандарту з інтеграції (реінтеграції) є доцільним і щодо громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном.

4. Законодавство у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном, складається з таких груп: загальне та спеціальне законодавство; законодавство, спрямоване на виконання

тактичних завдань з інтеграції (реінтеграції) і стратегічних завдань з інтеграції (реінтеграції).

5. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року вказує на доцільність удосконалення законодавства для захисту прав ВПО; упровадження механізмів фінансування програм, спрямованих на допомогу ВПО, зокрема міжнародну допомогу; забезпечення ВПО доступом до інформації щодо їхніх прав і можливостей; розроблення регіональних програм, спрямованих на адаптацію та інтеграцію ВПО у громади, що приймають.

6. Упровадження Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року потребує розв'язання проблеми обмежених фінансових та інфраструктурних ресурсів, інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями територіальних громад, що приймають, і ВПО унаслідок обмеженого фінансового ресурсу. Загалом Стратегія є рамковим документом, цілі й завдання якого здебільшого потребують розроблення окремих програм для подальшої реалізації, зокрема й на регіональному рівні.

Основні наукові результати опубліковані автором у працях [142].

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМ ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН

2.1. Правовий механізм моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Моніторингову складову оцінювання потреб ВПО передбачено в низці програмних документів. В Операційному плані заходів із реалізації у 2023–2025 роках Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року передбачено запровадження системи періодичного оцінювання потреб ВПО, зокрема з можливістю збирання дезаггредованих даних. Проводити таке оцінювання повинні Мінреінтеграції, Мінсоцполітики України та за згодою обласні, Київська міська військові (державні) адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Підлягають моніторингу та оцінюванню результати реалізації Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року. Такий моніторинг повинні здійснювати КМУ, Мінреінтеграції, інші центральні органи виконавчої влади за участю громадських об'єднань та об'єднань підприємців, міжнародних організацій. Моніторинг передбачає підготовку та подання КМУ інформації про стан виконання завдань і заходів із реалізації Стратегії.

Щодо українців, які перебувають за кордоном, наказом Мінсоцполітики України затверджено Порядок проведення моніторингу стану утримання дітей та осіб, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України із закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, а також дітей із сімейних форм виховання від 25 липня 2023 року № 260-Н [97]. Метою такого моніторингу є створення Національного плану повернення або продовження перебування дітей

за кордоном згідно з їхніми індивідуальними потребами, забезпечення прав і найкращих інтересів.

Термін «моніторинг», утворений від лат. «monitor», – що спостерігає, застережений, від англ. «monitoring» – контроль, з'явився загалом у кінці 60-х років ХХ століття. Його було застосовано для системи нагляду з урахуванням таких умов: по-перше, він не містить елементи управління, що притаманно контролю, й тому відповідає інформаційній системі; по-друге, термін «моніторинг» широко застосовують у міжнародно-правових документах.

Моніторинг використовують у різних сферах суспільного життя, у наукових прикладних дослідженнях як засіб пізнавальної діяльності. Активно застосовують правовий моніторинг, громадський, інформаційний, соціологічний моніторинг.

У науці адміністративного права, теорії управління моніторинг розглядають як форму контролю [98], різновид контролю [99], інструмент контролю [100], метод контролю [101].

У розвинутих країнах моніторинг активно застосовують у всіх сферах суспільного життя. У ЄС експерти з моніторингу входять до штату кожного управління регіонального рівня для аналізу реалізації загальнодержавних і регіональних програм, правил і стандартів розроблення державної політики [102]. У Великобританії моніторинг є складовою будь-якого соціального проекту, програми.

Моніторинг, на відміну від статистичних досліджень і соціальних опитувань, спрямований на вироблення стратегій реалізації певних проєктів (програм розвитку, соціальної підтримки тощо). Таке змістове наповнення моніторингу підтримує низка науковців. Зокрема І. І. Онищук [101], Ю. В. Градова [103] указують на такі ознаки правового моніторингу, як систематичність, комплексний характер спостереження, аналізу, оцінювання правової системи органами державної влади в межах визначених законом повноважень, прогнозування подальшого розвитку такої системи.

Незважаючи на те, що велика кількість науковців у галузі адміністративного права розглядає моніторинг як складову контролю [102; 104; 105], варто розглядати моніторинг як інструмент для реалізації та удосконалення державної політики в певній галузі. Моніторинг і контроль можна використовувати паралельно, доповнювати один одного. Контроль є засобом примусу, моніторинг є засобом прогнозування та оцінювання державної політики, програми.

Аналіз законодавства (Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», Земельного кодексу України, Закону України «Про публічні закупівлі») указує на такі ознаки моніторингу, як збирання, аналіз, оброблення інформації, система спостереження, прогнозування, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для ухвалення певних рішень.

Чітке розмежування моніторингу та контролю проведено в Порядку проведення моніторингу та здійснення контролю за реалізацією проєктів технологічних парків [106]. Моніторинг ґрунтується на звітності про реалізацію проєкту, яку подає технологічний парк, його учасник і спільне підприємство. Контроль реалізується за допомогою проведення планових і позапланових перевірок.

Водночас Закон України «Про правотворчу діяльність» визначає правовий моніторинг як комплексну контрольну діяльність (ст. 67) [107].

Різні підходи до визначення моніторингу обумовлено галузевою специфікою. У досліджуваній сфері моніторинг потреб ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, являє собою збирання, аналізування, оброблення інформації, отриманої від ВПО і громадян, які перебувають за кордоном, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної політики та законодавства у сфері інтеграції (реінтеграції) таких осіб.

Такий моніторинг здійснюють органи державної влади, громадський сектор, міжнародні організації.

Національна соціальна сервісна служба України проводить моніторинг даних щодо гуманітарної допомоги; оцінювання якості надання соціальних

послуг, оприлюднює їхні результати, зокрема щодо ВПО; проводить моніторинг та узагальнює результати забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у різних сферах життя суспільства; забезпечує в межах повноважень проведення моніторингу виплати щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання, зокрема на оплату житлово-комунальних послуг; проводить моніторинг та аналіз порушень законодавства щодо надання соціальної допомоги та дотримання державних стандартів соціальних послуг [108].

Із 2022 року після призначення Уповноваженого з питань ВПО [109] розпочалися консультації щодо розроблення механізму оцінювання стану та потреб ВПО на основі аналізу зовнішніх джерел даних реєстрів, зокрема Мінсоцполітики України, даних Міністерства фінансів України по виплатах для ВПО, гарячих ліній, окремих опитувань територіальних громад і обласних військових адміністрацій.

Мінреінтеграції працює над створенням CRM-системи для власної гарячої лінії та генерування аналітичних звітів щодо звернень ВПО та інших осіб, які звертаються на гарячу лінію. Проте проєкт не має необхідного фінансування для реалізації потрібного обсягу робіт адміністратором / розпорядником системи. Також не налагоджена система обміну між органами державної влади. Система моніторингу потребує створення відповідних реєстрів для ідентифікації та збирання даних про потреби ВПО, налагодження системи відстеження потреб ВПО у цифровому вигляді.

Моніторинг потреб ВПО є необхідним для рад із питань ВПО, громадських організацій, благодійних фондів. Дані з Єдиної інформаційної бази даних про ВПО не містять інформації про потреби ВПО. Єдина інформаційна система соціального захисту створена виключно для потреб органів соціального захисту. Фактично обсяг даних у службових та офіційних реєстрах не відображає потреб ВПО. Великі донори, партнери громадських організацій і благодійних фондів бажають відстежувати потреби ВПО на регулярній основі. Державну політику також потрібно розробляти на основі потреб ВПО і громадян, які перебувають за

кордоном. Для розроблення та ухвалення дієвих програм інтеграції / реінтеграції ВПО і громадян, які перебувають за кордоном, територіальним громадам потрібна реальна картина потреб зазначених осіб.

Мінсоцполітики може бути координатором ведення CRM-системи оцінювання потреб ВПО і громадян, які перебувають за кордоном. Для створення такої бази є потреба в розробленні єдиної методології моніторингу потреб ВПО у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансового забезпечення із щоквартальним оцінюванням отриманих даних і коригуванням державної політики.

Розроблення та впровадження такої методології сприятиме ухваленню дієвих регіональних програм інтеграції (реінтеграції) та соціальної підтримки ВПО.

Основою методології може бути опитувальник потреб ВПО і громадян, які тимчасово перебувають за кордоном, з автоматизацією та інтегруванням отриманих даних із державними реєстрами. Результатом упровадження такої методології може бути ухвалення акта оцінювання потреб ВПО, який у подальшому будуть використовувати в територіальних громадах.

Моніторинг потреб ВПО здійснює також громадський сектор, проте він не має обов'язкового характеру. Розроблені рекомендації можуть бути впроваджені тільки в разі належної адвокації. Низкою громадських організацій розроблено власні методології оцінювання потреб ВПО. Зокрема це «Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах», розроблений Харківським інститутом соціальних досліджень [110]. Автори методології підкреслюють важливість оцінювання потреб ВПО саме на рівні територіальних громад. Оцінюванням потреб науковці вважають сукупність процедур, спрямованих на збирання та аналізування даних щодо системи забезпечення прав і можливостей ВПО у громаді з метою виявлення того, чи задовольняє ця система основні потреби ВПО [110].

Застосування методики дозволяє серед інших завдань (оцінити ефективність розподілу та використання коштів на соціальну підтримку ВПО, формувати середньострокові та довгострокові програми розвитку громад з

урахуванням потреб і людського потенціалу; удосконалювати соціальну інфраструктуру, систему соціальної підтримки сімей та осіб, що опинились у складних життєвих обставинах у зв'язку з вимушеним переселенням; запроваджувати інноваційні моделі соціальної роботи та соціальних послуг відповідно до потреб ВПО) дозволяє прискорювати процес інтеграції ВПО в територіальні громади завдяки відповідному реагуванню на зміну потреб і швидкому розв'язанню проблем, які виникають під час адаптації до нових умов [110].

Громадський моніторинг може застосовувати інструменти, надані органами державної влади. Зокрема це відкритий Мінсоцполітики доступ до дашборду, у якому міститься інформація про кількість зареєстрованих ВПО, віковий і статевий розподіл зареєстрованих ВПО за регіонами, інформація про ВПО за соціальними категоріями (багатодітні сім'ї, одинокі батьки, безробітні, вагітні жінки, діти без супроводу, діти до 18 років, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти – особи з інвалідністю, жінки / чоловіки, недієздатні особи, одержувачі соціальної допомоги, особи над якими встановлено опіку, особи з хронічними захворюваннями, пенсіонери, цивільні особи, дієздатність яких обмежена).

Важливим елементом моніторингу потреб ВПО є оцінювання регіональних програм соціальної підтримки ВПО. Оцінювання наявності, доступності та впливу місцевих програм і політик у сфері соціального захисту ВПО дозволяє виявити сильні сторони, слабкі місця, можливості для поліпшення якості надання соціальної підтримки ВПО на обласному рівні та подолання викликів, спричинених внутрішнім переміщенням. Моніторинг регіональних програм дозволяє оптимізувати ресурси, підвищити доступність та ефективність послуг, а також забезпечити справедливий, інклюзивний підхід до задоволення потреб ВПО, сприяючи їхній соціальній адаптації / інтеграції та покращанню якості життя.

Об'єктами моніторингового дослідження є обласні політики та програми у сфері соціального захисту, спрямовані на ВПО, з акцентом на аналіз механізмів урахування та дотримання їхніх прав і законних інтересів.

Предметом моніторингового дослідження є чинні обласні, місцеві цільові програми, спрямовані на соціальну підтримку й захист населення, та обласні, місцеві цільові програми підтримання ВПО; проєкти програм, планів заходів, спрямованих на соціальну підтримку населення, зокрема ВПО; чинні обласні нормативно-правові акти (рішення, розпорядження тощо), спрямовані на соціальну підтримку та захист населення, надання їм додаткових гарантій і пільг; чинні обласні нормативно-правові акти (рішення, розпорядження тощо), спрямовані на соціальний захист, адаптацію та інтеграцію ВПО, надання їм додаткових гарантій і пільг; звіти з виконання обласних програм / заходів, спрямованих на соціальну підтримку населення та ВПО; інші обласні акти та документи (та їхні проєкти), що прямо чи опосередковано спрямовані на захист прав та інтересів чи підтримку ВПО.

Офіційні вебсайти обласних рад, обласних військових адміністрацій, місцевих, селищних рад містять більшість необхідної інформації, що стосується програм та інших нормативно-правових актів, спрямованих на соціальну підтримку населення, містять вкладки з переліком чинних програм із можливістю їхнього завантаження та перегляду. Однією з розповсюджених проблем є відсутність прямих посилань на програми та нормативно-правові акти за тематикою, зокрема можливість ознайомитися з нормативно-правовими актами щодо надання додаткових пільг, соціальних гарантій, зокрема для ВПО. Це призводить до необхідності їхнього пошуку в архіві чинних нормативно-правових актів. На більшості сайтів відсутня інформація із звітів виконання окремих програм, не міститься доступної інформації щодо можливості ВПО скористатися допомогою в межах чинних програм.

Комплексний аналіз обласних, місцевих програм щодо соціальної та іншої підтримки ВПО указує, що декларується широкий перелік заходів, спрямованих на соціальну підтримку ВПО. У деяких регіонах ухвалено окремі програми

соціальної підтримки ВПО. Зокрема це Обласна комплексна програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на період 2023–2024 років, затверджена Рішенням Полтавської обласної державної (військової) адміністрації від 23.12.2022 № 518, Обласна цільова програма підтримки внутрішньо переміщених осіб на 2023–2027 роки, затверджена наказом начальника Вінницької обласної державної (військової) адміністрації від 04.08.2023 № 1062.

Загальною проблемою для програм є ускладнена система надання послуг, пільг, допомоги, компенсацій ВПО, недостатнє фінансування, відсутність окремого розділу з оперативною інформацією для ВПО на сайтах обласних державних (військових) адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Варто вказати на обмеження щодо оприлюднення певних частин програм соціального розвитку. Зокрема Програма економічного й соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2024 рік, затверджена наказом Сумської міської військової адміністрації від 21.12.2023 № 108-СМР, оприлюднена частково [111]. Додатка до Програми та інформації щодо програми не оприлюднено у зв'язку з військовим станом. Така ж сама тенденція наявна й щодо інших цільових програм.

Моніторинг місцевих програм соціальної підтримки в Сумській міській територіальній громаді дозволяє масштабувати спільні проблеми, які є в територіальних громадах під час розроблення місцевих політик інтеграції ВПО.

Проаналізуємо Міську програму соціального захисту «Милосердя» на 2022–2024 роки», затверджену рішенням Сумської міської ради від 24 листопада 2021 року № 2272-МР (зі змінами) (далі – програма «Милосердя»). Метою програми є соціальна підтримка найбільш уразливих верств населення та встановлення додаткових гарантій щодо соціального захисту мешканців громади. Зокрема заходи програми розповсюджуються на осіб, які мають зареєстроване місце проживання в територіальних межах Сумської міської територіальної громади або осіб з-поміж ВПО, які на початок поточного року перебувають не менше ніж п'ять років на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про ВПО у межах Сумської міської територіальної громади, якщо інше не

визначено рішеннями Сумської міської ради. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програми, становить 436 978,40 грн, на 2024 рік – 110 854,20 грн [112]. Варто зазначити, що обмеження щодо кількості років проживання на території Сумської міської територіальної громади для ВПО мають дискримінаційний характер.

Наступною регіональною програмою є «Соціальна підтримка Захисників і Захисниць України та членів їх сімей» на 2022–2024 роки» (рішення Сумської міської ради від 24 листопада 2021 року № 2273-МР (зі змінами)), далі – програма «Соціальна підтримка Захисників і Захисниць України та членів їх сімей». Метою програми є забезпечення соціальної підтримки Захисників і Захисниць України, членів їхніх сімей, членів добровольчих формувань Сумської міської територіальної громади та членів громадських невоєнізованих формувань, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України. Зі свого боку, заходи програми «Соціальна підтримка Захисників і Захисниць України та членів їх сімей» поширюються на мешканців громади, які мають зареєстроване місце проживання в територіальних межах Сумської міської територіальної громади та осіб з-поміж ВПО, які в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб у межах Сумської міської територіальної громади перебувають на обліку не менше ніж три місяці на дату звернення за отриманням додаткових гарантій, якщо інше не визначено рішеннями Сумської міської ради. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програми, становить 88 375,20 грн [113].

Частково інтеграцію ВПО забезпечує Програма оздоровлення та відпочинку дітей Сумської міської територіальної громади на 2022–2024 роки (рішення Сумської міської ради від 24 листопада 2021 року № 2507-МР). Метою програми є забезпечення якості та доступності послуг з оздоровлення та відпочинку дітей у мережі дитячих оздоровчих закладів, розташованих на території Сумської міської територіальної громади, учнів у таборах із денним перебуванням при закладах загальної середньої освіти, вихованців закладів дошкільної освіти та збільшення кількості дітей, охоплених такими послугами.

Заходи, визначені в межах реалізації цієї програми, розповсюджуються на дітей пільгових категорій громади, які до моменту звернення батьків (осіб, що їх замінюють) мали не менше ніж 6 місяців зареєстроване місце проживання в територіальних межах громади або взятих на облік в департаменті відповідно до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб не пізніше ніж 1 січня того ж самого року, у якому буде надаватися безкоштовна путівка [114]. Загальний обсяг фінансування не зазначено, додатки до Програми на 2024 рік не оприлюднено у зв'язку з воєнним станом.

Програма Сумської міської територіальної громади «Соціальні служби готові прийти на допомогу на 2022–2024 роки» (рішення Сумської міської ради від 27 жовтня 2021 року № 2003-МР). Метою програми є задоволення соціальних потреб сімей, дітей і молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах, забезпечення соціальним супроводженням прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, опікунів, піклувальників, здійснення комплексу заходів щодо запобігання насильства в сім'ї, захист і надання допомоги постраждалим від насильства в сім'ї та насильства за ознакою статі, підтримка сім'ї та пропагування сімейних цінностей, відповідального батьківства, здорового способу життя, проведення заходів із метою задоволення потреб учасників у соціальному розвитку. Реалізація Програми передбачає виконання таких завдань: забезпечення надання якісних соціальних послуг для підтримки сімей із дітьми та осіб, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах задля попередження інституалізації дітей і підвищення батьківського потенціалу; організація здійснення соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з-поміж них; забезпечення надання якісних соціальних послуг особам, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі; забезпечення діяльності комунальної установи «Центр матері та дитини»; утримання закладу, що надає соціальні послуги дітям, молоді, жінкам, які перебувають у складних життєвих обставинах [115].

Програма економічного й соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2023 рік (рішення Сумської міської ради від 14 грудня 2022 року № 3310-МР) визначає основні пріоритетні напрями економічного й соціального розвитку громади загалом та у відповідних галузях (сферах діяльності), завдання та заходи, спрямовані на реалізацію визначених пріоритетів [116].

Програма економічного й соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2024 рік (наказ Сумської міської військової адміністрації від 21.12.2023 № 108-СМР) визначає основні пріоритетні напрями економічного й соціального розвитку Сумської міської територіальної громади загалом та у відповідних галузях (сферах діяльності), завдання та заходи, спрямовані на реалізацію визначених пріоритетів [117].

Рішенням Виконавчого комітету Сумської міської ради від 19.05.2023 № 210 створено комісію з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені та пошкоджені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

У рішенні Виконавчого комітету Сумської міської ради від 19.05.2023 № 211 визначено, що секретар Комісії веде журнал обліку заяв про надання компенсації за знищені та пошкоджені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та реєстр рішень, ухвалених Комісією.

На території громади діють дві програми компенсації: отримання матеріальної допомоги коштом бюджету Сумської міської територіальної громади та «Відновлення» (портал «Дія») для пошкодженого або знищеного майна за кошт державного бюджету.

Більшість перерахованих програм містять відповідні фінансові та організаційні ресурси для їхнього виконання.

Отже, наявні місцеві нормативно-правові акти, спрямовані на соціальний захист мешканців Сумської територіальної громади, свідчать про те, що Сумська

міська рада не розробила та не ухвалила окрему регіональну програму підтримки ВПО і соціального захисту ВПО та осіб, які постраждали внаслідок бойових дій.

Довгостроковий план підтримки ВПО в умовах воєнного стану та після його припинення у громаді відсутній. Оскільки значну частину ВПО у м. Суми становлять ті особи, які виїхали з прикордоння Сумської області, яке постійно обстрілюють, що зазнало істотних руйнувань, підтримка ВПО потребує виділення коштів місцевого бюджету, розв'язання проблем працевлаштування ВПО і забезпечення соціальним, тимчасовим житлом для їхньої реінтеграції.

Загальною рекомендацією для всіх регіональних програм соціальної підтримки ВПО є проведення на системній основі досліджень потреб ВПО, долучення ВПО до формування місцевих політик у сфері соціального захисту населення.

Заслуговує впровадження практика Дніпропетровської обласної ради. Комунальний заклад «Центр соціальної допомоги та підтримки» розробив анкету-опитувальник «Потреби ВПО на території територіальної громади» та регулярно проводить такі опитування й систематизує їх.

Щодо моніторингу потреб громадян України, які перебувають за кордоном, то на державному рівні такі моніторинги не проводять, не визначено орган державної влади, який є відповідальним за оцінювання потреб громадян України за кордоном. Уповноважений Верховної Ради з прав людини проводить інформаційні сесії з громадським сектором, міжнародними правозахисними організаціями щодо оцінювання потреб українців за кордоном. Проте системний державний моніторинг потреб українців за кордоном відсутній.

Отже, моніторинг потреб ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, являє собою збирання, аналізування, оброблення інформації, отриманої від ВПО і громадян, які перебувають за кордоном, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної політики та законодавства у сфері реінтеграції таких осіб. Такий моніторинг здійснюють органи державної влади, громадський сектор, міжнародні організації. Для впровадження ефективної системи державного моніторингу потреб ВПО доцільно створити CRM-систему

оцінювання потреб ВПО і громадян, які перебувають за кордоном. Координатором такої системи може бути Мінсоцполітики України. Створення такої бази потребує розроблення єдиної методології моніторингу потреб ВПО у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансового забезпечення із щоквартальним оцінюванням отриманих даних і коригуванням державної політики. Розроблення та впровадження такої методології сприятиме ухваленню дієвих регіональних програм інтеграції (реінтеграції) та соціальної підтримки ВПО. Основою методології може бути опитувальник потреб ВПО з автоматизацією та інтегруванням отриманих даних із державними реєстрами. Результатом упровадження такої методології може бути ухвалення акта оцінювання потреб ВПО, який у подальшому буде використовуватися в територіальних громадах.

2.2. Правові засоби доступу внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, до соціального та пенсійного забезпечення

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Україна вживає всіх можливих заходів, спрямованих на розв'язання проблем, пов'язаних із соціальними виплатами ВПО [36]. Держава повинна забезпечити реалізацію ВПО права на пенсію на недискримінаційних умовах. Соціальні зобов'язання України перед українцями, які перебувають за кордоном під тимчасовим захистом, також залишаються. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини 1950 року, Європейська соціальна хартія, Європейський кодекс соціального забезпечення, Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення також накладають на Україну такі зобов'язання.

Соціальний захист ВПО містить у собі пенсійне забезпечення, соціальну допомогу, пільги та компенсації, надання соціальних послуг.

Оскільки ВПО проходять певні додаткові процедури, то соціальний захист ВПО потребує: реєстрації особи як ВПО, звернення самої ВПО за соціальним захистом, перевірки потреби в соціальному захисті, прийняття компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування.

На ВПО розповсюджуються положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [118]. Особливості призначення, виплати, відновлення виплати пенсій ВПО визначено на рівні підзаконних нормативно-правових актів: постановою КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 05.11.2014 № 637 [119], постановою КМУ «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08.06.2016 № 365 [120].

Порядок призначення та виплати пенсій залежить від двох чинників. Перший чинник: особа спочатку стала ВПО, а потім почала пенсійні правовідносини; особа спочатку набула право на отримання пенсії, а потім стала ВПО. У першому випадку ВПО набуває право на отримання пенсії, у другому випадку ВПО відновлює своє право на отримання пенсії.

Другий чинник: особа зареєструвалася ВПО до 24 лютого 2022 року; особа зареєструвалася ВПО після 24 лютого 2022 року.

Спільною умовою як для призначення пенсії ВПО, так і для відновлення права на отримання пенсії є наявність довідки ВПО. Для реалізації права на пенсійне забезпечення ВПО повинна перебувати на відповідному обліку (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод ВПО»).

Винятком є випадок, коли особа перебувала на обліку як ВПО, але потім добровільно скасувала довідку ВПО та зареєструвала власне місце проживання на підконтрольній Україні території.

Дата постановки особи на облік як ВПО впливає на застосування такої особливості. На рівні зазначених вище підзаконних актів передбачено процедурні обмеження щодо пенсійних виплат ВПО, які зареєструвалися до 24 лютого 2022 року. Таким ВПО виплата пенсій здійснюється виключно за

допомогою мережі установ акціонерного товариства «Державний ощадний банк України».

Зазначені ВПО повинні пройти ідентифікацію та отримати платіжні картки, які є також їхніми пенсійними посвідченнями. Законодавством було встановлено обов'язкову фізичну ідентифікацію кожні три місяці. Виняток було встановлено тільки для осіб з інвалідністю I групи та для осіб, які, за висновком лікарсько-консультативної комісії не здатні до самообслуговування й потребують постійної сторонньої допомоги.

Якщо ВПО не проходили ідентифікацію, то акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» зупиняло видаткові операції за рахунком.

Подовження виплат без проходження ідентифікації було здійснено державою на період дії карантину внаслідок поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 та протягом 30 днів із дня скасування карантину [119].

У науковій літературі такі обмеження прав ВПО на отримання пенсій неодноразово критикували [121–123]. Варто погодитися із критикою таких обмежень. Законодавство в цій частині є неефективним і дискримінує ВПО, які отримали такий статус до 24 лютого 2022 року, порівняно з ВПО після 24 лютого 2022 року. Адже навіть в умовах воєнного стану ВПО, які набули такого статусу до повномасштабного вторгнення, повинні проходити ідентифікацію особисто у відділенні акціонерного товариства «Ощадбанк»; віддалено за допомогою кваліфікованого електронного підпису «Дія.Підпис» на вебпорталі електронних послуг Пенсійного фонду України; за допомогою відеоконференцзв'язку; у разі перебування за кордоном – отримати в закордонній дипломатичній установі України посвідчення факту, що особа є живою та надати ці документи органу Пенсійного фонду України, де пенсіонер перебуває на обліку.

Ще одним обмеженням були перевірки ВПО за фактичним місцем проживання. Проте в судовому порядку такі обмеження було визнано незаконними. Зокрема це рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у зразковій справі про припинення виплати

пенсії ВПО від 03.05.2018 № Пз/9901/20/18, справа № 805/402/18 [124]. Також Порядок здійснення контролю за проведенням соціальних виплат ВПО за місцем їхнього фактичного проживання / перебування визнано незаконним і таким, що не відповідає нормативно-правовому акту вищої юридичної сили постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 29 червня 2017 року у справі № 826/12123/16 [125]. Постанову було залишено чинною вищими судовими інстанціями [126; 127]. За висновком суду перевірка ВПО за місцем фактичного проживання як умова отримання пенсійних виплат є дискримінаційною. У зразковій справі № 805/402/18 указано на неправомірність застосування положень підзаконних нормативно-правових актів для припинення соціальних виплат на підставі ст. 92 Конституції України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення» [124].

За практикою ЄСПЛ також обмеження виплати пенсії особі є порушенням ст. 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини. Відповідно до рішення ЄСПЛ у справі «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 року зменшення розміру або припинення виплати належно встановленої соціальної допомоги може бути втручанням у право власності [128]. Стаття 1 Першого протоколу містить у собі три окремих норми: «перша норма, викладена у першому реченні першого абзацу, має загальний характер і проголошує принцип мирного володіння майном; друга норма, що міститься в другому реченні першого абзацу, стосується позбавлення власності й підпорядковує його певним умовам; третя норма (абз. 2) передбачає право Договірних держав, зокрема, контролювати користування власністю відповідно до загальних інтересів. Проте ці норми не є абсолютно непов'язаними між собою. Друга і третя норми стосуються конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном, а тому повинні тлумачитись у світлі загального принципу, закріпленого першою нормою» [128].

Для громадян, які перебувають під тимчасовим прихистком за кордоном, важливим є рішення ЄСПЛ у справі Пічкур проти України від 7 листопада 2013 року. У рішенні зазначено, що отримання пенсії не може бути залежним від

місця проживання особи, якщо вона сплачувала внески до системи пенсійного забезпечення. Особа не може бути позбавлена права на отримання пенсії лише на тій підставі, що вона більше не проживає в Україні [129].

Отже, у законодавстві закріплено дискримінаційний порядок отримання пенсії для ВПО, які набули такого статусу до 24 лютого 2022 року, оскільки на них покладено додаткові зобов'язання та обмеження, передбачені КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 року № 637, постановою КМУ «Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках» від 30 серпня 1999 року № 1596.

Для усунення дискримінації доцільно на законодавчому рівні визначити рівні умови призначення, відновлення виплати пенсій для всіх ВПО, незалежно від дати набуття такого статусу.

Одним із проблемних питань є також невиконання зобов'язань з пенсії після її відновлення. Щодо особи, яка в судовому порядку поновила право на отримання пенсії, не виконують рішення суду в частині виплати заборгованості, накопиченої з моменту зупинення виплати до відновлення.

За загальним правилом нараховані суми пенсії, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно, виплачують у такому порядку: частину суми недоотриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачують одночасно, а решта суми виплачують щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії. Проте відповідно до Порядку виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їхньої виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території для ВПО-пенсіонерів виплату недоотриманих сум пенсії здійснюють в окремому порядку та за умови

надходження відповідних коштів із Державного бюджету України до бюджету Пенсійного фонду України [130].

Територіальні управління Пенсійного фонду України відмовляють у виплаті пенсійної заборгованості внаслідок відсутності відповідних коштів із Державного бюджету України.

Пенсіонери-ВПО оскаржують такі відмови. Суди займають позицію позивачів, оскільки відсутність фінансування не звільняє державу в особі Пенсійного фонду України від соціальних зобов'язань (рішення Донецького окружного адміністративного суду у справі № 200/2429/22 [131], яке залишено без змін постановою Першого апеляційного адміністративного суду від 28 листопада 2022 року [132]); право особи на отримання пенсії (зокрема за минулий час) є її конституційним гарантованим міжнародними зобов'язаннями України правом, тому обмеження такого права можливо лише на підставі законів. Підзаконні акти КМУ не можуть звужувати чи скасовувати такі права (рішення Луганського окружного адміністративного суду від 5 вересня 2022 року у справі № 360/536/22 [133]); підзаконні акти не можуть звужувати права ВПО, закріплені в законах, зокрема й Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» установлює додаткові гарантії додержання прав і законних інтересів ВПО (рішення Київського окружного адміністративного суду у справі № 640/21600/19 [134]).

Унаслідок порушення права ВПО на виплату пенсійної заборгованості трапляються факти повторного винесення судових рішень за вимогами ВПО-пенсіонерів. Зокрема це рішення Луганського окружного адміністративного суду від 30 травня 2022 року у справі № 360/5296/21 [135]; рішення Донецького окружного адміністративного суду від 23 червня 2022 року у справі № 200/12397/21 [136] (залишено без змін постановою Першого апеляційного адміністративного суду від 25 жовтня 2022 року [137]).

Така позиція Пенсійного фонду України є порушенням принципу правової визначеності та процесуальної економії. Державний ресурс витрачається

неефективно, перевантажується судова система. Тому постанова КМУ від 10 листопада 2021 року № 1165 потребує змін, виплата пенсійної заборгованості повинна мати безумовний характер.

ВПО мають право на адресну допомогу, передбачену Порядком надання допомоги на проживання ВПО, затвердженим постановою КМУ від 20.03.2022 № 332. Допомогу призначають для забезпечення соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб з-поміж незахищених верств населення та стимулювання до працевлаштування внутрішньо переміщених осіб працездатного віку [138]. Розмір допомоги становить для осіб з інвалідністю та дітей 3000 гривень, для інших осіб – 2000 гривень. Призначення та виплату допомоги здійснюють органи соціального захисту населення.

У зазначену постанову неодноразово вносили зміни щодо обмеження кола осіб, які мають право на отримання такої допомоги, та строків її надання. Фактично більшість ВПО, які зареєструвалися у 2022 році, втратили право на отримання такої соціальної допомоги. ВПО першої хвилі на сьогодні взагалі втратили можливість отримувати адресну грошову допомогу. Сам текст постанови є складним і викликає багато запитань під час застосування.

Згідно з останніми змінами до постанови КМУ № 332 грошову допомогу призначають строком на 6 місяців із 1 серпня 2023 року для осіб, які вперше звернулися за призначенням допомоги. Окремим пунктом постанови передбачено призначення такої допомоги на сім'ю строком на шість місяців із 1 листопада 2023 року [138].

Застосування зазначеного пункту є ускладненим, оскільки в постанові КМУ № 332 визначено власний перелік членів сім'ї. Зокрема це чоловік, дружина, діти, прийомні діти, діти, яких виховують батьки-вихователі в дитячих будинках сімейного типу, усиновлені діти, діти, над якими встановлено опіку або піклування, а також діти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (зокрема в період між завершенням навчання в одному із зазначених закладів освіти і вступом до іншого закладу або

в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем і продовженням навчання за іншим рівнем за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців) до досягнення 23 років і не мають власних сімей; діти з інвалідністю після досягнення ними 18-річного віку до визнання їх особами з інвалідністю з дитинства I та II групи; не перебувають у шлюбі повнолітні діти; визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи, які проживають разом із батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом із ними й перебувають на їхньому утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи та доглядає за нею; жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі, але проживають однією сім'єю і мають спільних дітей, та/або особи, які встановили в судовому порядку факт проживання однією сім'єю. Членом сім'ї можна вважати одиноку особу, а також неповнолітню дитину, якщо така особа не входить до складу сім'ї (п. 3 постанови) [138]. У п. 3 постанови також визначено перелік осіб, які не входять до складу сім'ї.

Фактично органи соціального захисту населення повинні визначати склад сім'ї для виплати такої грошової допомоги. Водночас вони не мають повноважень установлювати певні юридичні факти. Зокрема в п. 3 постанови зазначено, що до складу сім'ї не входять особи, які не проживають разом із одержувачами та не пов'язані з ними спільним побутом, що підтверджено документально, або сплачують аліменти, а також особи, які зникли безвісти / перебувають у полоні або за кордоном / депортовані за межі України / особи, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, зазначених у переліку територій [138].

Є незрозумілим, якими документами суб'єкт звернення повинен довести факт проживання окремо. Якщо чоловік є військовим і перебуває в зоні бойових дій, то дружина надає довідку з військової частини. Якщо це інші випадки, особливо якщо чоловік залишився на тимчасово окупованій території, то

незрозуміло, які документи потрібно надати органам соціального захисту населення для підтвердження факту окремого проживання.

Як було зазначено вище, виплати ВПО надавали строком на 6 місяців із можливістю подовження ще на шість місяців у двох формах: автоматично або за заявою.

Право на автоматичне подовження виплати мають: непрацездатні особи, зокрема які досягли пенсійного віку, у яких станом на 1 січня 2024 року розмір пенсії не перевищує 9444 грн; особи з інвалідністю I чи II групи, діти з інвалідністю до 18 років, тяжкохворі діти та особи, яким не встановлено інвалідність, що підтверджено документально; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з них віком до 23 років, зокрема такі, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, а також батьки-вихователі, прийомні батьки та опікуни (піклувальники) [138].

Право на подовження виплати за заявою мають особи, які перемістилася (повторно перемістилася) з 1 січня 2022 р. з територій бойових дій або можливих бойових дій, та якщо:

- у складі сім'ї або серед одержувачів допомоги є працездатна особа, що не працює, яка виховує дитину віком до 18 років;

- у сім'ї виховують троє і більше дітей віком до 18 років, усі діти проживають у сім'ї, їх не виховують в інтернатних закладах, і фактичним місцем проживання (перебування) такої сім'ї є території, на яких ведуться бойові дії, або можливих бойових дій;

- сім'я проживає на інших територіях, ніж вищезазначені, але в закладах дошкільної освіти та/або закладах загальної середньої освіти, що розташовані на території територіальної громади, на якій проживає така сім'я, відсутні місця або навчання проводиться онлайн, дистанційно (повністю або частково), за умови підтвердження за допомогою електронного обміну або документального;

- у складі сім'ї є працездатна особа, що не працює, яка на дату звернення за допомогою зареєструвалася в центрі зайнятості як безробітна або як така, що шукає роботу, зокрема для отримання ваучера на навчання, але ще не

працевлаштувалася, та діти, які відвідують заклади дошкільної освіти та/або навчаються в закладах загальної середньої освіти, та/або діти (особи до 23 років), які навчаються в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

– у складі сім'ї є особа, яка доглядає: за дитиною до досягнення нею трирічного віку або за дитиною, яка потребує догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку ЛКК, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку; за особою з інвалідністю I групи або дитиною з інвалідністю віком до 18 років, або особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу, або особою, яка досягла 80-річного віку; за дитиною, хворою на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, якій не встановлено інвалідність;

– у складі сім'ї є фізична особа, яка надає соціальні послуги з догляду, що підтверджено документально;

– у складі сім'ї є працездатні особи, які працюють, провадять підприємницьку діяльність / незалежну професійну діяльність, зокрема які протягом попередніх шести місяців отримання допомоги працевлаштувалися, зареєструвалися як фізична особа – підприємець і розпочали відповідну діяльність або отримали допомогу на здобуття економічної самостійності / мікрогрант / грант на створення або розвиток власного бізнесу / ваучер на навчання;

– у складі сім'ї є діти віком до 18 років та/або особи до 23 років, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

– у складі сім'ї є особи, які втратили працездатність, та діти до 18 років та/або особи до 23 років, які навчаються за денною або дуальною формою

здобуття освіти в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти;

– особа віком від 55 років на дату звернення за допомогою зареєструвалася в центрі зайнятості як безробітна або як така, що шукає роботу, зокрема для отримання ваучера на навчання, або працює, провадить підприємницьку діяльність / незалежну професійну діяльність, або отримала допомогу на здобуття економічної самостійності / мікрогрант / грант на створення або розвиток власного бізнесу / ваучер на навчання;

– до складу сім'ї входять тільки непрацездатні особи [138].

Підпунктом 3 п. 7 та 7.1 Постанови КМУ № 332 встановлено обмеження для всіх ВПО: наявність на депозитному банківському рахунку (рахунках) коштів загальною сумою, що перевищує 100 тисяч гривень на момент звернення за допомогою або протягом трьох місяців перед зверненням; придбання транспортного засобу (механізму), що підлягає реєстрації в установленому законодавством порядку, з року випуску якого минуло менш як п'ять років (крім мопеда або причепа); наявність у власності житлового приміщення / частини житлового приміщення, що розташоване на територіях, які не входять до переліку територій, або територіях, що входять до переліку територій, щодо яких визначено дату завершення бойових дій (припинення можливості бойових дій) або тимчасової окупації; купівля квартири (будинку) за кошти, виділені з державного бюджету місцевим бюджетам на виплату грошової компенсації за належні для отримання житлові приміщення [138].

Аналіз постанови КМУ № 332 вказує на неможливість отримання допомоги окремими соціально вразливими ВПО. Зокрема в п. 13¹ постанови під час визначення кола осіб, які мають право на автоматичне подовження допомоги, не враховано осіб, що мають право на пенсію у зв'язку із втратою годувальника відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», навіть якщо такі особи не досягли пенсійного віку.

В абз. 1 п. 13² постанови не враховано осіб, житлові приміщення яких знищено або пошкоджено (до ступеня, непридатного для проживання).

Пункт 13² постанови доцільно погодити з п. 13 за допомогою доповнення такими словами та знаками після слів «тимчасової окупації»: «... та (або) у яких житлове приміщення знищене або пошкоджене (до ступеня, непридатного для проживання)».

Редакція абз. 4 п. 13⁴ не враховує осіб, які мають право на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Доцільно абз. 4 після слів і знаків «Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» доповнити словами та знаками «або Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Серед інших проблем соціальної допомоги ВПО доцільно зазначити наявність дискримінації за певними додатковими пільгами та гарантіями. Зокрема відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, надається громадянам, що постійно проживають, постійно працюють або навчаються на денних відділеннях навчальних закладів у цьому населеному пункті, про що громадянам виконавчий орган відповідної місцевої ради видає посвідчення встановленого зразка [139].

Частиною 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначено, що довідка про взяття на облік ВПО засвідчує місце проживання ВПО на період наявності підстав, зазначених у ст. 1 цього Закону [36].

Абзацом 5 ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» визначено, що місце проживання – житло із присвоєною у встановленому законом порядку адресою, у якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг із проживанням, стаціонарна соціально-медична

установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), у яких особа отримує соціальні послуги [57].

Наразі чинними нормативно-правовими актами не визначено поняття «постійне проживання». Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їхньої раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території за мовними чи іншими ознаками заборонено.

Проте виконавчі комітети відповідних місцевих рад ухвалюють рішення про відмову ВПО у наданні статусу особи, яка проживає на території гірського населеного пункту та у видачі посвідчення встановленого зразка.

Питання сьогодні не врегульовано.

На підставі вищезазначеного та з метою уніфікованого підходу доцільно доповнити п. 7 та 8 Положення про порядок видачі посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту, затвердженого постановою КМУ від 19.03.1996 № 345 (далі – Положення) [140] таким:

– пункт 7 Положення після підпункту г) доповнити новим підпунктом д) такого змісту: «д) внутрішньо переміщеним особам, які проживають, працюють (навчаються) на території населених пунктів, яким надано статусу гірських»;

– пункт 8 Положення після підпункту в) доповнити новим підпунктом г) такого змісту: «г) внутрішньо переміщеним особам – довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та довідки з місця роботи (для внутрішньо переміщених осіб, які постійно працюють у гірському населеному пункті), довідки навчального закладу (для внутрішньо переміщених осіб, які навчаються на денних відділеннях навчальних закладів, розташованих у гірському населеному пункті)».

ВПО (зокрема діти), які постійно проживають, навчаються та/або працюють у гірському населеному пункті, зможуть отримати відповідний статус

і користуватися пільгами, передбаченими законодавством. Частиною 2 ст. 6 Закону України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» передбачено, що розмір державних пенсій, стипендій, усіх передбачених чинним законодавством видів державної матеріальної допомоги громадянам, які одержали статус особи, що працює, проживає або навчається на території населеного пункту, якому надано статус гірського, збільшується на 20 %.

Однією з проблемних галузей є законодавче забезпечення надання ВПО соціальних послуг. Варто зазначити, що внаслідок процесу децентралізації, який відбувається в Україні, повноваження з надання соціальних послуг населенню поступово передаються з центрального рівня на місцевий. Наразі територіальні громади мають виконувати нові для себе повноваження та переформовувати свою роботу. У січні 2020 року набув чинності Закон України «Про соціальні послуги». Система соціального захисту перерозподілила повноваження центральних і місцевих органів влади, установила систему соціальних послуг, її учасників, етапів визначення потреб, повноцінного планування, а також організації, і, що важливо, фінансування соціальних послуг. Громади отримали повноваження у сфері соціальних послуг із метою максимального наближення до одержувачів таких послуг. Саме такі повноваження визначено в новій редакції Закону України «Про соціальні послуги» [141] як безпосередньо власні повноваження громад. У кожній громаді створено відповідний структурний підрозділ, який повинен надавати базові соціальні послуги відповідно до стандартів, затверджених Міністерством соціальної політики.

Реформа системи соціальних послуг, на відміну від інших механізмів соціального захисту (пільги, різні виплати, соціальні допомоги, навіть житлові субсидії), спрямована на допомогу людині в певний спосіб подолати або мінімізувати проблеми чи наслідки складних життєвих обставин. Тому саме задоволення потреб у соціальних послугах людей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є одним із головних завдань діяльності загалом системи надання соціальних послуг [142].

Отже, метою системи надання соціальних послуг є розв'язання певних життєвих проблем, від яких потерпають особи чи соціальні групи. А основними цілями має бути профілактика різних негативних соціально-економічних явищ, запобігання виникненню складних життєвих обставин. Водночас формами реалізації є, зокрема, соціальна реабілітація, інтеграція, реінтеграція тощо [142].

Після того, як набули чинності зміни до Закону України «Про соціальні послуги», уряд затвердив низку постанов, необхідних для його виконання. Серед них: постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 01.06.2020 № 587, яка затверджує Порядок організації надання соціальних послуг. Він визначає механізм виявлення тих осіб або сімей, які наразі перебувають у складних життєвих обставинах чи мають найвищі ризики потрапити в такі обставини, крім того, у Порядку зазначено про те, як має бути організовано надання таким особам соціальних послуг відповідно до з'ясованих індивідуальних потреб.

Важливо підкреслити, що основною метою проведення оцінювання потреб громади є насамперед, якісна організація й подальше надання соціальних послуг.

Водночас основними цілями та завданнями соціальних послуг є такі:

- 1) профілактика складних життєвих обставин;
- 2) подолання складних життєвих обставин;
- 3) мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин [143].

Так, п. 4 Порядку окреслює чинники, що зумовлюють потрапляння осіб або сімей у складні життєві обставини та неможливість подолати самотійно негативний вплив зовнішніх обставин.

Зокрема в цьому переліку зазначено шкоду, що заподіяна «бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією», тобто ті чинники, які змусили особу ухвалити рішення про внутрішнє переселення із зони бойових дій і невідконтрольних територій на територію, яка є відносно безпечною та яку контролює українська влада. Отже, усі особи, які зазнали вимушеного переселення з нововведеннями в соціальному законодавстві, належать до тих, що потрапили у складні життєві обставини та

мають бути під увагою фахівців соціальної роботи, пройти оцінювання їхніх потреб і мати забезпечення необхідними соціальними послугами відповідно до виявлених потреб [142].

Обставини, що спричинили переміщення особи чи родини, зазначають у заяві про взяття на облік ВПО (форму затверджено наказом № 1610 Мінсоцполітики України від 27.12.2016 із змінами згідно з наказом № 1216 від 23.08.2018 [144]).

Крім того, у формі заяви про взяття на облік зазначено деякі потреби ВПО, зокрема відомості про категорію, до якої належить особа: пенсіонер, дитина, людина з інвалідністю, а також відомості про інвалідність особи, якщо така є, освіта, спеціалізація за професійним рівнем, професія, посада за останнім місцем роботи та вид соціальної допомоги, яку людина отримувала за покинутим місцем проживання.

Цю форму особа заповнює під час взяття її на облік один раз, тобто здебільшого жодного іншого оцінювання потреб осіб чи родин ВПО із боку держави не відбувається. У разі переїзду на інше місце проживання особа лише зазначає нову адресу, але з обліку не знімається та нову заяву не подає. Отже, у разі, коли на облік стає родина ВПО без інших соціальних статусів або ВПО пенсійного віку, іншого оцінювання потреб не проводять [142].

Винятком щодо оцінювання потреб є ті родини, які мають також інші ознаки вразливих категорій, тобто матері-одиначки, багатодітні родини, ті родини, де є усиновлені діти чи діти під опікою, люди з інвалідністю. Такі родини ВПО проходять періодичне оцінювання потреб під час звернення за подовженням соціальних виплат, під час відвідування їхніх родин фахівцем із соціальної роботи відповідно до встановленого графіка, під час запрошення на заходи або за особистими зверненнями таких осіб.

На початку збройного конфлікту в Україні оцінювання потреб ВПО здійснювали здебільшого неурядові організації за підтримки міжнародних організацій. Згідно з їхніми дослідженнями першочерговими потребами цієї категорії осіб були: фінансова (забезпечення роботою), гуманітарна (допомога

харчуванням та одягом), житлова (пошук можливостей отримання постійного або тимчасового проживання), а також медична допомога. Так, згідно з дослідженням «Оцінка потреб ВПО в Україні та послуг для них», яке було проведено міжнародною громадською організацією «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я», ці три потреби – фінансова, гуманітарна, житлова – відповідають основним економічним потребам цієї цільової групи [142].

Після задоволення базових потреб (їжа, засоби гігієни, лікарські засоби) ВПО мають інші запити. Вони не гостро потребують допомоги побутовими речами (одягом чи предметами побуту), але першочерговими потребами для багатьох є такі: стабільна робота та можливість отримати житло на пільгових умовах кредитування для тих, хто має заробіток, або на умовах соціального тимчасового поселення, для ВПО похилого віку, людей з інвалідністю, багатодітних родин, самотніх батьків. Адже переважна більшість ВПО не мають можливості та бажання повертатися до покинутого місця проживання, бо воно й досі розташоване на окупованих територіях або в зоні бойових дій. Щодо забезпечення харчовими наборами, з урахуванням зростання цін на продукти харчування та тим, що більшість ВПО все ж таки вимушені витратити вагомую частку свого доходу на оренду житла, ця потреба також є актуальною.

За інформацією представників ГО «Самаритяни Сумщини», за час реалізації гуманітарного проекту за підтримки Міністерства зовнішніх справ ФРН у контакті з Посольством ФРН в Україні, Спілкою Робітничих Самаритян Німеччини, Спілкою Самаритян України в Сумській області профінансовано гуманітарної допомоги на суму більше ніж 6 млн грн. Щомісяця із 2015 року до 2017 року допомогою було охоплено більше ніж 1500 родин, які отримували продукти, підгузки, дитяче харчування, ковдри та рушники, ліки, що необхідні в разі хронічних захворювань. На жаль, цей проєкт було припинено у 2017 році. Продуктові набори від БО «БФ «Добро Ти», який було відкрито на Сумщині у 2019 році, щомісячно отримують близько 75 родин ВПО (пенсіонери, самотні батьки, ті, хто має в родині особу з інвалідністю, ті, хто постраждали від

конфлікту, але не оформили статус особи з інвалідністю, мають дітей, що постраждали внаслідок військового конфлікту) [145].

Згідно з останніми змінами в законодавстві виявляти осіб або сім'ї, які належать до вразливих категорій населення, перебувають у складних життєвих обставинах, мають структурні підрозділи з питань соціального захисту населення, центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування та інші установи чи організації, зокрема спеціалізовані служби, уповноважені підрозділи поліції, центри надання вторинної безоплатної правової допомоги, підприємства, установи, неурядові організації, які за своєю статутною діяльністю працюють у цьому напрямі, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги за замовленням [142].

Виявлення таких осіб або сімей, які належать до вразливих категорій населення або перебувають у складних життєвих обставинах чи можуть потрапити в такі обставини, проводять суб'єкти у процесі виконання відповідних службових / посадових обов'язків (реагування на заяви чи звернення, повідомлення про осіб та сім'ї, моніторинг матеріалів у ЗМІ) [142].

Фахівець із соціальної роботи в разі виявлення такої особи або сім'ї протягом п'яти робочих днів має провести оцінювання потреб, тобто з'ясувати обставини, які можуть призвести або (як у разі з ВПО) уже призвели до порушень у життєдіяльності особи або сім'ї, також визначають чинники, що спричинили потрапляння у складні життєві обставини, рівень складності наявних проблем, відповідно, вплив цих проблем на життєдіяльність, а також індивідуальні потреби в отриманні соціальних послуг, спроможність самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив обставин. Що стосується ВПО, самостійно подолати чинники, унаслідок яких вони зазнали переселення, неможливо, тому в цьому разі можна лише мінімізувати негативний вплив обставин, тобто надати максимально можливу підтримку відповідно до їхніх потреб [142].

За результатами оцінювання потреб особи / сім'ї в соціальних послугах має бути складено відповідний акт за формою, затвердженою Міністерством

соціальної політики, який буде містити пропозиції щодо переліку соціальних послуг, яких потребує особа або сім'я, та податися органу соціального захисту населення для подальшого ухвалення рішення щодо надання соціальних послуг таким особам чи родинам.

Наказ Міністерства соціальної політики від 25 лютого 2019 року № 282 затвердив Методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту. Згідно з ними для забезпечення повноцінної інтеграції стратегій відділу соціального захисту в громадах рекомендовано проводити роботу із планування (короткострокового та середньострокового планів), застосовуючи програмно-цільовий метод, адже це надасть змогу визначити потреби мешканців громади в соціальних послугах [146].

Водночас для середньострокового плану рекомендовано визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах не рідше ніж один раз на три роки за допомогою збирання, узагальнення та аналізування зібраної інформації про оцінювання потреб.

Для короткострокового плану рекомендовано визначати потреби мешканців громад у соціальних послугах раз на рік, адже це дасть можливість швидко враховувати актуальні потреби та розв'язувати соціальні проблеми.

Отже, можемо зробити висновок, що після ухвалення низки нормативно-правових актів, які мають реформувати систему соціальних послуг, родини ВПО мають пройти оцінювання їхніх потреб найближчим часом, адже вони, безумовно, належать до категорії осіб, що потрапили у складні життєві обставини внаслідок вимушеного переселення.

Проведений аналіз указує на відсутність системного оцінювання потреб ВПО протягом всього періоду існування процесу переміщення, тому варто звернути увагу на цю вразливу категорію та розробити механізм окремого обліку та системного оцінювання потреб ВПО (проведення опитувань фахівцями служб та установ соціального захисту; замовлення досліджень у неурядових організацій) як складової їхньої інтеграції у громади, що приймають. Крім того, важливо активізувати інформування цієї цільової аудиторії про чинні соціальні

програми (заходи) щодо надання державної допомоги та внесення ВПО в місцеві програми соціального спрямування. А під час ухвалення нових програм національного та локального рівнів / оновлення вже наявних потрібно провести дослідження їхньої доступності та ефективності з урахуванням досвіду кращих практик соціального захисту з різних областей України [142].

Одним із проблемних питань є також соціальна підтримка громадян України, які виїхали в інші держави. Низку питань держава намагалася вирішити. Зокрема постановою Кабінету Міністрів України від 10 червня 2022 року № 678 упроваджено експериментальний проєкт щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України [147]. Відокремлений підрозділ державного підприємства «Документ», підпорядкованого Міністерству юстиції України, почав видачу паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон у Туреччині, Словаччині, Республіці Польща та Чехії. Проте зазначений експериментальний проєкт реалізовано не в повному обсязі, оскільки такі відокремлені підрозділи не створюють в інших державах [73].

Одним із проблемних питань є також отримання низки адміністративних послуг і соціальних виплат громадянами України за кордоном. Зокрема громадяни України, які виїхали за кордон, не мають можливості оформити допомогу в разі народження дитини, яка народилася в іншій державі. Велика кількість жінок – громадянок України, які отримали тимчасовий прихисток, народили дітей за кордоном. Порядком призначення й виплати державної допомоги сім'ям із дітьми, затвердженим постановою КМУ від 27 грудня 2001 року № 1751, передбачено, що жінки, які мають зареєстроване місце проживання на території України й народили дитину під час тимчасового перебування за межами України, подають видані компетентними органами країни перебування й легалізовані в установленому порядку документи, що засвідчують народження дитини, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Подання заяви здійснюється до структурного підрозділу з

питань соціального захисту населення відповідно до зареєстрованого місця проживання або фактичного місця перебування заявника [148]. Проте документи про підтвердження факту народження дитини, видані за кордоном, не можуть бути інтегровані до Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Унаслідок цього особа не може подати заяву до органу соціального захисту населення онлайн і підтвердити факт народження дитини відповідно до національного законодавства.

Окремого аналізу також потребує питання соціального захисту дітей. Воєнна агресія РФ проти України призводить до істотного порушення прав дітей і їхніх свобод. Значна кількість дітей стали не тільки свідками воєнної агресії, руйнувань, смертей, але й зазнали психологічного, сексуального насильства, примусового переміщення та депортації на територію держави-агресора [149].

За проміжною офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 512 дітей загинули та понад 1152 отримали поранення різного ступеня тяжкості, 2232 зникли. За даними Національного інформаційного бюро депортовано та/або примусово переміщено 19 546 дітей, повернуто лише 387 дітей. Найбільше від воєнних дій постраждало дітей у Донецькій області – 485, Харківській – 300, Київській – 129, Херсонській – 124, Запорізькій – 99, Миколаївській – 97, Дніпропетровській – 96, Чернігівській – 71, Луганській – 67 [150]. Зазначені результати є проміжними.

За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця в Російській Федерації може бути близько 150 тисяч незаконно вивезених з України дітей. Більше ніж 6 тисяч українських дітей перебувають у таборах для «ідеологічного перевиховання» Російської Федерації. За даними з відкритих джерел держави-агресора, до Російської Федерації депортовано 744 000 дітей з України [151].

Україна повинна забезпечити не тільки відновлення та захист прав дітей в Україні на міжнародному рівні, але і їхню інтеграцію, психологічне відновлення.

Проблемні питання правового статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, досліджували Л. П. Амелічева [152], О. А. Біда, А. Б. Блага, А. П. Бущенко,

О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова [153], В. О. Джуган [154], О. В. Легка [155], Н. В. Лесько [156], Т. В. Михайліна, І. С. Щebetун [157], Л. Р. Наливайко [158], А. В. Пшенична [159], В. М. Тернавська [160], О. Г. Турченко, І. І. Пилипишина [161]. Проте питання інтеграції дітей, які постраждали від воєнних дій, досліджено фрагментарно. Необхідність удосконалення порядку набуття статусу дітей, які постраждали від воєнних дій, упровадження механізмів їхньої інтеграції та адаптації вказують на актуальність і доцільність такого дослідження.

У Законі України «Про охорону дитинства» зазначено, що охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що «має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні» і засади державної політики в цій сфері ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [162].

Складовою національного законодавства є міжнародно-правові акти у сфері захисту прав дитини. Зокрема у ст. 8, 9, 12, 13, 15, 16, 17, 24, 26, 27, 28, 31 Конвенції ООН про права дитини 1989 року закріплено низку невід'ємних прав дитини (право на ім'я й набуття громадянства, на збереження індивідуальності, сімейні зв'язки, не розлучатись із батьками всупереч їхньому бажанню, вільно висловлювати свої думки, на захист від втручання або посягання в особисте й сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції, на особливий захист і допомогу держави дитині, яка позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального й соціального розвитку дитини, на освіту, відпочинок і дозвілля) [163].

Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе низку зобов'язань стосовно забезпечення базових прав дитини. Україна повинна забезпечити повернення дітей із тимчасово окупованих територій і тих, які були незаконно вивезені до РФ, протидіяти сексуальній експлуатації та розбещенню

дітей, мати дієвий правовий механізм протидії викраденням і торгівлі дітьми; протидіяти катуванням і жорсткому ставленню до дітей; не допускати приниження гідності дітей.

Перераховані положення Конвенції ООН про права дитини імплементовано в національне законодавство.

Низка прав дитини, закріплених у Конвенції ООН про захист прав дитини, зокрема право дитини на збереження індивідуальності, а також громадянство, ім'я та сімейні зв'язки (ст. 8) та право не розлучатися з батьками всупереч їхньому бажанню (ст. 9), унаслідок воєнного вторгнення РФ не можуть бути гарантовані Україною. Незаконне вивезення дітей – громадян України на територію РФ та Республіки Білорусь порушує гарантовані Конвенцією права дитини, призводить до штучної зміни ідентичності дітей і є різновидом воєнного злочину (геноциду).

Навіть в умовах воєнного стану Україна, як член Ради Європи, повинна враховувати положення Стратегії «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства на 2022–2027 рр.». У Стратегії Ради Європи визначено шість напрямів забезпечення найкращих інтересів дитини: свобода від насильства для всіх дітей; рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей; доступність технологій для всіх дітей і їхнє безпечне використання; дружнє до дитини правосуддя для всіх дітей; надання права висловлюватися кожній дитині; права дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях [164]. Особливого значення для України набуває останній напрям, оскільки в умовах воєнного стану саме держава повинна забезпечити додержання прав дитини.

Відповідно до ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон [162].

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування першочергово проводять відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися в зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів.

Відселення дітей проводять разом із батьками, законними представниками або, за їхньої згоди, без супроводження чи з іншими особами.

На територіях активних бойових дій низку природних, невід'ємних прав дитини не може бути забезпечено внаслідок відмови батьків виїхати в більш безпечні регіони. Навіть у тих населених пунктах, де оголошено обов'язкову евакуацію, батьки відмовляються вивозити дітей. Органи місцевого самоврядування, районні державні адміністрації не мають ефективних правових механізмів впливу на таких батьків.

Для забезпечення повернення незаконно вивезених дітей в Україні створено:

- державний портал розшуку дітей «Діти війни», за допомогою якого здійснюється координація зусиль органів державної та місцевої влади, правоохоронців і суспільства для допомоги дітям, що постраждали внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ;

- державні центри для роботи з дітьми, яких повернуто з РФ та Республіки Білорусь.

Конвенцією ООН про права дитини на держави покладено обов'язки щодо забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту. Викладене свідчить про наявність низки прав дитини, обумовлених воєнним станом. Зокрема це:

- право на статус біженця;
- право на захист у збройному конфлікті, який містить у собі дотримання норм міжнародного гуманітарного права;
- заборона залучення дітей до військових дій;
- заборона депортації дітей;
- право на фізичне та психологічне відновлення;
- право на соціальну інтеграцію дитини, яка є жертвою збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 22 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці повинні забезпечити належний захист і гуманітарну допомогу дітям, які мають бажання отримати статус біженця або вже його одержали, незалежно від їхнього супроводу батьками. Такий захист повинен відповідати міжнародним і внутрішнім процедурам [163].

Згідно зі ст. 38 Конвенції ООН про права дитини держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права в умовах збройних конфліктів, дотримуватися процедур щодо забезпечення прав дітей. Зокрема особи, які не досягли 15-річного віку, не повинні брати безпосередньої участі у воєнних діях. Держави-учасниці не мають права призивати будь-яких осіб, які не досягли 15-річного віку, на службу до збройних сил. За міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави – учасниці Конвенції зобов'язані вживати всіх можливих заходів для забезпечення захисту дітей, яких зачіпає збройний конфлікт, та догляду за ними [163].

Варто вказати, що Конвенцією ООН про права дитини гарантовано мінімальні стандарти прав людини. В Україні забезпечено вищі стандарти відповідно до найкращих європейських практик захисту прав дитини. Так, в Україні особа до 18-річного віку є дитиною, а тому не може бути призваною до Збройних Сил України або залученою до участі в бойових діях. Захист прав дітей, які постраждали від воєнних дій, регулює Закон України «Про охорону дитинства». Відповідно до ст. 30 Закону України «Про охорону дитинства» участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, зокрема вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей із метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганда війни заборонено [162].

Проблемним в Україні є впровадження положень ст. 39 Конвенції ООН про права дитини, а саме забезпечення державою фізичного і психологічного відновлення та соціальної інтеграції дитини, яка є жертвою збройних конфліктів. Таке відновлення й реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу й гідність дитини.

Зокрема на законодавчому рівні відсутній моніторинг потреб дітей і механізм їхнього оцінювання на рівні закладів освіти. В Україні відсутні державні центри реабілітації дітей, які постраждали від воєнних дій, зокрема тих, які були депортовані або перебували в полоні. Зазначене вказує на невиконання Україною ст. 39 Конвенції ООН про права дитини [149].

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій, додатково може мати статус ВПО або дитини-сироти; дитини, позбавленої батьківського піклування. Тому доцільно системно дослідити пільги, передбачені законодавством усім перерахованим категоріям. На підставі системного аналізу доцільно конкретизувати, які саме пільги передбачено для дитини, яка постраждала від воєнних дій.

Процедуру набуття статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, прописано на рівні підзаконного нормативно-правового акта – Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268 із наступними змінами та доповненнями [165].

Порядок визначає три види насильства над дітьми: фізичне, сексуальне та психічне.

Право на отримання статусу дитини, постраждалої внаслідок воєнних дій і збройного конфлікту, має особа, яка на момент досягнення нею повноліття пережила таке: отримала під час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії РФ поранення, контузію, каліцтво; пережила фізичне, сексуальне насильство; була жертвою викрадення або незаконного вивезення за межі України; була залучена до участі в діях воєнізованих чи збройних формувань;

незаконно утримувалась, зокрема в полоні; зазнала психологічного насильства [165].

Статус надає орган опіки та піклування за фактичним місцем проживання дитини як ВПО, за місцем звернення або за місцем виявлення такої дитини місцевими органами виконавчої влади чи органами місцевого самоврядування.

Аналіз зазначених нормативно-правових актів указує на такі проблемні питання: законодавчо не передбачено конкретних і достатніх гарантій / пільг саме для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, що позбавляє їх і їхніх батьків сенсу в отриманні такого статусу. Порядком надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, не виписано належно процедуру набуття статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій [149].

Є недоцільним підхід, який застосовано в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Спільну процедуру визначено для дітей із різними підставами набуття такого статусу. Оскільки факт психологічної травми дитини внаслідок військових дій не потребує доведення, то доцільно передбачити автоматичне набуття статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, усім дітям за роком народження. Водночас для дітей, які зазнали фізичного, сексуального насилля, примусової депортації, потрібні додаткові гарантії захисту, відновлення прав і надання допомоги з адаптації та інтеграції [149].

Унаслідок того, що для підтвердження статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій, видають витяг із рішення виконавчого комітету відповідного органу місцевого самоврядування. Після повномасштабного вторгнення РФ та окупації низки територій України виникла проблема відновлення втрачених або знищених документів про підтвердження такого статусу. Адже деякі органи місцевого самоврядування не змогли вивезти архівні документи, на сайтах органів місцевого самоврядування відсутні рішення виконавчих комітетів за попередні роки. Фактично відсутня правова процедура відновлення документів про підтвердження статусу дитини, яка постраждала від воєнних дій [149].

Одним із уражених прав в умовах воєнного стану є право дітей на освіту. Це обумовлено як неможливістю дітей навчатися офлайн у низці областей (Херсонська, Харківська, Сумська, Чернігівська, Донецька), так і постійним руйнуванням РФ освітньої інфраструктури. У Херсонській області зруйновано 58 і пошкоджено 290 закладів освіти. За даними Управління освіти та науки Херсонської обласної державної адміністрації станом на 25 липня 2024 року на окупованій території розташовано 57,2 % закладів дошкільної освіти області, 60,3 % – загальної середньої, 50 % – позашкільної, 45,4 % – професійно-технічної, 33,3 % – фахової передвищої, 7,7 % – вищої освіти. Не провадять освітньої діяльності у зв'язку з російською агресією 192 заклади загальної середньої освіти та 43 філії опорних закладів. У Сумській області пошкоджено 180 освітніх закладів, що становить близько чверті (25,35 %) від загальної їхньої кількості (710) [166].

На підставі вищевикладеного видається доцільним: створити загальнодержавний реєстр дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; дослідити актуальні потреби дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; за результатами дослідження актуальних потреб ухвалити цільовий нормативно-правовий акт щодо гарантій для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунути колізії та прогалини, які є в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Зокрема такими гарантіями можуть бути: забезпечення безкоштовної психологічної допомоги, підтримки, реабілітації; забезпечення реалізації права на освіту (надання техніки для під'єднання до онлайн-уроку, під'єднання до інтернету); додаткові грошові виплати; допомога з професійною орієнтацією. У подальших наукових дослідженнях доцільно проаналізувати проблемні питання забезпечення права дітей, які постраждали від воєнних дій і збройних конфліктів, на отримання грошових компенсацій за завдану моральну шкоду [149].

Проведений аналіз дозволяє підбити такі підсумки. У законодавстві закріплено дискримінаційний характер отримання пенсії для ВПО, які набули

такого статусу до 24 лютого 2022 року, оскільки на них покладено додаткові зобов'язання та обмеження, передбачені постановою КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 року № 637, постановою КМУ «Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках» від 30 серпня 1999 року № 1596. Для усунення дискримінації доцільно на законодавчому рівні визначити рівні умови призначення, відновлення виплати пенсій для всіх ВПО, незалежно від дати набуття такого статусу. На підставі аналізу постанови КМУ № 332 запропоновано низку змін для усунення суперечностей і внесення соціально вразливих ВПО до кола одержувачів грошової допомоги. Аргументовано низку змін у законодавство для вдосконалення системи надання соціальних послуг ВПО і громадянам, які перебувають за кордоном.

2.3. Правові засоби забезпечення житлових, трудових прав внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Масштабне внутрішнє та зовнішнє переміщення громадян України було спричинено повномасштабним вторгненням РФ 24 лютого 2022 року в Україні. Люди переміщувалися в безпечніші регіони України або за кордон. Кількість біженців з України, за даними УВКБ ООН, становить близько 6,5 млн [167].

За даними Мінсоцполітики України 3,6 млн – особи, які перемістилися (чи повторноперемістилися) після початку повномасштабної війни. З них – 2,5 млн, які перемістилися й не можуть повернутися до своїх домівок (оскільки житло або зруйноване, або розташоване в зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території) [168].

Проблема забезпечення ВПО житлом стає дедалі гострішою, унаслідок ракетних та артилерійських обстрілів житло людей зруйноване або є окупованим, люди не мають куди повертатися. Хвиля переміщення вимагала термінових рішень щодо житла від місцевих органів влади, що приймають. Це

актуальні виклики сьогодення як для держави, так і для громад, які прийняли або й далі приймають переселенців.

На першому місці за сумою збитків унаслідок повномасштабного вторгнення РФ є житловий фонд. Унаслідок бойових дій і регулярних обстрілів щодня збільшується кількість пошкоджених і зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 року таких понад 250 тисяч будівель. З них – 222 тисячі приватних будинків, понад 27 тисяч – багатоквартирних і 526 гуртожитків [169].

Конституція України є основою правового регулювання житлового права в Україні. Саме в ст. 47 Конституції України закріплено, що кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин може його будувати, купувати або орендувати. Людям, які потребують соціального захисту, влада на рівні держави та місцевого самоврядування надає житло безоплатно або за доступну плату, установлену законом [43].

У проєкті Плану відновлення України, презентованому в липні 2023 року, наявні довгострокові плани щодо підтримки населення в умовах воєнного стану та після його припинення, зокрема відновлення та модернізацій житла та інфраструктури регіонів [170].

Правові засади забезпечення житлових прав ВПО містять у собі Конституцію України, Житловий кодекс України 1983 року, Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закон України «Про житловий фонд соціального призначення», постанову КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 23 липня 2008 року № 682, постанову Ради Міністрів УРСР і Укрпрофспілки «Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР» від 11 грудня 1984 року № 470, Порядок надання державної підтримки та забезпечення громадян доступним житлом, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 819 (не фінансується із 2020 року), постанову Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2022 року № 856 (доступне іпотечне кредитування «єОселя»), Порядок використання коштів, передбачених у

державному бюджеті за програмою «Надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 року № 451 (за кошти гранта, наданого KfW), Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 року № 451 (за кошти гранта, наданого KfW) (не фінансується із 2020 року), Постанова Кабінету Міністрів України «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» від 18 квітня 2018 року № 280, постанова Кабінету Міністрів України «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» від 29 квітня 2022 року № 495, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України» від 4 жовтня 2017 року № 769, постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб» від 19.03.2022 № 333.

Відповідно до п. 6 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ВПО має право на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання [36].

Основою правового регулювання житлових прав в Україні є Конституція України, ст. 47 якої гарантовано загальне право на житло [43].

Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» визначає житловий фонд соціального призначення – це сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які відповідно до закону потребують соціального захисту [171]. Окремі питання висвітлено в постанові КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 23 липня 2008 року № 682 [172].

У Житловому кодексі України визначено п. 5 ч. 2 ст. 4, що до житлового фонду соціального призначення належать квартири в багатоквартирних житлових будинках, садибні (одноквартирні) житлові будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які відповідно до закону потребують соціального захисту, тобто не обмежує цей житловий фонд лише комунальною формою власності [173].

З початком повномасштабного вторгнення КМУ було ухвалено спеціальні нормативно-правові акти, які регулюють житлові права та законні інтереси ВПО. Спорідненими із «соціальним житловим фондом» є такі: фонд житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО (постанова КМУ «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» від 29 квітня 2022 року № 495 [174]; постанова КМУ «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» від 26 червня 2019 року № 582 [175]); фонд доступного житла (ст. 4 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» [176]); фонд житла для тимчасового проживання (розділ 4-1 Житлового кодексу України, постанова КМУ «Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання» від 31 березня 2004 року № 422 [177]); фонд житла на випадок екстреного тимчасового поселення в процесі евакуації (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31 березня 2022 року № 554 [178]); фонд забезпечення житлом ВПО з-поміж учасників бойових дій (постанова КМУ «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» від 18 квітня 2018 року № 280 [179]); маневрений житловий фонд (Закон України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» [180]).

Питання, пов'язані з розміщенням ВПО в місцях тимчасового проживання, також регулюються з дотриманням вимог, передбачених постановою КМУ «Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб» від 1 вересня 2023 року № 930 [181].

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань ВПО і громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або для уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, є Мінреінтеграції.

Мінреінтеграції розроблено Стратегію державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та операційний план заходів із її реалізації у 2023–2025 роках, затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 року № 312.

Операційний план містить низку завдань і конкретних заходів, спрямованих на забезпечення житлових потреб ВПО, які виконує не лише центральний орган виконавчої влади, а й обласні, Київська міська військові (державні) адміністрації та органи місцевого самоврядування. Серед таких завдань:

- формування фондів житла для тимчасового проживання ВПО з метою забезпечення середньострокових потреб у кожній територіальній громаді (завдання № 23);

- забезпечення ВПО доступним житлом з урахуванням потреб, спроможностей і критеріїв уразливості (завдання № 24);

- розширення переліку кредитно-інвестиційних механізмів забезпечення ВПО житлом із масштабним залученням донорської підтримки (завдання № 25) [34].

Постановою КМУ від 4 жовтня 2017 року № 769 затверджено Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України (далі – Порядок та умови), передбачені законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Мінреінтеграції є головним розпорядником субвенції, що може надаватися місцевим бюджетам згідно з постановою КМУ від 4 жовтня 2017 р. № 769.

Відповідно до пункту 3 Порядку та умов субвенція спрямовується, зокрема:

- на будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів житлового фонду комунальної власності, зокрема об'єктів соціального призначення, для надання житлових приміщень ВПО;

- реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів житлового фонду комунальної власності для надання в тимчасове користування ВПО;

- придбання в комунальну власність житла для надання в тимчасове користування ВПО;

- придбання в період дії воєнного стану паливної деревини для безоплатної видачі населенню на територіях, прилеглих до зони проведення воєнних (бойових) дій, а також на компенсацію витрат, пов'язаних із доставкою паливної деревини [182].

Проведений аналіз указує на такі способи розв'язання житлових проблем ВПО:

- тимчасове житло;

- оренда житла;

- програма іпотечного кредитування;

- створення житлового кооперативу для будівництва житла.

Питання орендування житла ВПО вирішують самостійно.

Державою передбачено грошову компенсацію для власників житла, які безкоштовно прихистили ВПО. Відповідно до постанови КМУ від 29.04.2022 № 490 на грошову компенсацію мають право особи, які перемістилися з тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя; перемістилися з території територіальних громад, які розташовані в районах ведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації; житло яких зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження. Компенсацію надають фізичним особам – громадянам України віком від 18 років, які є власниками

житла або їхніми представниками; наймачами (орендарями) житла державної або комунальної власності; спадкоємцями, які прийняли спадщину [183].

Із 2019 року діє програма забезпечення ВПО тимчасовим житлом. Органи місцевого самоврядування мають оцінити потребу переселенця та його сім'ї в житлі відповідно до бальної системи. Якщо у фонді житла, призначеного для тимчасового розміщення ВПО, у наявності є вільне приміщення, воно буде надано родині ВПО, зважаючи на пріоритетність потреб. Фонд формується уповноваженими органами – сільськими, міськими, селищними радами, за допомогою обліку наявних приміщень, які можна передати для тимчасового мешкання ВПО, також фонд поповнюється за допомогою будівництва та придбання приміщень уповноваженими органами. Пріоритетність надання домогосподарству ВПО житла визначено кількістю балів, які нараховуються за результатами оцінювання потреб. Першочергове право на отримання тимчасового житла мають люди, що належать до вразливих верств населення, – багатодітні сім'ї, сім'ї з дітьми, вагітні жінки, люди, які втратили працездатність, і люди пенсійного віку, житло яких стало непридатним для використання внаслідок руйнувань, спричинених збройною агресією РФ на території України. ВПО також зобов'язується своєчасно сплачувати житлово-комунальні послуги відповідно до договору. ВПО можуть користуватися таким житлом строком до одного року з правом продовження терміну дії договору.

Пунктом 2 Постанови КМУ № 495 від 29.04.2022 передбачено, що фонд житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО (далі – фонд), формується сільськими, селищними, міськими радами або уповноваженими ними органами (далі – уповноважені органи) за допомогою:

- викупу (придбання) житла;
- будівництва нового житла;
- будівництва (нового будівництва, реконструкції) будівель для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб відповідно до пп. 1 п. 9-3 розділу V «Прикінцеві положення» Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

- реконструкції наявних будинків і гуртожитків, а також переобладнання нежитлових приміщень на житлові;
- передання житла в комунальну або державну власність;
- капітального ремонту об'єктів житлового фонду, зокрема об'єктів соціального призначення.

До фонду можуть бути внесені тільки вільні житлові приміщення.

Тобто передбачено, що формування фондів тимчасового житла для ВПО та облік ВПО покладено на органи місцевого самоврядування.

Проте така програма діяла неефективно внаслідок недостатньої інформації щодо наявних житлових приміщень у фонді житла, непоставлення на облік громадян, які потребують тимчасового житла, низького рівня поінформованості ВПО щодо можливості стати на облік та перспективи отримання тимчасового житла.

Із 2017 року почала діяти всеукраїнська програма «Доступне житло». ВПО мали пільги на отримання житла. «Доступним житлом» передбачено сплату державою 50 % вартості придбаного (зокрема збудованого) переселенцем житла та/або надання пільгового іпотечного кредиту на житло. Програмою могли скористатися домогосподарства ВПО, які не мали житлового приміщення у власності останні 3 роки, або які мають житлову площу не більше ніж 13,65 м² (житло на непідконтрольній українському уряду території не враховують). Середньомісячний грошовий дохід переміщеного домогосподарства, разом із доходом членів сім'ї на одну особу, не має перевищувати триразового розміру середньомісячної заробітної плати в регіоні, у якому зареєстровано ВПО. На сьогодні програма не фінансується.

В Україні діє програма пільгового кредитування житла для ВПО під 3 %. ВПО можуть отримати житло в багатоквартирному будинку чи одноквартирний житловий будинок у кредит строком до 20 років із відсотковою ставкою у 3 % річних. Проєкт реалізується із травня 2021 року у співпраці Мінреінтеграції, Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву та Німецького уряду за грантові кошти, надані Кредитною установою для

відбудови (KfW). ВПО, які не мають у власності житла на підконтрольній українському уряду території, є платоспроможними, аби вносити щомісячний платіж із погашення кредитних зобов'язань і мають позитивну кредитну історію, можуть зареєструватись на участь у програмі. Відбір переміщених домогосподарств, які одержують можливість скористатися кредитом на житло, відбувається за допомогою генератора випадкових чисел – унікальних номерів заяви кандидата, що демонструється на онлайн-трансляції.

Забезпечення житлом учасників антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) з-поміж ВПО регулює постанова КМУ «Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» від 18 квітня 2018 року № 280.

Державна спеціалізована фінансова установа «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» є виконавцем низки державних і регіональних програм, метою яких, зокрема, є забезпечення житлом ВПО, які реалізуються відповідно: до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла, затвердженого постановою КМУ від 27 листопада 2019 року № 980 (далі – Порядок 980) [184], Порядку пільгового іпотечного кредитування ВПО за рахунок коштів гранта, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW), затвердженого постановою КМУ від 28 квітня 2021 року № 451 (далі – Порядок 451) – фінансування відбувається за грантові кошти Уряду Федеративної Республіки Німеччина за допомогою KfW [185].

Кількість зареєстрованих заяв від ВПО щодо участі в житлових програмах по Україні в розрізі років (табл. 2.1):

1. Для участі в Порядку 980 зареєстровано:
 - 2021 рік – 9051;
 - 2022 рік – 9117;

- 2023 рік – 9185;
 - 2024 рік (на 01.06.2024) – 9215;
2. Для участі в Порядку 451 зареєстровано:
- 2021 рік – 22 286;
 - 2022 рік – 30 505;
 - 2023 рік – 35 244;
 - 2024 (на 01.06.2024) – 36 472.

Таблиця 2.1 – Кількість ВПО, що скористалися житловою програмою

Програма	2021		2022		2023		2024		Разом	
	кількість	млн грн	кількість	млн грн	кількість	млн грн	кількість	млн грн	кількість	млн грн
Порядок 980	11	13,6	7	7,4	6	10,1	–	–	24	31,1
Порядок 451	241	280,1	332	487,6	94	166,7	2	3,3	669	937,7
Місцеві програми	12	8,3	–	–	8	7,9	1	1,1	21	17,3

Джерело: результати проведеного моніторингу Благодійним фондом «Стабілізейшен Суппорт Сервісез» у межах реалізації проекту УВКБ ООН «Підтримка спроможності системи соціального захисту населення щодо реєстрації внутрішньо переміщених осіб».

Приватне акціонерне товариство «Українська фінансова житлова компанія» (далі – Укрфінжитло) утворено для розвитку іпотечного кредитування, зокрема для забезпечення громадян України житлом. Державі належить 100 % акцій товариства в особі Міністерства економіки України.

Зокрема Укрфінжитло є виконавцем державної програми іпотечного кредитування «Оселя», що реалізується відповідно до постанови КМУ від 2 серпня 2022 року № 856, якою можуть скористатися ВПО.

За інформацією, наданою Укрфінжитлом, загальний обсяг фінансування цієї Програми у 2023 році становив 8,849 млрд грн (5855 кредитів) (табл. 2.2).

Обсяг фінансування Програми у 2024 році відповідно до фінансового плану заплановано на рівні 19,2 млрд грн.

Загалом кількість поданих заяв за допомогою мобільного додатка Порталу «Дія» від ВПО із 1 серпня 2023 року становить 15 856.

В Укрфінжитло інформація щодо кількості заяв і виданих кредитів у розрізі громад відсутня.

Таблиця 2.2 – Інформація щодо кількості ВПО та кількості виданих кредитів у кожній області за 2023 та 2024 роки

Область	Кількість виданих кредитів за 2023 рік	Сума виданих кредитів за 2023 рік, млн грн	Кількість виданих кредитів за 2024 рік	Сума виданих кредитів за 2024 рік, млн грн
Вінницька	–	–	1	1
Волинська	1	1	1	2
Дніпропетровська	3	5	5	10
Закарпатська	1	2	3	4
Івано-Франківська	3	5	2	3
Київська	47	81	101	182
Львівська	2	6	2	3
Одеська	2	2	3	5
Полтавська	1	1	–	–
Сумська	1	1	–	–
Тернопільська	1	1	1	2
Харківська	3	5	1	1
Хмельницька	1	1	2	3
Черкаська	1	2	–	–
Чернігівська	1	1	–	–
Чернівецька	1	2	–	–

Джерело: результати проведеного моніторингу Благодійним фондом «Стабілізуєш Сервіс» у межах реалізації проекту УВКБ ООН «Підтримка спроможності системи соціального захисту населення щодо реєстрації внутрішньо переміщених осіб».

Важливою складовою забезпечення житлових прав ВПО є місцеві програми. Зокрема станом на 12 червня 2024 року на обліку в Сумській міській територіальній громаді перебуває 117 сімей ВПО, які потребують поліпшення житлових умов і подали відповідну заяву.

На місцевому рівні ухвалено такі локальні акти: рішення виконавчого комітету Сумської міської ради від 27 вересня 2022 року № 374 щодо приміщень для безоплатного тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб; рішення виконавчого комітету Сумської міської ради «Про організацію роботи щодо оформлення компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб із застосуванням інформаційно-аналітичної системи обліку даних»; рішення Сумської міської ради «Про Положення про громадську комісію з житлових питань при виконавчому комітеті міської ради» від 10 березня 2005 року № 125.

В умовах масової міграції населення, пов'язаної зі збройною агресією ворога, для Сумської міської територіальної громади як громади, що приймає, актуальними є питання розвитку інфраструктури населених пунктів, розширення можливостей надання публічних послуг, збільшення житлового фонду, оскільки ресурси громади є обмеженими.

Залученням міжнародної допомоги цивільному населенню вдається забезпечувати частину потреб ВПО у громаді, але потреба в забезпеченні житлом є найбільш актуальною.

Низький рівень доходів ВПО, втрата основного джерела доходів, необґрунтовано висока ціна на житло зробила його недоступним саме тим, кому воно дійсно потрібно найбільше.

У територіальній громаді житловий фонд соціального житла не сформовано, житлові приміщення відсутні та, відповідно, ВПО не виділялися.

Житловий фонд для тимчасового розміщення ВПО в громаді також відсутній.

Формування фонду житла та надання в тимчасове користування житлових приміщень для ВПО належить до повноважень виконкому Сумської міської ради.

Порядку формування фонду житла для тимчасового проживання ВПО та надання в тимчасове користування таких житлових приміщень у Сумській міській територіальній громаді не було ухвалено.

Повноваження щодо обліку осіб, які потребують поліпшення житлових умов, є повноваженнями виконавчого комітету Сумської міської ради.

Рішенням Сумської міської ради від 10 березня 2005 року № 125 затверджене Положення про громадську комісію з житлових питань при виконавчому комітеті міської ради. Рішенням виконавчого комітету Сумської міської ради від 30 травня 2024 року № 379 затверджено склад громадської комісії з житлових питань при виконавчому комітеті Сумської міської ради.

Громадська комісія проводить попередній розгляд заяв про взяття на квартирний, кооперативний обліку, надання житла у виконавчому комітеті Сумської міської ради. Засідання комісії відбуваються щомісяця.

Проекти рішень виконавчого комітету Сумської міської ради та ухвалені рішення Сумської міської ради з питань квартирної, кооперативної обліку, надання житла громадянам є у відкритому доступі на офіційному сайті міської ради в розділі «Документи».

У виконавчому комітеті Сумської міської ради ведуть облік громадян, що потребують поліпшення житлових умов для тимчасового проживання з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО. Заяви реєструють у реєстрі заяв громадян, що потребують поліпшення житлових умов для тимчасового проживання з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО.

Списку осіб, що потребують поліпшення житлових умов і рейтингові списки осіб, які потребують житла для тимчасового проживання ВПО, на офіційному сайті громади не розміщували.

Станом на квітень 2024 року на обліку перебуває 108 ВПО, які потребують поліпшення житлових умов, станом на червень 2024 кількість таких сімей збільшилася до 117.

Інформації щодо кількості осіб, що перебувають на обліку в розрізі кількості осіб, виконавчим комітетом Сумської міської ради не надано.

Зважаючи на те, що в громаді зареєстровано 16 941 сім'ю ВПО, кількість сімей, що перебувають на житловому обліку в Сумській МТГ, становить лише 0,6 % від загальної кількості сімей ВПО.

Можна припустити, що насправді ВПО, які потребують житла, значно більше, проте вони не вбачають сенсу ставати на квартирний облік, а деякі взагалі не обізнані щодо такої можливості.

На офіційному сайті Сумської міської територіальної громади відсутня інформація для ВПО про наявні житлові програми та критерії відповідності їм. Будь-яка інформація, що стосується житлових можливостей для ВПО у громаді, мала б бути доступною в єдиній вкладці з метою забезпечення прозорості в доступі до такої інформації.

На сьогодні житлові програми, спрямовані на забезпечення житлом ВПО, у Сумській міській територіальній громаді не було затверджено. Інформації щодо розроблення такої програми виконавчий комітет не надавав.

У 2024 році відповідно до рішення виконавчого комітету Сумської міської ради від 27 вересня 2024 року № 374 (зі змінами) визначено приміщення для безоплатного тимчасового розміщення ВПО:

– гуртожиток Державного професійно-технічного навчального закладу «Сумський центр професійно-технічної освіти з дизайну та сфери послуг» за адресою: м. Суми, проспект Перемоги, буд. 139;

– гуртожиток Державного професійно-технічного навчального закладу «Сумське вище професійне училище будівництва і дизайну» за адресою: м. Суми, вул. Охтирська, буд. 31;

– гуртожиток Сумського національного аграрного університету за адресою: м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, буд. 160.

Довгострокового плану щодо підтримки ВПО в умовах воєнного стану та після його припинення в громаді не затверджували. Інформація щодо розроблення такого плану виконавчим комітетом відсутня.

Програму компенсації оренди житла, житлово-комунальних послуг, а саме на виконання постанови КМУ «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) ВПО» від 19.03.2022 № 333 у Сумській міській територіальній реалізовано – щомісячно власникам домоволодінь, які безоплатно розмістили ВПО, виплачують компенсацію витрат за їхнє проживання.

Відповідно до рішення виконавчого комітету Сумської міської ради «Про організацію роботи щодо оформлення компенсації витрат за тимчасове розміщення ВПО із застосуванням інформаційно-аналітичної системи обліку даних» від 27 вересня 2022 року № 375 затверджено Положення про організацію роботи в цьому напрямку та делеговано Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради повноваження з організації роботи відповідно до Порядку.

Всього з початку реалізації функцій із відшкодування за розміщення ВПО призначено компенсації 12 717 власникам житла за розміщення 26 853 ВПО.

Коштів у межах бюджетної програми «Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України», згідно з Порядком та умовами, затвердженими постановою КМУ від 4 жовтня 2017 року № 769, для бюджету Сумської міської територіальної громади на придбання, будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт житлових приміщень для ВПО не було передбачено. Зведення статистичних даних свідчать

про необізнаність щодо Програми «ЄОселя» серед ВПО, які проживають у Сумській області або ж про їхню незацікавленість, що може бути пов'язано з обмеженими фінансовими ресурсами, значною сумою першого внеску, підвищеними ризиками виконання умов кредиту тощо.

Проекти рішень виконавчого комітету Сумської міської ради та ухвалені рішення Сумської міської ради з питань квартирнього, кооперативного обліку, надання житла громадянам є у відкритому доступі на офіційному сайті в розділі «Документи».

Списків осіб, що потребують поліпшення житлових умов, та рейтингових списків щодо осіб, які потребують житла для тимчасового проживання ВПО, на офіційному сайті громади не було розміщено.

Існують труднощі з пошуком інформації, що стосується національних і місцевих цільових програм, інших місцевих нормативно-правових актів (положень, рішень, розпоряджень, планів заходів тощо), спрямованих на забезпечення житлом ВПО; статистичних даних тощо. Така інформація або взагалі відсутня на сайті, або ж її пошук ускладнений. Це може свідчити про неналежне інформування ВПО, зокрема з питань забезпечення їх житлом.

Пошукова доступність оприлюдненої інформації, яка хоч і не передбачена прямо в законі, однак відіграє важливу роль для швидкого та повного доступу споживачів інформації. Уся інформація про наявні житлові програми та критерії відповідності їм, будь-яка інформація, що стосується житлових рішень для ВПО у громаді, мали б бути доступними в єдиній вкладці з метою забезпечення прозорості в доступі до такої інформації. Водночас матеріали, розміщені на сайті, повинні мати зрозумілий і наочний характер із покроковим алгоритмом дій щодо реалізації конкретної послуги (постановки на квартирний облік, участь у житловій програмі, пошук житла тощо).

Позитивним прикладом розв'язання житлових проблем для ВПО є рішення Хмельницької міської ради від 18 січня 2024 року № 2350, яким погоджено Меморандум про співпрацю з імплементації проєкту «Покращення житлових умов внутрішньо переміщених осіб на сході України» між Мінреінтеграції,

МОМ, Вінницькою обласною державною (військовою) адміністрацією та Хмельницькою міською радою.

Цей Меморандум дає початок офіційній реалізації актуального проєкту «Покращення житлових умов ВПО на сході України». Разом з іноземним партнером (організацією МОМ) за кошти Німецького банку розвитку в місті Хмельник побудують житло для ВПО (не менше ніж 80 % одержувачів житлових приміщень – ВПО) та інших соціальних категорій (військовослужбовиць/вців, вчителів, лікарів), які зможуть орендувати це житло за пільговими цінами. Житло перебуватиме в комунальній власності Хмельницької МТГ для оренди та оренди з правом викупу.

Хмельницька міська рада сформувала відповідну земельну ділянку, видала містобудівні умови та обмеження для будівництва багатоквартирного житлового будинку (132 квартири, вул. Українця Владислава у місті Хмельник). Проєктант виконав геодезичні роботи на земельній ділянці, попередньо вивчено можливість під'єднання запроєктованого об'єкта до інженерних мереж. Наразі об'єкт нерухомого майна перебуває на стадії проєктування.

На обласному рівні у Вінницькій області діє Комплексна регіональна програма пільгового довготермінового кредитування громадян, які потребують поліпшення житлових умов у Вінницькій області, на 2018–2027 роки, затверджена Рішенням Вінницької обласної ради від 28 вересня 2017 року № 465 (у редакції Наказу начальника Вінницької обласної військової адміністрації від 30 грудня 2022 року № 3043). Мета Комплексної програми – розв'язання житлових проблем за допомогою створення сприятливих умов для розвитку житлового будівництва, розроблення нових і вдосконалення чинних механізмів пільгового довготермінового кредитування людей, які потребують поліпшення житлових умов, на будівництво (реконструкцію) і придбання житла [186]. Рішенням Вінницької ОВА № 330 Комплексну програму доповнено додатком 7 Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів внутрішньо переміщеним особам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла [187]. Тобто, крім інших категорій громадян, визначених Комплексною

програмою, вбачається можливість кредитування ВПО, які зареєстровані та наразі проживають на території Вінницької області.

Проте за даними відділення Держмолодьжитла «Вінницьке регіональне управління», заяви від ВПО щодо участі в зазначеній програмі не надходили. Фінансові ресурси з бюджету Хмельницької МТГ для надання пільгових довготермінових кредитів у межах Комплексної програми за період її дії та станом на 24 червня 2024 року Держмолодьжитлу та Відділенню Держмолодьжитла «Вінницьке регіональне управління» не виділяли.

Рішенням від 8 вересня 2023 року № 2005 Хмельницька міська рада ухвалила Програму інвестування житлового будівництва у Хмельницькій міській територіальній громаді Вінницької області «Власний дім» на 2023–2028 роки, співвиконавцем якої є «Обласний фонд сприяння інвестиціям та будівництву» Вінницької обласної ради. Розробник Програми – Управління агроєкономічного розвитку та євроінтеграції міськради. Основне завдання Програми – забезпечення житлом на умовах пільгового довгострокового кредитування мешканців громади, а також ВПО, які проживають на території громади [188].

Ця Програма відповідає Комплексній регіональній програмі інвестування житлового будівництва у Вінницькій області «Власний дім» на 2023–2028 роки (затверджена наказом начальника Вінницької обласної військової адміністрації від 22 червня 2023 року № 900) та буде реалізовуватися за принципом спільної відповідальності органів державної виконавчої влади, органу місцевого самоврядування й комунальної організації «Обласний фонд сприяння інвестиціям та будівництву», а також людей, які потребують поліпшення житлових умов.

Програма передбачає надання пільгового довгострокового кредитування, зокрема і для ВПО. Пільгове кредитування відбудуватиметься за такими напрямками: будівництво нового житла та завершення недобудованого житла; реконструкція та капітальний ремонт житла; придбання незавершеного

будівництва або готового житла; упровадження енергоефективних заходів і будівництва інженерних мереж.

Умови надання та повернення кредитів за Програмою визначено у Правилах надання пільгових довгострокових кредитів позичальниками (затвержені рішенням Вінницької обласної ради від 30 вересня 2022 року № 415).

Виконання Програми розділено на два етапи: 2023–2025 роки (I етап), 2026–2028 роки (II етап). Для реалізації Програми на 2023–2028 роки з бюджету Хмельницької міської територіальної громади передбачено фінансування в сумі 600 000,00 грн (100 000,00 грн щорічно). Заплановано такий механізм: з бюджету громади буде передаватися субвенція до обласного бюджету для подальшого перерахування комунальній організації «Обласний фонд сприяння інвестиціям та будівництву» для пільгового довгострокового кредитування жителів громади.

Проте заяви від ВПО Хмельницької міської територіальної громади щодо участі у Програмі за період її дії та станом на 7 червня 2024 року ані до виконавчого комітету Хмельницької міської ради, ані до комунальної організації «Обласний фонд сприяння інвестиціям та будівництву» не надходили. Причинами неподання заяв від ВПО можуть бути відсутність інформування та роз'яснень у громаді серед ВПО щодо можливостей та умов участі у Програмі; відсутність можливостей для працевлаштування ВПО, що є обов'язковою умовою для участі у Програмі; граничний вік ВПО – 55–60 років, що є перешкодою для участі у Програмі.

Позитивним прикладом є регіональна програма Чернівецької міської ради. У бюджеті Чернівецької міської територіальної громади на 2024 рік передбачено видатки на реалізацію інвестиційного проєкту «Підтримка ЄС у забезпеченні житлом ВПО у Чернівцях» на загальну суму 507 104 300 грн, з них:

- грантові кошти – 451 046 000 грн (еквівалент 10 456 400 євро);
- кошти бюджету міської територіальної громади (співфінансування проєкту) – 56 058 300 грн.

Метою реалізації грантового проєкту є забезпечення ВПО належними умовами проживання в новозбудованих багатоквартирних будинках із рівнем нормативу енергозбереження, вищим за середній по місту, орієнтовною площею 7 500 м² до 615 осіб.

На території громади ухваленим рішенням виконавчого комітету Чернівецької міської ради від 22 листопада 2022 року № 699/37 затверджено окремі питання розподілу приміщень модульного містечка.

За цим рішенням розподіл приміщень у модульному містечку здійснювали серед 65 сімей ВПО із тих, які перебувають на квартирній черзі. Першочергове право на забезпечення приміщенням у модульному містечку мають багатодітні сім'ї; сім'ї з дітьми; вагітні жінки; особи, які втратили працездатність; особи пенсійного віку з-поміж тих, чиє житло було зруйновано або стало непридатним для проживання внаслідок збройної агресії Російської Федерації. У модульне містечко було поселено 28 сімей ВПО (112 ВПО), водночас 37 родин ВПО відмовилися від поселення.

У 2022–2024 роках отримано грантову підтримку для облаштування тимчасового житла для ВПО у м. Чернівці за такими проєктами.

Проєкт «Встановлення тимчасового модульного містечка для ВПО у місті Чернівці в межах проєкту «Спеціальна програма підтримки України / EU4ResilientRegions»», на облаштування якого ЄС та уряд Німеччини надали 3 000 000 євро. Угоду про співпрацю між Виконавчим комітетом Чернівецької міської ради та Німецьким товариством міжнародного співробітництва федеральною компанією GIZ, яка є виконавцем проєкту, було підписано 24 червня 2022 року. Модульне містечко розміщено на земельній ділянці, виділеній Чернівецької міською радою. Установлено вісім житлових блоків для проживання 225 осіб та один адміністративно-побутовий блок включно з внутрішнім устаткуванням та облаштовано сонячну електростанцію. Фінансування цих заходів здійснювало Німецьке товариство міжнародного співробітництва, федеральна компанія GIZ. За кошти бюджету Чернівецької міської територіальної громади модульне містечко під'єднано до необхідної

комунальної інфраструктури (водопровід, водовідведення, електромережа, вивезення сміття).

Проект «Підтримка ЄС для нагальних потреб розміщення ВПО у м. Чернівці», що підтримує Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО) у межах програми дій «Підтримка ЄС для нагальних потреб розміщення внутрішньо переміщених осіб в Україні», метою якого є покращання умов проживання та медичного обслуговування ВПО. 7 вересня 2022 року укладено Договір про Грант із НЕФКО, розмір і валюта гранта – до 1 490 000 євро. Виплати за Договором про грант здійснює НЕФКО за процедурою прямої виплати підрядникам. Проект передбачає реалізацію заходів із модернізації двох будівель у місті Чернівці, а саме: будівля поліклініки, яка надаватиме медичну допомогу ВПО, та будівля, призначена для тимчасового проживання орієнтовно 50 ВПО. Ремонтні роботи та облаштування приміщень є на завершальному етапі.

23 лютого 2023 року підписано Меморандум про співпрацю з імплементації проекту «Задоволення нагальних гуманітарних потреб найбільш вразливих жителів України» між МОМ і виконавчим комітетом Чернівецької міської ради. Метою цього Меморандуму є співробітництво між Сторонами в межах повноважень задля реалізації проекту з облаштування тимчасового житла для ВПО у приміщеннях першого поверху будівлі. МОМ забезпечувала розроблення проектно-технічної документації для виконання ремонтних робіт, застосування процедури МОМ під час відбору підрядника для ремонтних робіт, контроль процесу виконання робіт, оплату послуг компанії Підрядника з ремонтних робіт і приймання послуг у підрядника. Наразі ремонтні роботи звершено, здійснюються заходи з безоплатного передання майна з виконаних ремонтних робіт громаді.

16 лютого 2024 року підписано Меморандум про співпрацю з імплементації проекту «Покращення житлових умов внутрішньо переміщених осіб на Сході України» між Мінреінтеграції, МОМ, Чернівецькою обласною державною адміністрацією (обласною військовою адміністрацією) та Чернівецькою міською радою з метою забезпечення житлом ВПО та осіб

необхідних професій, спеціальностей і кваліфікацій з-поміж місцевих жителів Чернівецької міської територіальної громади. Виконавцем Проєкту є МОМ за фінансування Уряду Німеччини за допомогою Кредитної установи для відбудови (KfW). Проєкт передбачає будівництво нового житла з метою оренди орієнтовно для 780 осіб, з яких не менше ніж 80 % ВПО та до 20 % осіб необхідних професій, спеціальностей і кваліфікацій з-поміж мешканців Чернівецької міської територіальної громади. Буде побудовано орієнтовно 260 квартир.

З метою забезпечення належних умов для реалізації соціально-економічних, особистих прав і свобод вимушених переселенців розпорядженням обласної державної адміністрації (обласної військової адміністрації) від 14 грудня 2023 року № 1285-р затверджено Комплексну програму підтримки та інтеграції ВПО, інших постраждалих від війни на 2024 рік.

Отже, національне житлове законодавство на сьогодні є застарілим, не відповідає актуальним потребам і сучасним викликам, потребує оновлення. Деякі національні житлові програми щодо житлових прав ВПО «заморожені» та не фінансуються з державного бюджету, тому чимале фінансове навантаження лягає на місцеві бюджети. Водночас стале вирішення житлового питання внутрішньо переміщених осіб вимагає суттєвого та сталого фінансування.

Держава забезпечує реалізацію національних житлових програм за допомогою Держмолодьжитло та Укрфінжитло, якими можуть скористатися внутрішньо переміщені особи, а також здійснює низку компенсаційних виплат для придбання житла за кошт державного бюджету для ВПО, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України або є учасниками АТО/ООС.

Проте низька кількість учасників цих програм свідчить про брак інформування ВПО і наявність вимог, унаслідок яких не всі ВПО мають можливість ними скористатися: вік, рівень доходу, вимоги до житла, спроможність сплатити перший внесок тощо.

За період повномасштабного вторгнення роль місцевих органів влади у житловій політиці лише зміцнилася, адже саме громади взяли на себе відповідальність за поселення внутрішньо переміщених осіб.

Станом на квітень 2024 року в Сумській міській територіальній громаді зареєстровано 28 170 ВПО, зокрема 16 941 сімей ВПО.

За статистичними даними станом на червень 2024 року 117 громадян, які потребують поліпшення житлових умов, перебувають на обліку в Сумській міській територіальній громаді, що становить лише 0,6 % від загальної кількості сімей ВПО. Це може свідчити, що дані обліку не відображають реальну житлову потребу ВПО у громаді.

Окремі рейтингові списки щодо осіб, які потребують житла для тимчасового проживання ВПО в громаді, не було сформовано та на офіційному сайті громади не розміщено.

У територіальній громаді житловий фонд соціального житла не сформовано, житлові приміщення відсутні та, відповідно, ВПО їх не виділяли.

Житловий фонд для тимчасового розміщення ВПО в громаді також відсутній.

Порядок формування фонду житла для тимчасового проживання ВПО та надання в тимчасове користування таких житлових приміщень у Сумській міській територіальній громаді не ухвалено.

На сьогодні житлові програми, спрямовані на забезпечення житлом ВПО, у Сумській міській територіальній громаді не затверджено. Інформації щодо розроблення такої програми виконавчий комітет не надавав.

Довгострокового плану щодо підтримки ВПО в умовах воєнного стану та після його припинення в громаді не затверджували. Інформації щодо планування розроблення такого плану виконавчий комітет не надавав.

Згідно зі ст. 47 Конституції України громадянам, які потребують соціального захисту, житло надає держава та органи місцевого самоврядування безоплатно або за доступною для них платою відповідно до закону. Отже, держава повинна створити умови, за якими кожен громадянин матиме змогу побудувати

чи придбати житло або взяти його в кредит / оренду. Для покращання локальних / місцевих політик у сфері житлових прав ВПО та іншого населення, яке постраждало внаслідок воєнних дій, зокрема розвитку соціального житла в Сумській міській територіальній громаді, рекомендовано таке.

Для забезпечення житлових прав ВПО на загальнодержавному рівні доцільно:

1. Розробити стратегію нової житлової політики на території України, ухвалити нове житлове законодавство, яке б відповідало викликам сучасності та передбачало механізми реалізації житлових прав ВПО. До сьогодні основний документ у сфері житла в Україні – це Житловий кодекс 1983 року (зі змінами).

2. Щодо виконавчої влади, то напрацювати та ухвалити довгострокову державну програму забезпечення житлових прав ВПО як екстреного, тимчасового та постійного житла.

3. Підвищити спроможність Рад ВПО за допомогою розроблення нормативно-правових актів, які б містили методичні рекомендації та правові механізми їхнього впливу на реалізацію й захист житлових прав ВПО.

4. Збільшити фінансування місцевих бюджетів на будівництво нового житла для ВПО, реконструкцію житлового фонду, пільгового кредитування: залучення додаткового фінансування з боку міжнародних організацій, країн-донорів, грантових програм, розв'язання питання справедливого спрямування цих коштів, зокрема за допомогою зведеної публічної інформації про потреби.

5. Розробити механізм компенсації витрат ВПО на оренду житла з визначенням критеріїв і строків такої компенсації, так звана соціальна оренда, також додаткового залучення коштів грантів для пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб.

6. Широко інформувати внутрішньо переміщених осіб щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях.

7. Розробити та затвердити порядок проведення оцінювання житлових потреб у територіальній громаді (постанова КМУ).

На місцевому рівні доцільно:

1. Створити на офіційному сайті громади окремий розділ для внутрішньо переміщених осіб і забезпечити його максимальне наповнення інформацією, що стосується забезпечення прав ВПО, зокрема житлових, щодо наявних національних і локальних житлових програм. Матеріали сайту мають бути наочними та містити покроковий алгоритм дій щодо отримання житлових послуг.

2. Широко інформувати внутрішньо переміщених осіб щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях (сформований перелік каналів інформування).

3. Закласти заходи з підвищення рівня поінформованості ВПО про можливості, умови та механізми отримання тимчасового житла з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО, та житлового фонду соціального призначення у відповідну Програму.

4. Забезпечити ведення та оприлюднення на офіційному сайті міської, селищної рад рейтингів списків осіб, які потребують житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб у громаді.

На рівні територіальних громад є потреба в розробленні та затвердженні порядку формування та розподілу житла з фонду тимчасового житла для ВПО із визначенням рейтингового списку взятих на облік внутрішньо переміщених осіб, які потребують отримання житла; програми забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб із відповідним обсягом фінансування згідно з наявними можливостями та потребами. Органам місцевого самоврядування доцільно розробити стратегію довгострокових житлових рішень для ВПО, зокрема з подальшим залученням міжнародних гуманітарних організацій; залучити представників Ради ВПО до розроблення локальних нормативно-правових актів, що стосуються прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, та формування локальної політики в цій сфері.

Для реалізації місцевих програм доцільно провести моніторинг житлових потреб внутрішньо переміщених осіб для вивчення їхніх реальних потреб у

житлових програмах; провести інвентаризацію житлових фондів / житлових приміщень у громаді, які може бути переведено у фонди житла для тимчасового проживання ВПО і фонд соціального житла для ВПО, зокрема на територіях приєднаних населених пунктів; сформувати перелік вільних земельних ділянок, які можуть бути привабливими для потенційних донорів у разі нового будівництва житла для ВПО; передбачити в місцевому бюджеті кошти на формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб з урахуванням потреби в наданні такого житла; активізувати співпрацю з міжнародними донорами з метою реконструкції / побудови соціального / тимчасового житла, доступного для ВПО.

Правовими засадами забезпечення трудових прав ВПО є такі: Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», Кодекс законів про працю, Закон України «Про правовий режим воєнного стану».

Особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану діють до скасування такого стану як для ВПО, так і інших осіб.

Додаткові гарантії щодо забезпечення трудових прав ВПО передбачено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Зокрема це: спрощена процедура реєстрації безробітним, призначення, термінів і розмірів виплати допомоги з безробіття; державної реєстрації фізичною особою – підприємцем і припинення самозайнятості.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлено спрощену процедуру реєстрації як безробітних, умови призначення, терміни та розмір виплати допомоги по безробіттю.

Реєстрація відбувається за місцем перебування громадянина в будь-якому центрі зайнятості України.

ВПО, яка звільнилася з роботи (припинила інший вид зайнятості), за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення (припинення іншого виду зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструють як безробітну, вона отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги

за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до законодавства.

Це означає, що ВПО, яка звільнилась, але не має документів, що підтверджують факт звільнення, періоди трудової діяльності та страхового стажу, отримує статус безробітної без вимог, що застосовують за звичайної процедури.

ВПО, яка не мала можливості припинити трудовий договір (інший вид зайнятості) відповідно до пункту 1 статті 36, статей 38, 39 Кодексу законів про працю України у зв'язку з неможливістю продовження роботи за таким трудовим договором (іншого виду зайнятості) за попереднім місцем проживання, для набуття статусу безробітної та отримання допомоги по безробіттю і соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття має право припинити такий трудовий договір в односторонньому порядку, подавши до центру зайнятості за місцем проживання ВПО заяву на ім'я роботодавця про припинення трудового договору.

Датою припинення трудового договору є день, наступний за днем подання такої заяви.

Центр зайнятості за місцем проживання ВПО у день припинення трудового договору повідомляє про це:

- роботодавця (будь-якими засобами комунікації, зокрема електронними);
- територіальний орган Пенсійного фонду України;
- територіальний орган Державної податкової служби.

Узята на облік ВПО, яка не має документів, необхідних для надання статусу безробітної, отримує статус безробітної без вимог, що застосовують за звичайної процедури. До отримання документів і відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомогу по безробіттю таким особам призначають у мінімальному розмірі, установленому законодавством на випадок безробіття.

На час дії воєнного стану допомогу з безробіття призначають із першого дня надання статусу безробітного.

Призначення допомоги по безробіттю ВПО або особам, які перебувають на тимчасово окупованій території або на території, на якій ведуться бойові дії, що не мають документів про періоди страхового стажу, трудової діяльності, заробітну плату (дохід, грошове забезпечення), здійснюється на підставі відомостей, наявних:

- у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків;
- Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань;
- Державному реєстрі загальнообов’язкового державного соціального страхування;
- інформаційній системі Державної міграційної служби України та Міністерства внутрішніх справ України;
- Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб;
- податковій звітності за останній звітний період чи за IV квартал 2021 року або в річній звітності за 2021 рік.

Загальна тривалість виплати такої допомоги не може перевищувати 180 календарних днів.

Після надходження необхідних відомостей тривалість виплати допомоги по безробіттю та її розмір переглядають відповідно до законодавства.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ВПО мають право:

- на спрощений порядок надання статусу безробітного;
- виплату допомоги по безробіттю без надання документів про страховий стаж і заробіток, що був за останнім місцем роботи;
- спрощений порядок звільнення;
- спрощену процедуру реєстрація ФОП і припинення самозайнятості.

Для роботодавців передбачено компенсацію на оплату праці працевлаштованих ВПО.

Спрощений порядок надання статусу безробітного в умовах воєнного стану визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України

щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» [190], постановою КМУ «Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану» від 19 березня 2022 року № 334 [191]. Зокрема в умовах воєнного стану статус безробітного надається з першого дня реєстрації в центрі зайнятості, подати заяву до центру зайнятості можна як особисто, так і онлайн за допомогою порталу електронних послуг «Дія».

Законом України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» передбачено спрощений порядок звільнення ВПО, якщо роботодавець перебуває в зоні активних бойових дій, на тимчасово окупованій території. Також якщо ВПО не може припинити трудові відносини відповідно до п. 1 ст. 36, 38, 39 Кодексу законів про працю, коли внаслідок внутрішнього переміщення він не може продовжувати роботу за попереднім місцем проживання, така особа може припинити трудовий договір в односторонньому порядку за допомогою звернення до центру зайнятості за новим місцем проживання із заявою про одностороннє припинення трудових відносин. У цьому разі трудовий договір вважають припиненим із наступного дня після звернення. На центри зайнятості покладено обов'язок повідомлення про звільнення роботодавця, відповідних територіальних органів Пенсійного фонду, Державної податкової служби.

Унаслідок того, що у ВПО та осіб, які перебувають на територіях активних бойових дій, можуть бути відсутні документи для підтвердження трудового стажу, доходів, Законом передбачено порядок отримання таких відомостей із державних реєстрів (Державного реєстру фізичних осіб – платників податків, Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань, податкової звітності тощо).

Для роботодавців постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час

воєнного стану в Україні» від 20 березня 2022 року № 331 передбачено компенсацію за кожного працевлаштованого ВПО на умовах строкового, безстрокового трудового контракту, гіг-контракту. Постановою КМУ передбачено низку таких обмежень: ВПО повинна переміститися та отримати відповідну довідку після 24 лютого 2022 року, розмір заробітної плати повинен бути не менше ніж мінімальна, роботодавець повинен оплачувати єдиний соціальний внесок.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши механізм інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, а також визначивши правовий механізм моніторингу потреб внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, та правові засоби доступу внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, до соціального та пенсійного забезпечення, окресливши правові засоби забезпечення житлових, трудових прав внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, можна дійти таких висновків:

1. Моніторинг потреб ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, являє собою збирання, аналізування, оброблення інформації, отриманої від ВПО і громадян, які перебувають за кордоном, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної політики та законодавства у сфері реінтеграції таких осіб. Такий моніторинг здійснюють органи державної влади, громадський сектор, міжнародні організації.

2. Для впровадження ефективної системи державного моніторингу потреб ВПО доцільно створити CRM-систему оцінювання потреб ВПО і громадян, які перебувають за кордоном. Координатором такої системи може бути Міністерство соціальної політики України. Створення такої бази потребує розроблення єдиної методології моніторингу потреб ВПО у сфері освіти,

охорони здоров'я, фінансового забезпечення із щоквартальним оцінюванням отриманих даних і коригуванням державної політики. Розроблення та впровадження такої методології сприятиме ухваленню дієвих регіональних програм реінтеграції та соціальної підтримки ВПО. Основою методології може бути опитувальник потреб ВПО з автоматизацією та інтегруванням отриманих даних із державними реєстрами. Результатом упровадження такої методології може бути упровадження акта оцінювання потреб ВПО, який у подальшому будуть використовувати в територіальних громадах.

3. Чинники, які впливають на повернення громадян в Україну, доцільно класифікувати на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників потрібно віднести: строки закінчення активної фази війни; вступу України в ЄС, НАТО; умови, розмір і строки отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення, отримання доходів від тимчасово заморожених російських активів, фінансування від партнерів України. До внутрішніх чинників потрібна віднести швидкість відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури; умови та розміри соціальної підтримки громадян; швидкість створення тимчасових умов для проживання; створення умов для працевлаштування громадян із належним рівнем оплати праці.

4. До тактичних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном, та системи оцінювання їхніх потреб, зокрема потреб у створенні умов для повернення до України; внесення змін у трудове законодавство щодо застосування дистанційної роботи як форми організації праці українських роботодавців у межах збереження трудових відносин із громадянами України, які отримали тимчасовий захист у ЄС; розроблення культурно-просвітницької кампанії для громадян України за кордоном для стимулювання повернення й залишення в Україні; розроблення кредитних житлових програм для українців за кордоном (закріплення на законодавчому рівні можливостей на однакових пільгових умовах набувати

житло як внутрішньо переміщеними особами, так і громадянами України за кордоном у відносно безпечних регіонах України).

5. У законодавстві закріплено дискримінаційний характер отримання пенсії для ВПО, які набули такого статусу до 24 лютого 2022 року, оскільки на них покладено додаткові зобов'язання та обмеження, передбачені КМУ «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 5 листопада 2014 року № 637, постановою КМУ «Про затвердження Порядку виплати пенсій та грошової допомоги через поточні рахунки в банках» від 30 серпня 1999 року № 1596. Для усунення дискримінації доцільно на законодавчому рівні визначити рівні умови призначення, відновлення виплати пенсій для всіх ВПО незалежно від дати набуття такого статусу.

6. На підставі аналізу Постанови КМУ № 332 запропоновано низку змін для усунення суперечностей і внесення соціально вразливих ВПО до кола одержувачів грошової допомоги. Аргументовано низку змін у законодавство для вдосконалення системи надання соціальних послуг ВПО і громадянам, які перебувають за кордоном.

7. Для забезпечення житлових прав ВПО на загальнодержавному рівні доцільно:

- розробити стратегію нової житлової політики на території України, ухвалити нове житлове законодавство, яке б відповідало викликам сучасності, що передбачає механізми реалізації житлових прав ВПО. До сьогодні основний документ у сфері житла в Україні – це Житловий кодекс 1983 року (зі змінами);

- щодо виконавчої влади напрацювати та ухвалити довгострокову державну програму забезпечення житлових прав ВПО як екстреного, тимчасового та постійного житла;

- підвищити спроможність Рад ВПО за допомогою розроблення нормативно-правових актів, які б містили методичні рекомендації та правові механізми їхнього впливу на реалізацію й захист житлових прав ВПО;

- збільшити фінансування місцевих бюджетів на будівництво нового житла для ВПО, реконструкцію житлового фонду, пільгового кредитування:

залучення додаткового фінансування з боку міжнародних організацій, країн-донорів, грантових програм, розв'язання питання справедливого спрямування цих коштів, зокрема за допомогою зведеної публічної інформації про потреби;

- розробити механізм компенсації витрат ВПО на оренду житла з визначенням критеріїв і строків такої компенсації, так звана соціальна оренда, також додаткового залучення коштів грантів для пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб;

- широко інформувати внутрішньо переміщених осіб щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях;

- розробити та затвердити порядок проведення оцінювання житлових потреб у територіальній громаді (постанова КМУ).

8. На місцевому рівні доступно:

- створити на офіційному сайті громади окремий розділ для внутрішньо переміщених осіб і забезпечити його максимальне наповнення інформацією, що стосується забезпечення прав ВПО, зокрема житлових, щодо наявних національних і локальних житлових програм. Матеріали сайту мають бути наочними та містити покроковий алгоритм дій щодо отримання житлових послуг;

- широко інформувати внутрішньо переміщених осіб щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях (сформований перелік каналів інформування);

- закласти заходи з підвищення рівня поінформованості ВПО про можливості, умови та механізми отримання тимчасового житла з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО, та житлового фонду соціального призначення у відповідну Програму;

- забезпечити ведення та оприлюднення на офіційному сайті міської, селищної ради рейтингових списків осіб, які потребують житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб у громаді.

9. На рівні територіальних громад є потреба в розробленні та затвердженні порядку формування та розподілу житла з фонду тимчасового житла для ВПО із

визначенням рейтингового списку взятих на облік внутрішньо переміщених осіб, які потребують отримання житла; програми забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб із відповідним обсягом фінансування згідно з наявними можливостями та потребами. Органам місцевого самоврядування доцільно розробити стратегію довгострокових житлових рішень для ВПО, зокрема з подальшим залученням міжнародних гуманітарних організацій; залучити представників Ради ВПО до розроблення локальних нормативно-правових актів, що стосуються прав та інтересів внутрішньо переміщених осіб, та формування локальної політики в цій сфері.

10. Для реалізації місцевих програм доцільно провести моніторинг житлових потреб внутрішньо переміщених осіб для вивчення їхніх реальних потреб у житлових програмах; провести інвентаризацію житлових фондів / житлових приміщень у громаді, які може бути переведено у фонди житла для тимчасового проживання ВПО і фонд соціального житла для ВПО, зокрема на територіях приєднаних населених пунктів; сформувати перелік вільних земельних ділянок, які можуть бути привабливими для потенційних донорів у разі нового будівництва житла для ВПО; передбачити в місцевому бюджеті кошти на формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб з урахуванням потреби в наданні такого житла; активізувати співпрацю з міжнародними донорами з метою реконструкції / побудови соціального / тимчасового житла, доступного для ВПО.

Основні наукові результати опубліковані автором у працях [73].

РОЗДІЛ 3. СПОСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ІНТЕГРАЦІЇ (РЕІНТЕГРАЦІЇ) ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ І ГРОМАДЯН, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІСТИЛИСЯ ЗА КОРДОН

3.1. Правове забезпечення партнерської взаємодії між Україною, Європейським Союзом і міжнародними організаціями щодо реінтеграції внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Взаємодія між Україною, ЄС і міжнародними організаціями щодо подолання викликів, обумовлених внутрішнім і зовнішнім переміщенням громадян України, розпочалася ще у 2014–2015 роках.

У 2014–2015 рр. було реалізовано спільну місію ЄС, ООН і Світового банку з ОВРМ. Відповідно до звіту спільної місії основними напрямками фінансування були такі: інфраструктура та соціальні послуги; відновлення економіки; соціальна стійкість, розбудова миру та громадська безпека [192]. ЦФБП акумулював фінансовий ресурс для реалізації Державної цільової програми відновлення та розбудови миру у східних регіонах України [193].

На той період було вирішено створити ЦФБП (міжнародних організацій, громадського сектору, держав) за аналогією з фінансовою допомогою таким державам, як Афганістан, Пакистан, Сомалі, Гаїті, Кенія. Із 28 жовтня 2016 року було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці між КМУ, ООН і МБРР стосовно створення ЦФБП. У ЦФБП було об'єднано грошові кошти закордонних і національних донорів для фінансування проєктів і програм із відновлення Донбасу й підтримки соціально вразливих верств населення, зокрема ВПО.

Перший внесок розміром 2 мільйони доларів США було зроблено Урядами Канади та Швеції в березні 2018 року. Адмініструванням ЦФБП займався Світовий Банк за напрямками, визначеними Державною цільовою програмою відновлення та розбудови миру у східних регіонах України [194].

Подальша реалізація проекту висвітила проблемні питання та необхідність адаптації стратегії до українських реалій.

Крім створення ЦФБП, було розроблено цільові програми, спрямовані на забезпечення узгодженості дій на шляху розв'язання проблем з адаптації та інтеграції ВПО, подолання наслідків гуманітарної кризи, сприяння соціально-економічному відновленню східних регіонів тощо. Передбачалося розроблення механізмів допомоги ВПО за допомогою ЦФБП.

Перший етап воєнної агресії обумовив розгортання гуманітарних місій ООН, яка має мандат на міжвідомчу координацію надання гуманітарної допомоги у світі. В Україні діє кластерна система координації гуманітарної діяльності. ООН розроблено стратегію допомоги Україні, а саме Перехідну рамкову програму на вересень 2022 року – грудень 2023 року, розроблену на підтримку реагування КМУ на економічні та соціальні наслідки, викликані вторгненням Росії та війною проти України [195].

Із 2014 року в Україні подано такі агенції ООН:

1. Три кластери УВКБ ООН (UNHCR): кластер із питань захисту, кластер із питань житла й непродовольчих товарів, кластер з управління та координації місцями компактного проживання.

UNHCR надає невідкладну гуманітарну допомогу як ВПО, так і українцям за кордоном. Першу Багаторічну стратегію захисту та пошуку рішень із залученням багатьох партнерів для України було ухвалено на 2018–2022 роки [196].

У 2016–2017 роках УВКБ ООН упроваджувало програми індивідуальної фінансової допомоги, підтримки ініціатив громад, правничої допомоги, психологічної допомоги.

Із 2017 року працював Слов'янський Офіс УВКБ ООН. Ним було реалізовано такі проекти: «Відновлення спортивного комплексу для людей з інвалідністю та без неї» у Слов'янську, «Відновлення соціальної зони «KvARTal» у Бахмуті, «Відновлення закладу для дітей» у Сіверську, «Реконструкція спортивно-оздоровчого майданчику для дітей з психічними розладами» у м. Дружківці.

УВКБ ООН фінансує програми з інтеграції (реінтеграції) ВПО, а саме покращання умов проживання, доступ до медичного обслуговування, освіти, розвиток власної господарської діяльності. Позитивною рисою діяльності УВКБ ООН є забезпечення балансу інтересів ВПО і мешканців територіальних громад, що приймають. Зокрема програми мікрокредитування фізичних осіб – підприємців, самозайнятих осіб, створення нових робочих місць надають як ВПО, так місцевим мешканцям на паритетних засадах [197]. Такі програми забезпечують інтеграцію ВПО у громади, що приймають, та усувають ризики виникнення конфліктів усередині таких громад.

2. Управління ООН із координації гуманітарних питань (UN OCHA).

UN OCHA займається координацією, адвокацією гуманітарних питань, здійснює інформаційний супровід і надає гуманітарні фінансові інструменти та послуги.

3. ВООЗ (World Health Organization).

ВООЗ не має власної стратегії надання допомоги Україні. Основою діяльності ВООЗ є співпраця з органами державної влади України у сфері охорони здоров'я щодо нівелювання ризиків збоїв у критичній медичній допомозі.

4. Дитячий фонд ООН (UNICEF).

Починаючи із 2015 року UNICEF реалізує проєкти з відновлення закладів освіти та надання їм меблів, освітнього приладдя, меблів, комп'ютерів; надання психологічної, соціальної допомоги, проведення кампаній із гуманітарного розмінування; створення молодіжних центрів.

UNICEF не запропоновано стратегію надання допомоги Україні під час повномасштабного вторгнення. Проте організацією укладено Меморандум про підтримку дітей в умовах війни з Мінсоцполітики України [198]. Більшість інструментів UNICEF забезпечують швидке гуманітарне реагування на кризи, обумовлені військовими діями. Це видача засобів гігієни, води у пляшках як сім'ям, постраждалим від воєнних дій, так і закладам освіти, охорони здоров'я; доставка наборів для навчання в заклади освіти територіальних громад із найбільшою кількістю ВПО. Серед середньострокових рішень можна виділити психологічну підтримку ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій; грошові перекази соціально вразливим сім'ям із дітьми. Щодо грошової підтримки UNICEF самостійно визначає категорії осіб, не прив'язуючись до ВПО, які мають право на виплати відповідно до Постанови КМУ № 332.

5. Програма розвитку ООН України (UNDP).

UNDP є структурою ООН, пріоритетом якої є відновлення постраждалих від конфліктів регіонів, підтримку ВПО. Має досвід упровадження програм із 2014 року в Донецькій і Луганській областях за підтримки міжнародних партнерів (ЄС, урядів Японії та Швеції, Британського Посольства в Києві, Європейського інвестиційного банку, U-LEAD із Європою тощо). Протягом 2016–2017 років UNDP було реалізовано програми у сфері місцевого самоврядування, реформи децентралізації, економічного відновлення, розбудови критичної інфраструктури [199].

UNDP співпрацює з Міністерством цифрової трансформації та Мінсоцрозвитку України для створення цифрових сервісів для ВПО. Зокрема ВПО

можуть реєструватися на грошову допомогу за допомогою порталу адміністративних послуг «Дія», зніматися з обліку як ВПО та реєструватися в іншій територіальній громаді.

Важливим напрямом для відновлення України та інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, є п'ятирічна програма UNDP із гуманітарного розмінування. Програму підтримує КМУ, вона спрямована на безпечне повернення ВПО і громадян, які перебувають за кордоном, відновлення територіальних громад. Позитивними характеристиками проєкту є координація заходів між громадськими організаціями у сфері гуманітарного розмінування та Державною службою з надзвичайних ситуацій, залучення інноваційних технологій, штучного інтелекту.

6. MOM (IOM).

Позитивною рисою діяльності IOM є наявність стратегії допомоги Україні в умовах військової агресії та досвід упровадження програм із 2014 року.

IOM реалізовувала проєкти із зайнятості ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій, у Краматорську та в інших підконтрольних Україні територіальних громадах Донецької області до повномасштабного вторгнення. Основними напрямками діяльності бенефіціарів були гранти на організацію власної справи в сільському господарстві, послуг із крою та шиття, краси, будівництва та ремонтних робіт, торгівлі, виробництва, сфери інформаційних технологій [200].

IOM за фінансової підтримки уряду Федеративної Республіки Німеччина Німецький банк розвитку впровадив проєкт із самозабезпечення та самозайнятості ВПО та осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій. Проєкт передбачав розроблення такими особами власних бізнес-планів, їхній подальший захист, і в разі успішного захисту запропонованого проєкту – надання грантів на створення власного бізнесу або розширення власної справи. Деякі проєкти передбачали залучення ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій, до громадських робіт.

Позитивні результати мали проекти ІОМ, які реалізовувалися спільно з Мінсоцполітики України за фінансової підтримки Світового банку. До таких проєктів можна віднести програму «Рука допомоги», яка реалізовувалася у Львівській, Полтавській і Харківській областях із поетапним масштабуванням на інші області. Особливістю реалізації проєкту було також розроблення довгострокового рішення у сфері працевлаштування ВПО за допомогою розроблення у 2018 році відповідного законопроекту [201]. Проте законопроект так і не було розроблено.

Також ІОМ надає допомогу громадянам України, які тимчасово перемістилися в Молдову, Республіку Польща, Словаччину, Угорщину. На рівні органів публічної влади ІОМ співпрацює з Мінсоцполітики України, Мінреінтеграції, Міністерством внутрішніх справ. Крім співпраці, ІОМ надає технічну та фінансову допомогу Державній прикордонній службі України, Державній міграційній службі, Державній митній службі, органам місцевого самоврядування. ІОМ також реалізує довгострокові рішення щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО за допомогою проведення ремонтів гуртожитків, інших приміщень для створення фонду тимчасового житла.

7. Світова продовольча програма ООН (WFP).

WFP має стратегію допомоги Україні під час воєнних дій, здійснює кооперацію з КМУ. Проте не всі завдання, які ставить перед собою WFP, забезпечені відповідними механізмами реагування. Зокрема відсутній алгоритм надання підтримки соціально вразливим категоріям населення, які не мають можливості евакуюватися із зони можливих чи активних бойових дій. WFP має програми підтримки малих фермерських господарств. Відповідно до даних Державного аграрного реєстру під час осінньої посівної кампанії 2022/2023 року за підтримки Міністерства аграрної політики та продовольства України та місцевих адміністрацій WFP розподілила 5400 тонн насіння озимої пшениці серед 1508 малих фермерів і 6619 сільських домогосподарств. Під час весняної кампанії 2023

року WFP підтримала 6112 малих фермерів, які отримали 5745 тонн насіння, зокрема ярий ячмінь, яру пшеницю, горох, соняшник і кукурудзу [202]. WFP надає допомогу фермерським господарствам у Чернігівській, Дніпропетровській, Донецькій, Харківській, Херсонській, Миколаївській, Одеській, Сумській і Запорізькій областях. Спільно з ЄС WFP реалізує інвестиційну грантову програму для малих і мікровиробників Львівщини, Франківщини, Закарпаття та Буковини [203].

WFP має досвід реалізації проектів із 2014 року в зонах бойових дій. Зокрема організація надавала допомогу домогосподарствам, малозабезпеченим і багатодітним родинам, фермерським господарствам у 30-кілометровій буферній зоні Донецької області.

ООН звернулася до донорів із проханням про виділення для підтримки ВПО, осіб, які постраждали від воєнних дій, і громадян України за кордоном на 2024 рік грошових коштів розміром 4,2 млрд доларів США [204].

Незважаючи на кооперацію структур ООН з органами публічного управління, виділення значних фінансових ресурсів на впровадження програм підтримки ВПО, громадян України за кордоном, в Україні не сформовано механізмів довгострокових рішень з інтеграції (реінтеграції) таких осіб. ООН забезпечує фрагментарно потреби ВПО і громадян України, які перебувають за кордоном та орієнтовано на кейсові супроводи.

Фінансову підтримку України забезпечують міжнародні фінансові інституції: Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Міжнародний валютний фонд (IMF), Всесвітній банк, Міжнародна фінансова корпорація.

EBRD ухвалено Рамкову програму стійкості та засобів до існування для підтримки України під час війни на 2 млрд доларів США. Програму спрямовано як на ВПО, так і на громадян України, які перебувають за кордоном. Усередині України передбачено відстрочення платежів; погашення заборгованості, реструктуризація; фінансування імпорту палива; надзвичайне фінансування

ліквідності за згодою партнерів; фінансування реформ. У державах, які приймають громадян України, програму зосереджено на енергетичній безпеці, публічних послугах для громадян України; підтриманні малих і середніх суб'єктів господарювання. Загалом із 2022 року EBRD надав фінансову підтримку розміром 4,6 млрд доларів США [205].

Отже, структури ООН, їхні партнерські організації забезпечують на початковому етапі гуманітарне реагування для забезпечення невідкладних потреб ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій, та в районах можливих бойових дій; у середньостроковій перспективі забезпечують відновлення та стабілізацію постраждалих від воєнних дій територіальних громад; у довгостроковій перспективі підтримують розвиток і реформи в державі (посилення верховенства права, сталий розвиток, забезпечення демократичного управління, транспарентності урядування, забезпечення прав людини) [206].

Заходи з надання допомоги установами системи ООН містять у собі гуманітарну підтримку, медичні засоби, матеріали для навчання і власне питну воду для постраждалих осіб унаслідок збройного конфлікту, насамперед для ВПО.

Надання допомоги з боку міжнародних організацій можна умовно поділити на такі етапи: гуманітарна підтримка в умовах непередбачуваної надзвичайної ситуації; раннє відновлення – це етап, на якому відбуваються процеси перехідного періоду – від роздавання гуманітарної допомоги до відновлення (інфраструктури, систем надання послуг, миру та соціальної єдності тощо); перехід від допомоги та відновлення до розвитку, який ґрунтується на їхньому зв'язку та враховує кращі практики.

Перераховані міжнародні організації забезпечують соціально-економічну складову інтеграції ВПО. Основними інструментами для таких організацій є мікрогранти на розвиток власної справи, грошова допомога на певний період, навчання для здобуття нової професії, основ підприємницької діяльності. Важливою складовою є також безоплатна правнича допомога.

Реалізація таких проєктів справляє позитивний вплив на інтеграцію ВПО, проте має кейсовий характер і не реалізує стратегічних рішень із працевлаштування ВПО. Масштабування соціально-економічної інтеграції ВПО потребує розроблення та ухвалення державних і місцевих програм із працевлаштування із залученням інвестицій, створенням суб'єктів господарювання, формуванням публічного замовлення для окремих суб'єктів господарювання, розробленням системи податкових пільг і стимулювання для створених ВПО і громадянами, які повернулися з інших країн, суб'єктів господарювання.

Аналіз реалізованих програм указує на те, що ВПО переважно зацікавлені у відкритті власної справи. Більшість із них обирають організаційно-правову форму фізичної особи – підприємця та створюють заклади харчування, мініферми, інтернет-магазини, салони краси, підприємства з виготовлення меблів.

Загалом, позитивно оцінюючи такі програми та проєкти, варто зазначити, що в них не враховано потреби ринку праці, особливо в умовах воєнного стану. Є доцільним налагодити більшу координацію між міжнародними організаціями та органами державної влади, місцевого самоврядування у сфері навчання ВПО новим професіям.

В Україні передбачено державну реєстрацію проєктів із міжнародної технічної допомоги [207]. У Переліку проєктів міжнародної технічної допомоги за підтримки країн-донорів, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Міністерстві економічного розвитку України, зареєстровано проєкти: «Підтримка ЄС для Сходу України – відновлення, зміцнення миру та урядування» за фінансової підтримки ЄС; «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» за фінансової підтримки Ради Європи; «Підвищення спроможності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та ВПО України щодо здійснення координації програм з оцінювання ризиків виникнення конфліктів у громадах і розвиток місцевого потенціалу з підвищення рівня соціальної згуртованості громад, що зазнали негативного впливу

внаслідок збройного конфлікту» за фінансової підтримки Швейцарської Агенції з розвитку та співробітництва; «Допомога особам, які постраждали від мін та вибухонебезпечних залишків війни» за підтримки Швейцарської Агенції з розвитку та співробітництва; «Підтримка соціального та економічного відновлення у Східному регіоні України» за фінансової підтримки уряду Японії [208].

Зазначені проекти спрямовано на впровадження довготривалих рішень у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО. Наявність такого реєстру забезпечує прозорість і доступ до інформації про проекти, оскільки можна побачити суму наданих грошових коштів, донорів, реципієнтів, виконавців і бенефіціарів. Проте не виключено корупційні ризики. Суми наданих коштів не забезпечують потреби України у фінансовому забезпеченні довгострокових сталих рішень з інтеграції (реінтеграції) ВПО. Значну частину грошових коштів витрачають на внутрішні адміністративні витрати самих організацій – виконавців проектів.

На рівні взаємодії між Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, Мінсоцполітики України, Світовим банком і делегацією ООН в Україні розробляють стратегію з переходу від гуманітарної допомоги до відновлення територіальних громад, які постраждали від воєнних дій. Передбачено поступове зменшення таких громад від зовнішньої фінансової допомоги, залучення органів місцевого самоврядування до ухвалення рішень із відновлення, створення робочих місць у постраждалих громадах. Для розроблення стратегії створено Розширений керівний комітет із планування, довгострокових рішень і відновлення на рівні громад.

Щодо громадян, які перебувають за кордоном, в Україні відсутні будь-які стратегії або плани, затверджені на рівні органів державної влади, стосовно реінтеграції громадян України, які перебувають за кордоном унаслідок воєнних дій. У державах ЄС на громадян України розповсюджуються положення Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту в разі масового напливу переміщених осіб і про заходи, що

сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо приймання таких осіб і несення наслідків цього (Директива про тимчасовий захист) [73].

У науковій літературі питання реінтеграції українців, які виїхали за кордон унаслідок російської воєнної агресії, досліджено фрагментарно. Більшість досліджень мають соціологічний характер і присвячені аналізу міграційних процесів і їхнього впливу на поствоєнний розвиток України [73]. Зокрема це наукові роботи О. Соболевої [209], Е. Лібанової, О. Позняк, О. Цимбал [210], С. Козіна [211], О. Малиновської [212].

Відсоток українців, які бажають повернутися в Україну, постійно зменшується. У листопаді 2022 року про наміри «точно» повернутися зазначали 50 % респондентів і ще 24 % «імовірно планували», а в січні 2024 року таких було по 26 %. Такі ж самі настрої й серед дітей-біженців: у травні 2023 р. 39 % з них «точно» хотіли повернутися і ще 17 % – «імовірно хотіли», а зараз ці показники становлять 22 % і 25 % відповідно [213]. Ситуація, що склалася, обумовлена як безпековою ситуацією в Україні, так і відсутністю в Україні виробленої стратегії повернення громадян України [73].

Як уже було зазначено, у національному законодавстві практично відсутні правові механізми щодо повернення громадян України в державу. Щодо інституціональних форм, які використовуються у відносинах між державою Україна та громадянами за кордоном, потрібно зазначити Міністерство закордонних справ України (Управління з питань закордонного українства та етноконфесійного діалогу), Державну міграційну службу, Мінсоцполітики України (відділ ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном і з питань трудової міграції департаменту ринку праці та зайнятості), Міністерство освіти і науки України (Управління міжнародного співробітництва та європейської інтеграції), Міністерство цифрової трансформації України, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, онлайн-ресурси публічних послуг (єдиний портал державних послуг «Дія», інформаційна система «Електронний суд») [73].

Розробляти та реалізовувати стратегію з повернення українців повинні Міністерство економіки України, Мінреінтеграції та Міністерство закордонних справ. Проте цей напрям для них не є основним, а тому забезпечується за залишковим принципом. Фактично заходи з повернення та реінтеграції громадян, які перебувають в інших країнах, не визначено.

Національною радою з відновлення України від наслідків війни у Проекті плану відновлення України створено робочу групу «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон і їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави». План повернення розбито на три етапи: етап 1 (червень 2022 року – кінець 2022 року), етап 2 (січень 2023 року – грудень 2025 року); етап 3 (січень 2026 року – грудень 2032 року). Проект передбачає досягнення таких цілей: створення Урядом України привабливих соціально-економічних та інфраструктурних умов для громадян України повернутися й залишитися в Україні; вироблення нової партнерської взаємодії між Україною та ЄС щодо повернення в Україну її громадян; забезпечення злагодженості у формуванні та реалізації інтеграційної політики за допомогою міжсекторальної взаємодії органів влади та місцевого самоврядування [214].

Аналіз проекту вказує на відповідність поставлених цілей реальним потребам громадян України, які перебувають за кордоном. Проте у проект закладено виконання завдань, які мають істотні ризики у виконанні. Зокрема досягнення першої цілі передбачає соціальну підтримку для таких осіб, відновлення соціальної, освітньої інфраструктури. Проте залежність України від зовнішньої фінансової допомоги, істотні руйнування енергетичної інфраструктури вказують на неможливість самостійного забезпечення Україною соціальної підтримки всіх категорій уразливих осіб, зокрема тих, які повертатимуться в Україну. Україна не матиме фінансової можливості забезпечити соціальну підтримку на рівні розвинутих економічно достатніх держав.

Досягнення другої цілі потребує узгодження національної міграційної політики з інституціями ЄС та державами ЄС. Процедура узгодження матиме складний характер унаслідок необхідності врахування вимог як ЄС, так і окремих держав ЄС. Режим тимчасового прихистку та його продовження надає Європейська Комісія на підставі узгодженого рішення всіх держав – членів ЄС. Україна не має правових механізмів впливу як на держави – члени ЄС, так і на ЄС загалом щодо продовження режиму тимчасового прихистку та розмірів соціальної допомоги українцям у державах, що приймають. Налагодження партнерської взаємодії між Україною та ЄС потребує ухвалення рамкового документа. Проектом передбачено створення Національного агентства з питань захисту прав і свобод громадян України, які отримали тимчасовий прихисток на території держав – членів ЄС та інших держав. Проте є незрозумілою його компетенція, структура та склад. Також у проекті не розраховано загальний розмір потреби у фінансових ресурсах для досягнення такої цілі.

Для досягнення третьої цілі у проекті також не розраховано загального розміру потреби у фінансових ресурсах. Значна кількість завдань для досягнення третьої цілі не враховує наслідків воєнних дій для територіальних громад і спрямована виключно на погодження національного законодавства з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, Директивою ЄС у сфері трудової міграції. Більшість завдань спрямовано на виконання національних програм, а не на взаємодію між органами державної влади та місцевого самоврядування, створення регіональних механізмів інтеграції (реінтеграції) громадян, які тимчасово перебувають за кордоном.

Реалізація проекту Плану «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави» потребує перегляду низки програмних документів, оскільки більшість із них ухвалено до 2022 року. У них не враховано наслідків масового виїзду українців за кордон та активних бойових дій, руйнування житлового фонду, соціально-культурних,

освітніх закладів, суб'єктів господарювання. Зокрема потребують перегляду Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021 [215]; Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена постановою КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695 [216]; Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою КМУ від 10 березня 2021 р. № 202 [217]; Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням КМУ від 12 липня 2017 р. № 482-р [218].

Окремий орган, який би опікувався громадянами за кордоном, в Україні відсутній. КМУ запропонував створення окремого органу виконавчої влади на рівні міністерства, який би опікувався розробленням стратегії повернення українців. Проте на сьогодні не визначено ані його назви, ані повноважень. Проект постанови про такий орган також відсутній [219]. Створення окремого органу виконавчої влади є доцільним і відповідає тим складним завданням, які потрібно виконати Україні для повернення громадян.

Аналіз наукової літератури дозволяє класифікувати чинники, які впливають на повернення громадян України, на зовнішні та внутрішні. Зовнішні чинники залежать від геополітичної ситуації. До таких чинників можна віднести строки закінчення активної фази війни; вступу України у ЄС, НАТО; умови, розмір і строки отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення, отримання доходів від тимчасово заморожених російських активів, фінансування від партнерів України [73].

До внутрішніх чинників доцільно віднести швидкість відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури; умови та розміри соціальної підтримки громадян; швидкість створення тимчасових умов для проживання; створення умов для працевлаштування громадян із належним рівнем оплати праці [73].

Відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури в умовах воєнного стану є проблематичним. Проте одним із реальних рішень може бути забезпечення навчальних закладів укриттями, децентралізація систем енергозабезпечення, будівництво житлової інфраструктури у відносно безпечних регіонах України з наданням можливості українцям в інших державах укласти кредитні договори купівлі-продажу таких об'єктів нерухомості [73].

Одним із засобів забезпечення зайнятості в умовах воєнного стану може бути підтримка малих і середніх суб'єктів господарювання, розроблення грантових програм розвитку соціального підприємництва із залученням іноземних і міжнародних донорів, підтримання самозайнятих осіб за допомогою спрощення дозвільних процедур [73].

На підставі аналізу зовнішніх і внутрішніх чинників доцільно розробити тактичні та стратегічні правові механізми реінтеграції громадян в Україні. До тактичних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном, та системи оцінювання їхніх потреб, зокрема потреб у створенні умов для повернення до України; внесення змін у трудове законодавство щодо застосування дистанційної роботи як форми організації праці українських роботодавців у межах збереження трудових відносин із громадянами України, які отримали тимчасовий захист у ЄС; розроблення культурно-просвітницької кампанії для громадян України за кордоном для стимулювання повернення й залишення в Україні; розроблення кредитних житлових програм для українців за кордоном (закріплення на законодавчому рівні можливостей на однакових пільгових умовах набувати житло як внутрішньо переміщеними особами, так і громадянами України за кордоном у відносно безпечних регіонах України). До стратегічних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення спільної з ЄС програми добровільного повернення та реінтеграції громадян в Україну, укладання з державами – членами ЄС та іншими

державами двосторонніх договорів про повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України [73].

Варто зазначити, що відповідно до Директиви про тимчасовий прихисток громадяни повинні мати можливість користуватися активними правами у своїй країні чи регіоні походження, що дає цим особам можливість задоволення основних потреб у його / її країні / регіоні походження та можливість реінтеграції в суспільстві. Тому реалізація запропонованих тактичних і стратегічних механізмів відповідає положенням права ЄС.

Держави ЄС також зацікавлені в поверненні українців, оскільки тимчасовий прихисток є обмеженим у часі: за будь-яких обставин такий статус не може надаватися більше, ніж на три роки, і не може перезапускатися кілька разів щодо однієї категорії переміщених осіб. Тому це створює додаткові виклики для країн, що приймають, вимагає політичних рішень, які можуть бути непопулярними в суспільствах. Потрібно виробити спільну політику між Україною та державами – членами ЄС щодо програм інтеграції (реінтеграції) та планового організованого повернення українців починаючи із 2025 року; забезпечення можливості навчання дітей і молоді українською мовою за кордоном; законодавчого забезпечення регулярної міграції громадян України з держав тимчасового перебування до України; проведення перемовин та укладення двосторонніх договорів про усунення подвійного оподаткування між Україною та іншими державами.

Реалізація поставлених тактичних і стратегічних засобів потребує створення єдиного органу державної влади для організації та координації повернення громадян України за аналогією з Мінреінтеграції, який повинен забезпечити координацію з міжнародними організаціями (ІОМ, УВКБ ООН), Європейською комісією, країнами ЄС, громадським сектором з питань інтеграції (реінтеграції) громадян України. Одним із завдань такого органу повинні бути розроблення та

реалізація державних програм підтримки громадян України, які планують повернутися, щодо пошуку роботи, забезпечення тимчасовим житлом [73].

Проведене дослідження дозволяє підбити такі підсумки. Чинники, які впливають на повернення громадян в Україну, доцільно класифікувати на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників варто віднести такі: строки закінчення активної фази війни; вступ України у ЄС, НАТО; умови, розмір і строки отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення, отримання доходів від тимчасово заморожених російських активів, фінансування від партнерів України. До внутрішніх чинників варто віднести такі: швидкість відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури; умови та розміри соціальної підтримки громадян; швидкість створення тимчасових умов для проживання; створення умов для працевлаштування громадян із належним рівнем оплати праці. Аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників указує на доцільність упровадження тактичних і стратегічних правових механізмів реінтеграції громадян, які виїхали за кордон, в Україну.

До тактичних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном, та системи оцінювання їхніх потреб, зокрема потреб у створенні умов для повернення до України; внесення змін у трудове законодавство щодо застосування дистанційної роботи як форми організації праці українських роботодавців у межах збереження трудових відносин із громадянами України, які отримали тимчасовий захист у ЄС; розроблення культурно-просвітницької кампанії для громадян України за кордоном для стимулювання повернення й залишення в Україні; розроблення кредитних житлових програм для українців за кордоном (закріплення на законодавчому рівні можливостей на однакових пільгових умовах набувати житло як внутрішньо

переміщеними особами, так і громадянами України за кордоном у відносно безпечних регіонах України).

До стратегічних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення спільної з ЄС програми добровільного повернення та реінтеграції громадян в Україну, укладання з державами – членами ЄС та іншими державами двосторонніх договорів про повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України.

Реалізація поставлених тактичних і стратегічних засобів потребує створення єдиного органу державної влади для організації та координації повернення громадян України за аналогією з Мінреінтеграції, який повинен забезпечити координацію з міжнародними організаціями (МОМ, УВКБ), Європейською комісією, країнами ЄС, громадським сектором. Одним із завдань такого органу повинно бути розроблення та реалізація державних програм підтримки громадян України, які планують повернутися, щодо пошуку роботи, забезпечення тимчасовим житлом [73].

Одним із проблемних напрямів є також відсутність комунікації між громадянами України, які виїхали за кордон, та органами публічного управління та адміністрування. Для налагодження такої комунікації є потреба у створенні спільних ініціатив із комунікації між національними органами публічного управління та інших держав. Засобом реалізації таких ініціатив може бути укладення двосторонніх міжнародних договорів між Україною та державами, що приймають. Змістом таких договорів можуть бути спільні проєкти з комунікації, обміну інформацією, спільних заходів і підтримки українських спільнот у державах, що приймають, співпраці у сфері інформаційних технологій та електронного управління, адміністрування. Укладення таких угод сприяє обміну досвідом, найкращими практиками з комунікації, технологічній підтримці, розробленню та реалізації спільних проєктів із поліпшення комунікації між

органами державної влади та громадянами України, які виїхали за кордон унаслідок війни.

Особливу увагу доцільно звернути на держави з великою українською діаспорою. Більшість українських громадян за кордоном є особами працездатного віку, мають вищу освіту. Велика кількість молоді та дітей була змушена виїхати в інші держави. Країни, що приймають, зацікавлені в залишенні їх у себе, використанні їхнього потенціалу на власний розвиток. Тому є потреба у відвертому діалозі між урядами України та держав, що приймають, щодо повернення українців.

Варто враховувати, що значна частина українців, які вимушено залишили Україну внаслідок війни, мають можливість легалізувати своє тривале перебування за кордоном. Україна повинна враховувати ризики неповернення значної частини українців, особливо тих, хто створить родину в державі, що приймає, має високий рівень освіти та професійний досвід для конкуренції на ринку праці. Україна може стикнутися з відкладеним і неповним поверненням, а тому потребує розроблення програми міграційної політики з урахуванням транснаціональних практик мігрантів. Довготривалий характер військового конфлікту потребує належного інформаційного забезпечення, підтримки української освіти за кордоном, самоорганізації діаспори, використання досвіду, зв'язків і знань мігрантів у відновленні країни.

Спрощення процедур, пов'язаних із перебуванням за кордоном, та інші переваги (кращий соціальний захист, безпекова ситуація, вища заробітна плата) викликають додаткові перепони для повернення українців з інших держав, оскільки:

– деяким незахищеним верствам населення, таким як особи з інвалідністю, безробітні матері з дітьми та літні люди проживання за кордоном може бути більш зручним. Вони можуть отримувати більші розміри матеріальної та соціальної допомоги, умови життя можуть бути краще пристосованими до їхніх потреб;

– точне визначення кількості осіб, які перемістилися за кордон і планують повернутися після припинення або зменшення військових дій, ускладнене внаслідок технічної особливості опитування, неточної статистичної вибірки, призводить до недостовірності отриманих даних, що ускладнює адекватне оцінювання масштабів проблеми та розроблення плану дій відповідно до потреб;

– чоловіки віддають перевагу возз'єднанню із сім'єю за кордоном, а не поверненню сім'ї в Україну;

– кваліфіковані спеціалісти можуть знайти високооплачувану роботу з комфортними умовами проживання за кордоном, що зменшує їхню мотивацію до повернення в Україну;

– особам, які втратили житло, легше почати нове життя за кордоном, ніж після закінчення війни повернутися в Україну;

– спрощений перетин державного кордону України протягом 2022 року дозволив громадянам України вивезти майно та грошові кошти поза митними процедурами, унаслідок чого повернення таких ресурсів в Україну є недоцільним;

– вивезення дітей матір'ю чи батьком без повідомлення та згоди іншої сторони може призвести до спорів щодо визначення місця проживання дитини в разі повернення в Україну;

– військовозобов'язані, які незаконно перетнули кордон, у разі повернення в Україну можуть бути притягнуті до адміністративної, кримінальної відповідальності за неоновлення військово-облікових даних, перетин державного кордону поза офіційними пунктами пропуску тощо;

– тривале перебування за кордоном під тимчасовим прихистком призводить до розриву соціальних і сімейних зв'язків в Україні та створення нових у державі перебування;

– у низці держав упроваджуються зміни в міграційне законодавство та надається можливість громадянам України під тимчасовим прихистком отримати право на тимчасове проживання, а для низки громадян, які мають

висококваліфіковані спеціальності (лікарі, інженери, IT-спеціалісти) упроваджено спрощену процедуру отримання громадянства;

– громадяни України, які виїхали за кордон без документів після 22 лютого 2024 року або яким ускладнено доступ до консульських послуг у державі перебування, мають право звернутися із заявою про отримання статусу біженця, що призводить до відмови від українського громадянства, такою можливістю можуть скористатися військовозобов'язані громадяни, що незаконно перетнули державний кордон;

– громадяни України, які виїжджали з тимчасово окупованих територій, зазнали катувань, утратили близьких, майно, можуть мати психологічні бар'єри щодо повернення в Україну.

Заходи щодо повернення громадян України з інших країн умовно можна класифікувати за суб'єктами впровадження. Такими суб'єктами може бути Україна, держава, що приймає, та міжнародні організації.

До заходів, які Україна може впроваджувати спільно з іншими державами, що приймають, доцільно віднести укладення двосторонніх міжнародних договорів про повернення громадян України та пошук дітей, незаконно вивезених із території України; упровадження процедур із відновлення паспортів та інших документів для громадян України за кордоном.

На рівні держави доцільно розробити програму надання тимчасового житла таким громадянам; забезпечити умови працевлаштування за минулою професією; упровадити програми навчання за новими актуальними на ринку праці професіями; забезпечити доступ до потреб першої необхідності після повернення; розробити та впровадити компенсаційний механізм для громадян, що втратили власний бізнес унаслідок воєнних дій; передбачити можливість отримання права на проживання членам новостворених сімей, які мають громадянство іншої країни.

Державам перебування доцільно взяти на себе зобов'язання щодо неперешкоджання поверненню громадян в Україну; упровадити державні програми

з повернення громадян в Україну, зокрема з фінансовими стимулами для повернення (надання разової грошової суми, оплата вартості квитків); укласти договори про реадмісію.

Міжнародні організації можуть проводити реадмісію українців; надавати фінансову та матеріальну допомогу громадянам України, які повертаються. Прикладом є програма REAG / GARP, яка надає квитки на транспорт, грошову допомогу та медичну допомогу для біженців та осіб, що отримали додатковий захист у Німеччині, які повертаються додому.

Для полегшення та стимулювання процесу повернення доцільно розробити механізм зарахування трудового стажу працівникам, які працювали за кордоном офіційно, для набуття права на отримання пенсійного забезпечення. Для реалізації цього процесу необхідно укладати двосторонні договори між Україною та основними країнами-реципієнтами українських вимушених мігрантів щодо взаємного зарахування стажу. Також важливо укладати договори між Україною та країнами походження мігрантів, які працюють в Україні.

3.2. Правове забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором під час реалізації державної політики інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Питання координації, взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування з громадським сектором детально розглянуто в низці наукових праць. Зокрема це В. М. Алексєєв [220], О. О. Бабінова [221], Т. В. Бельська [222], Л. М. Усаченко [223], О. М. Мізик, К. М. Кисла [224].

У науковій літературі визначено форми взаємодії держави та громадського сектору. Водночас не кожна форма взаємодії передбачає співпрацю, координацію

між громадськими організаціями та органами державної влади, місцевого самоврядування. Так, І. С. Збишко виділяє такі форми взаємодії держави та громадських організацій: співпраця; домінування держави, поглинання державою громадянського суспільства; домінування громадянського суспільства – повне підпорядкування громадянським суспільством держави; домінування окремих сегментів громадянського суспільства; відчуженість [225]. Тобто сильне громадянське суспільство активно застосовує всі можливі форми впливу на державу: електронні петиції, громадський контроль, зокрема за допомогою створених консультативно-дорадчих органів. Формування такого громадянського суспільства, коли громадські організації є реальними суб'єктами політичного процесу, можливе тільки в демократичних державах.

Водночас повне домінування громадянського суспільства над державою в демократичній державі може вказувати на інституційну слабкість органів державної влади, місцевого самоврядування. У нестійких демократіях громадський вплив на державу може мати фрагментарний характер, бути несистемним, популістичним. Певні громадські організації, лідери думок, можуть бути афільовані з великими суб'єктами господарювання, промислово-фінансовими групами. Консультативно-дорадчі органи можуть використовуватися в політичному процесі не для захисту інтересів певних соціальних груп, а для отримання електоральних переваг для певної політичної сили.

Тобто перевага одного сектору над іншим призводить до корозії державотворення загалом, неможливості впровадження ефективних державних політик.

Оптимальним варіантом є такий механізм взаємодії, коли громадські організації кооперуються з органами державної влади, місцевого самоврядування для підвищення ефективності діяльності, досягнення консенсусу між приватними та публічними інтересами. Держава може делегувати частину публічно-владних повноважень створеним саморегульованим організаціям, зокрема у сфері

інформування, оцінювання потреб, розроблення програм соціальної підтримки, залучення грантів, надання безоплатної правової, психологічної допомоги, соціальних послуг.

На законодавчому рівні співпрацю органів державної влади із громадським сектором закріплено ст. 22 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», ст. 25, пп. 3, 4 п. а), ст. 28 Закону України «Про місцеве самоврядування», підзаконними актами, які визначають повноваження органів центральної виконавчої влади.

Аналіз законодавства та наукової літератури дозволяє виокремити такі засоби взаємодії публічного сектору та громадських інституцій: інформування; комунікація з державними службовцями, посадовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування; зворотний зв'язок між громадянами та органами державної влади, місцевого самоврядування. Засоби комунікації доцільно класифікувати на такі: правовий, ресурсний, інформаційний і організаційний блоки [226].

Правовий блок передбачає участь громадського сектору в розробленні проєктів нормативно-правових актів. Зокрема Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» передбачено оприлюднення проєктів регуляторних актів із метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних і юридичних осіб, їхніх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних із регуляторною діяльністю [227]. Законом також закріплено права громадян, суб'єктів господарювання, наукових установ, консультативно-дорадчих органів при органах державної влади, місцевого самоврядування, у розробленні та ухваленні регуляторних нормативно-правових актів. Зокрема це право самостійно розробляти та адвокатувати проєкти регуляторних актів, надавати експертні висновки, подавати звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» інституції громадського суспільства є зацікавленими особами правотворчої діяльності [107]. Важливою складовою правового блоку є розроблення на рівні територіальних громад програм соціальної підтримки, житлових програм із залученням консультативно-дорадчих органів.

Ресурсний блок передбачає наявність належного кадрового, технічного, фінансового забезпечення діяльності інституцій громадянського суспільства. Для громадських об'єднань зі статусом юридичної особи надано можливість отримання бюджетних коштів із Державного та місцевого бюджетів (ст. 23 Закону України «Про громадські об'єднання») [228].

Процедуру надання державного фінансування визначено на рівні підзаконних нормативно-правових актів, вона має конкурсну основу. Визначено певні громадські організації за сферою діяльності, які можуть подавати заявки на конкурс. Зокрема постановою КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка» передбачено можливість участі інституцій громадянського суспільства – представників інтересів національних меншин у конкурсах на надання фінансової підтримки з державного й місцевих бюджетів [229]. Фінансова підтримка з державного бюджету також надається громадським об'єднанням осіб з інвалідністю [230].

На рівні територіальних громад порядок фінансування громадських організацій визначають рішення сесій міських, селищних рад.

Тобто фінансування громадських організацій із державного та місцевого бюджетів має секторальний характер і залежить від виділення відповідних грошових коштів у державному та місцевому бюджетах. Аналіз законодавства та локальних актів органів місцевого самоврядування вказує на відсутність окремої процедури фінансування діяльності громадських організацій, які репрезентують

інтереси ВПО. Опосередковано інтереси ВПО репрезентують громадські організації осіб з інвалідністю, оскільки певна кількість ВПО або були особами з інвалідністю до внутрішнього переміщення, або внаслідок отримання вибухових травм набули такого статусу. Варто зазначити, що такі категорії ВПО є більш уразливими й потребують додаткового захисту, адвокатування їхніх прав та інтересів.

Варто зазначити, що впровадження конкурсних процедур бюджетної підтримки громадських організацій не забезпечило запобіжників від необґрунтованого розподілу коштів. Є розповсюдженою практика ухвалення конкурсним комісіями необ'єктивних рішень. Під час виконання програм трапляються випадки оплати з бюджетів однакових послуг за різними договорами, завищеної вартості наданих громадськими організаціями послуг. Тому конкурсні процедури потребують удосконалення та унеможливлення корупційних ризиків.

Одним із джерел фінансування громадських організацій є грантова підтримка від міжнародних організацій, держав.

Одним із проблемних питань є ресурсне забезпечення консультативно-дорадчих органів. Консультативно-дорадчі органи при місцевому самоврядуванні, органах державної влади не є юридичними особами, мають колегіальний склад і залежать від того фінансового ресурсу, який виділить сільська, селищна, міська влада. Обласні, районні державні адміністрації не мають повноважень виділяти фінансові ресурси на забезпечення діяльності таких органів. Ресурсною складовою консультативно-дорадчих органів є рівень професіоналізму його членів, доступ до інформації.

Інформаційний та організаційний блоки передбачають створення інфраструктури комунікації між громадським сектором та органами державної влади, місцевого самоврядування, внутрішньої структури громадських організацій. Інформування громадськості дозволяє висвітлювати діяльність влади, формувати

довіру до неї. Двосторонню комунікацію забезпечує інструмент звернень, передбачений Законом України «Про звернення громадян».

Складовою такого блоку є також комунікація держави з громадянами, які перебувають за кордоном. Сьогодні в Україні відсутні довгострокові рішення щодо такої комунікації. Низка громадських організацій намагаються її вибудувати на горизонтальному рівні. Проте без задіяння в комунікацію консульських установ, створення профільних державних установ налагодити ефективну систему інформування неможливо.

Інформаційна складова передбачає налагодження комунікації з громадами, куди повертаються або планують повернутися ВПО та громадяни України, які перебувають за кордоном. Без такої комунікації на рівні територіальних громад та органів державної влади неможливе створення адекватних програм працевлаштування, житлових програм.

За допомогою громадських об'єднань громадяни можуть захистити свої права за допомогою оскарження дій, бездіяльності органів державної влади, їхніх посадових осіб в адміністративному та судовому порядках. Громадські організації мають кращий рівень обізнаності та доступу до професійної правничої допомоги за їхньою спеціалізацією.

У законодавстві закріплено такі засоби взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства: вибори, місцевий референдум, загальні збори, електронні петиції, моніторинги, громадський контроль, звернення до органів державної влади, місцеві ініціативи.

Більшість засобів активно використовує громадський сектор для формування державної політики інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон. Проте низка засобів не можуть бути застосовані в умовах воєнного стану. Зокрема це вибори, місцеві референдуми. Проте після скасування воєнного стану та відновлення політичного процесу постає питання забезпечення участі громадян, які перебувають за кордоном, у виборах. На сьогодні у виборчому

законодавстві відсутній ефективний механізм участі значної кількості громадян України, які перебувають за кордоном, у виборах. Близько 20 % населення громадян України перебуває за кордоном. Задіяння таких громадян у політичний процес може бути додатковим стимулом повернення в Україну.

Чинне виборче законодавство ще до повномасштабного вторгнення не забезпечувало належних організаційних і технічних умов виборчого процесу за кордоном. У певних виборчих округах була низька явка громадян не внаслідок відсутності мотивації щодо участі у виборах, а внаслідок організаційних і технічних бар'єрів.

Відповідно до експертного дослідження «Організація та проведення виборів за кордоном: участь і виклики» забезпечення виборчих прав громадян України за кордоном, гарантованих Конституцією України на належному рівні, є одним із засобів підтримання зв'язку між державою та українцями та додатковим стимулом повернення в Україну. Проте для створення сприятливих умов на закордонних виборчих дільницях потрібно внести зміни у виборче законодавство в частині збільшення кількості дільниць, покращання ресурсного забезпечення, безбар'єрності таких дільниць, залучення громадських організацій і волонтерів до роботи в закордонних виборчих дільницях, трансферу громадян України до дільниць. Є потреба в налагодженні інформування та комунікації між організаціями громадянського суспільства та органами державної влади щодо організації та проведення виборів за кордоном, проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії [231].

Моніторинги, загальні збори можуть бути застосовані в розробленні довгострокових рішень щодо інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які перебувають за кордоном.

Так, розробленням і реалізацією довгострокових рішень у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО займається Данська Рада у справах біженців (DRC). DRC є

міжнародною неурядовою організацією у сфері захисту прав ВПО, їхньої адаптації, інтеграції, підтримання громад, що приймають ВПО.

В Україні відкрито Представництво Данської Ради у справах біженців, яке є відокремленим підрозділом DRC. Фінансову підтримку DRC надають Швейцарська агенція розвитку та співробітництва, департамент Міжнародного розвитку Великобританії тощо.

DRC має досвід реалізації проєктів з інтеграції (реінтеграції) ВПО у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській і Запорізькій областях із працевлаштування ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій, надання мінігрантів для ВПО і правничої допомоги [201].

DRC співпрацює з органами державної влади, зокрема між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Представництвом DRC в Україні підписано меморандум про співпрацю з надання технічної, матеріальної, консультаційної та іншої підтримки для підвищення спроможності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини із залученням національних і міжнародних експертів, підготовки та розповсюдження інформаційних матеріалів для потреб постраждалого населення [232].

Позитивним результатом співпраці Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Представництва DRC в Україні для громадян України за кордоном є створення онлайн-платформи «ЄДопомога» для надання професійної правничої допомоги.

Норвезька рада у справах біженців (NRC) розпочала роботу в Україні із 2014 року та розширила представництво після повномасштабного вторгнення. Основним напрямом діяльності NRC є надання багатоцільової грошової допомоги для ВПО та осіб, які постраждали від воєнних дій.

Низка національних громадських організацій і благодійних фондів є партнерами ООН, вони розробляють власні проєкти з довгострокових рішень з інтеграції (реінтеграції) ВПО. Зокрема благодійна організація «Благодійний фонд

«Стабілізуєшн Суппорт Сервісез» як партнер УВКБ ООН, міжнародної організації IREX, Державного департаменту США реалізує низку таких проєктів: «Підтримка спроможності системи соціального захисту населення щодо реєстрації ВПО», «Єднання заради дії».

Проєкт «Підтримка спроможності системи соціального захисту населення щодо реєстрації ВПО» реалізується із 2022 року та спрямований на підтримку органів соціального захисту населення у всіх регіонах України під час роботи з ВПО. Необхідність такої підтримки обумовлено різким збільшенням кількості ВПО, перевантаженням системи соціального захисту, застарілою комп'ютерною технікою. Важливими напрямками проєкту є також підтримання діяльності консультативно-дорадчих органів рад із питань ВПО, правнича допомога ВПО, просвітницька діяльність [233].

Проєкт «Єднання заради дії» спрямовано на підвищення: спроможності КМУ інтегрувати (реінтегрувати) ВПО у громади, що приймають; згуртованості та стійкості ВПО та мешканців громад, що приймають. Проєкт передбачає активності для рад із питань ВПО, просвітницькі заходи для ВПО, адвокацію із захисту прав ВПО, грантову підтримку ВПО і громадських організацій. Особливістю програми є інформаційна та грантова підтримка новоствореним і релокованим суб'єктам господарювання [234].

Партнерами УВКБ ООН у справах осіб, які потребують додаткового захисту, є Благодійний фонд «Право на захист», «Рокада», Міжнародний фонд охорони здоров'я та навколишнього середовища «Регіон Карпат» НЕЕКА, громадська організація «Десяте квітня» [235].

Низка громадських організацій мають досвід реалізації проєктів у кооперації з міжнародними організаціями із 2014 року.

Всеукраїнська громадська організація «Поруч» за підтримки МОМ та уряду Японії, ЄС реалізовувало проєкти «Підтримка згуртування та розвитку громад, що зазнали наслідків конфлікту на Донбасі», «Сприяння відбудові та сталому

розв'язанню проблем ВПО та постраждалого від конфлікту населення України» [236]. Громадська організація також співпрацювала з МОМ у сфері згуртування та розвитку громад у Донецькій області. Всеукраїнська громадська організація «Поруч» формувала ініціативні групи кількістю 15–20 осіб зі змішаним складом: 50 % становили ВПО, а решту – мешканці територіальних громад, що приймають. Сформовані групи працювали у сфері відновлення об'єктів соціальної інфраструктури; організації та проведення тренінгів щодо розвитку громад, проєктної діяльності, фандрайзенгу; розроблення планів соціального згуртування громад. Найбільш успішні кейси передбачали проведення ремонтних робіт у закладах соціальної, культурної інфраструктури, закупівлі техніки, обладнання, матеріалів, меблів для проведення заходів соціального згуртування.

Ситуація щодо участі громадського сектору в реінтеграції громадян України, які перебувають за кордоном, є гіршою. До 24 лютого 2022 року уваги громадського сектору до українців за кордоном не приділяли. На рівні держави не було ухвалено програм з реінтеграції трудових мігрантів.

На сьогодні головною метою відбудови визначено створення умов для повернення українців в Україну [237]. Варто визначити місце та роль громадського сектору в розробленні програм з інтеграції (реінтеграції) громадян України в умовах воєнних дій, що тривають, і під час відбудови України після завершення активної фази війни та забезпечення довготривалого миру.

На підставі інструментарію, який мають громадські організації, та аналізу їхньої діяльності, найбільш дієвими засобами в досліджуваній сфері є просвітницький компонент, адвокація, участь у консультативно-дорадчих органах при органах місцевого самоврядування, обласних, районних державних адміністраціях.

Просвітницький компонент сприяє підготовці підґрунтя для повернення громадян в Україну та зниженню стереотипів і конфліктів у територіальних громадах, що приймають. Важливою складовою просвітницької кампанії є також

забезпечення інформаційної безпеки каналів зв'язку між органами державної влади, місцевого самоврядування та ВПО, громадянами, які перебувають за кордоном.

Поширення фейкових фішингових посилань серед ВПО, громадян України за кордоном є частиною інформаційної війни. За допомогою таких посилань поширюється недостовірна інформація щодо діяльності органів державної влади, створюються панічні настрої. Фактично дії РФ в інформаційному полі спрямовано на збільшення кількості громадян України за кордоном для створення в державах ЄС міграційної кризи та додаткового навантаження на їхні системи соціального захисту. Важливою складовою інформаційних атак є також заволодіння персональними даними громадян України для отримання несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, зламу офіційних онлайн-ресурсів, державних реєстрів, розповсюдження шкідливого програмного забезпечення. Правова просвіта у сфері інформаційної безпеки також є складовою діяльності громадських організацій.

Одним із ефективних інструментів налагодження координації між органами державної влади та громадським сектором є Рада з питань ВПО при обласних, районних державних адміністраціях, міських, селищних радах.

Правові засади діяльності рад із питань ВПО визначено ст. 28, 39 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [238]; Стратегією державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів із її реалізації у 2023–2025 роках, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 року № 312-р; Типовим регламентом місцевої державної адміністрації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 року № 2263 [239]; Порядком проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 [240]; Примірним положенням про Раду з питань

внутрішньо переміщених осіб, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2023 р. № 812 [241].

Ухвалення останнього підзаконного нормативно-правового акта істотно вплинуло на збільшення кількості рад із питань ВПО. Проте одночасно створило низку проблем, обумовлених розповсюдженням Примірною положення, не тільки для рад із питань ВПО при місцевих державних адміністраціях, а й при органах місцевого самоврядування.

Рада з питань ВПО є консультативно-дорадчим органом, який об'єднує громадян із проактивною громадянською позицією, експертністю у сфері діяльності відповідного органу влади. Основним завданням такого органу є примноження здобутків і підсилення політики у сфері захисту інтересів і забезпечення реалізації прав ВПО.

Аналіз перерахованих нормативно-правових актів указує на такі ознаки діяльності ради з питань ВПО: колегіальне ухвалення рішень; забезпечення координації з інституціями громадянського суспільства та профільними експертами; розглядає на своїх засіданнях будь-які питання, що перебувають на розгляді органу влади, та висловлює щодо них свої побажання / зауваження / коментарі; може делегувати уповноваженого представника для участі в будь-яких відкритих засіданнях, зустрічах, робочих групах, круглих столах тощо; проводить засідання за потреби, але не рідше ніж один раз на квартал; звітує за потреби, але не менше ніж один раз на рік; персональний склад змінюється максимум раз на 2 роки.

Примірне положення про Раду ВПО визначає такий перелік завдань рад із питань ВПО:

- сприяють у реалізації громадянських і політичних прав ВПО, залучаються до процесу розроблення нормативних актів і контролю за їхнім виконанням;
- сприяють забезпеченню і захисту прав та інтересів ВПО в основних сферах, зокрема соціального захисту, забезпечення житлом і зайнятості тощо;

- сприяють діяльності територіальних громад у розвитку ефективних механізмів адаптації та інтеграції ВПО;
- підтримують релокований бізнес;
- сприяють залученню ВПО до вирішення питань місцевого значення, зокрема за допомогою їхнього залучення до участі в робочих групах, комісіях, інших консультативно-дорадчих органах із метою розроблення місцевих програм щодо ВПО;
- сприяють залученню інвестицій для розвитку інфраструктури та можливостей територіальних громад;
- подають пропозиції та рекомендації щодо розвитку державно-приватного партнерства;
- подають пропозиції щодо ухвалення нових і внесення змін до чинних нормативно-правових актів у сфері захисту прав та інтересів ВПО, а також вивчення стану їхнього виконання [241].

Проведений аналіз нормативно-правових актів указує на такі проблеми в діяльності рад із питань ВПО. Органи місцевого самоврядування помилково прив'язуються до Примірною положення про Раду з питань ВПО. Зазначене положення визначає особливості створення ради з питань ВПО при місцевих державних адміністраціях. Доцільним є підхід, коли органи місцевого самоврядування є більш вільними у процедурі створення самої ради, формуванні її складу, визначенні кількості членів ради, розробленні положення про раду з питань ВПО з урахуванням особливостей територіальної громади, її соціально-економічних програм розвитку, рівня фінансової спроможності, кількості населення, житлового фонду.

Саме Примірне положення про Раду з питань ВПО також потребує перегляду в частині окремих норм. Зокрема п. 7 постанови КМУ чітко визначено вичерпний перелік посадових осіб, які входять до складу ради за посадою. Більш доцільним є

підхід із наданням можливості радам із питань ВПО включати у її склад і інших посадових осіб місцевих державних адміністрацій.

Однією з підстав дострокового припинення ради з питань ВПО є встановлення факту невиконання без поважних причин більше ніж 60 % заходів, передбачених річним планом її роботи (п. 9). Така редакція створює ризики адміністративного тиску на діяльність ради з боку місцевої державної адміністрації, оскільки є незрозумілим, хто повинен оцінювати відсоток виконаних завдань річного плану.

Аналіз діяльності Рад з питань ВПО указує, що такі органи є платформою для діалогу між органами державної влади, місцевого самоврядування та ВПО як щодо потреб самих ВПО (зміни у виплатах для ВПО, евакуаційні виплати), так і щодо питань благоустрою територіальних громад.

Варто констатувати різні тенденції в діяльності рад ВПО. Деякі ради системно працюють, мають перші позитивні результати роботи. Інші епізодично проводять засідання, мають такий склад, який не дозволяє їм нормально працювати.

Так, рішенням виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 27.12.2023 № 827 створено Раду з питань ВПО у Хмельницькій міській територіальній громаді. Її головна мета – налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з громадськістю, урахування громадської думки під час реалізації державної політики у сфері підтримки ВПО у громаді.

Рішенням виконавчого комітету Хмельницької міської ради від 26.01.2024 № 65 затверджено Положення про Раду з питань ВПО у Хмельницькій міській територіальній громаді. Раду утворено у складі 15 осіб, з них 8 – ВПО, 2 – представники благодійних організацій, 5 – представники структурних підрозділів виконавчого комітету.

Від моменту створення Ради з питань ВПО, зокрема:

– розроблено та затверджено Положення про Раду з питань ВПО;

- створено робочі групи з питань житлового забезпечення, оцінювання потреб ВПО, адаптації та інтеграції, інформування, співпраці з громадськими та міжнародними організаціями;

- розроблено та затверджено План роботи Ради з питань ВПО;

- для оцінювання потреб ВПО та визначення головних напрямів діяльності створено гугл-форми, за допомогою яких періодично проводять опитування;

- для висвітлення результатів роботи Ради з питань ВПО створено фейсбук-групу, на сайті Хмельницької міської ради створено окремий розділ Ради.

Члени Ради з питань ВПО входять до складу комісій і координаційних рад, які виносять пропозиції та затверджують програми, що діють у громаді.

За наданою інформацією голови Ради з питань ВПО, згідно з планом роботи на 2024 рік, затвердженим на засіданні від 31.05.2024, представники Ради:

- беруть участь у засіданнях, семінарах, навчаннях та інших заходах, організованих Хмельницькою міською радою та Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, з питань захисту прав та інтересів ВПО;

- здійснюють моніторинг виконання програм на місцевому рівні в розрізі захисту прав ВПО;

- долучаються до розроблення нових програм, вносять пропозиції щодо змін у чинні програми та заходи Хмельницької міської територіальної громади.

Проведене дослідження дозволяє виокремити такі ефективні засоби діяльності громадських організацій у досліджуваній сфері: просвітницький компонент, адвокація, участь у консультативно-дорадчих органах при органах місцевого самоврядування, обласних, районних державних адміністраціях. Для вдосконалення правового забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором за умови реалізації державної політики інтеграції (реінтеграції) ВПО і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, потрібно виключити в конкурсних процедурах

бюджетної підтримки громадських організацій необґрунтований розподіл коштів і корупційні ризики. Забезпечення виборчих прав громадян України за кордоном, гарантованих Конституцією України на належному рівні, є одним із засобів підтримання зв'язку між державою та українцями й додатковим стимулом їхнього повернення в Україну. Для створення сприятливих умов на закордонних виборчих дільницях варто внести зміни у виборче законодавство в частині збільшення кількості дільниць, покращання ресурсного забезпечення, безбар'єрності таких дільниць, залучення громадських організацій і волонтерів до роботи в закордонних виборчих дільницях, трансферу громадян України до дільниць. Доцільно налагодити інформування та комунікацію між організаціями громадянського суспільства та органами державної влади щодо організації та проведення виборів за кордоном, інформаційно-роз'яснювальної кампанії. На законодавчому рівні потрібно забезпечити механізм оцінювання радами з питань ВПО місцевих програм і політик у сфері соціального захисту ВПО, внести зміни у Примірне положення про Раду з питань ВПО в частині складу ради з боку представників районних, обласних державних адміністрацій (п. 7), підстав дострокового припинення ради (п. 9).

Висновки до розділу 3

Проаналізувавши способи вдосконалення механізму інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, а також обґрунтувавши правове забезпечення партнерської взаємодії між Україною, ЄС і міжнародними організаціями щодо інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, сформувавши правове забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором за умови реалізації державної

політики інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб і громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, можна дійти таких висновків:

1. Чинники, які впливають на повернення громадян в Україну, доцільно класифікувати на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх чинників варто віднести такі: строки закінчення активної фази війни; вступ України у ЄС, НАТО; умови, розмір і строки отримання Україною репарацій, грошових коштів унаслідок конфіскації російських активів на користь України та використання їх для фінансування відновлення, отримання доходів від тимчасово заморожених російських активів, фінансування від партнерів України. До внутрішніх чинників потрібно віднести швидкість відновлення критичної, освітньої, соціальної, житлової інфраструктури; умови та розміри соціальної підтримки громадян; швидкість створення тимчасових умов для проживання; створення умов для працевлаштування громадян із належним рівнем оплати праці.

2. Варто впровадити тактичні та стратегічні правові механізми реінтеграції громадян, які виїхали за кордон.

До тактичних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном, і системи оцінювання їхніх потреб, зокрема потреб у створенні умов для повернення до України; внесення змін у трудове законодавство щодо застосування дистанційної роботи як форми організації праці українських роботодавців у межах збереження трудових відносин із громадянами України, які отримали тимчасовий захист у ЄС, упровадження механізму зарахування трудового стажу працівникам, які працювали за кордоном офіційно, для набуття права на отримання пенсійного забезпечення. Реалізація цього процесу потребує укладення двосторонніх договорів між Україною та основними країнами-реципієнтами українських вимушених мігрантів щодо взаємного зарахування стажу. До тактичних правових механізмів також доцільно віднести розроблення культурно-просвітницької кампанії для громадян України за

кордоном для стимулювання повернення й залишення в Україні; розроблення кредитних житлових програм для українців за кордоном (закріплення на законодавчому рівні можливостей на однакових пільгових умовах набувати житло як внутрішньо переміщеними особами, так і громадянами України за кордоном у відносно безпечних регіонах України).

До стратегічних правових механізмів доцільно віднести розроблення та ухвалення спільної з ЄС програми добровільного повернення та реінтеграції громадян в Україну, укладання з державами – членами ЄС та іншими державами двосторонніх договорів про повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України. Реалізація поставлених тактичних і стратегічних засобів потребує створення єдиного органу державної влади для організації та координації повернення громадян України за аналогією з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, який повинен забезпечити координацію з міжнародними організаціями (Міжнародною організацією з питань міграції, Управлінням верховного комісара ООН з питань біженців), Європейською комісією, країнами ЄС, громадським сектором. Одним із завдань такого органу повинні бути розроблення та реалізація державних програм підтримки громадян України, які планують повернутися, щодо пошуку роботи, забезпечення тимчасовим житлом.

3. Правовими засобами з реінтеграції громадян за кордоном за суб'єктивним складом є такі, які реалізуються Україною, державою, що приймає, міжнародними організаціями.

Щодо заходів, які Україна може впроваджувати спільно з іншими державами, що приймають, доцільно віднести: укладення двосторонніх міжнародних договорів про повернення громадян України та пошук дітей, незаконно вивезених із території України; упровадження процедур із відновлення паспортів та інших документів для громадян України за кордоном.

На рівні держави доцільно розробити програму надання тимчасового житла таким громадянам; забезпечити умови працевлаштування за минулою професією; упровадити програми навчання за новими актуальними на ринку праці професіями; забезпечити доступ до потреб першої необхідності після повернення; розробити та впровадити компенсаційний механізм для громадян, що втратили власний бізнес унаслідок воєнних дій; передбачити можливість отримання права на проживання членам новостворених сімей, які мають громадянство іншої країни.

Державам перебування доцільно взяти на себе зобов'язання щодо неперешкоджання поверненню громадян в Україну; упровадити державні програми з повернення громадян в Україну, зокрема з фінансовими стимулами для повернення (надання разової грошової суми, оплата вартості квитків); укласти договори про реадмісію. Для полегшення та стимулювання процесу повернення доцільно розробити механізм зарахування трудового стажу працівникам, які були офіційно працевлаштовані за кордоном, для забезпечення права на отримання пенсійних виплат. Для реалізації такого процесу необхідно укласти двосторонні договори між Україною та основними країнами-реципієнтами українських вимушених мігрантів щодо взаємного зарахування стажу.

Міжнародні організації можуть проводити реадмісію українців; надавати фінансову та матеріальну допомогу громадянам України, які повертаються.

4. До засобів діяльності громадських організацій у досліджуваній сфері доцільно віднести просвітницький компонент, адвокацію, участь у консультативно-дорадчих органах при органах місцевого самоврядування, обласних, районних державних адміністраціях. Для вдосконалення правового забезпечення координації між органами місцевого самоврядування, державної влади та громадським сектором потрібно виключити в конкурсних процедурах бюджетної підтримки громадських організацій необґрунтований розподіл коштів та корупційні ризики. Для реалізації виборчих прав громадян України за кордоном як одного із засобів підтримання зв'язку між ними та державою та стимулювання їхнього повернення в

Україну доцільно створити сприятливі умови на закордонних виборчих дільницях за допомогою збільшення кількості виборчих дільниць, забезпечення безбар'єрності таких дільниць, покращання ресурсного забезпечення, залучення громадських організацій і волонтерів до роботи в закордонних виборчих дільницях, трансферу громадян України до дільниць. Доцільно налагодити інформування та комунікацію між організаціями громадянського суспільства та органами державної влади щодо організації та проведення виборів за кордоном, інформаційно-роз'яснювальної кампанії. На законодавчому рівні потрібно забезпечити механізм оцінювання радами з питань ВПО місцевих програм і політик у сфері соціального захисту ВПО, внести зміни у Примірне положення про Раду з питань ВПО в частині складу ради з боку представників районних, обласних державних адміністрацій (п. 7), підстав дострокового припинення ради (п. 9).

Основні наукові результати опубліковані автором у працях [149, 242].

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження, системного аналізу здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, чинного законодавства України та зарубіжних країн, практики його застосування, права ЄС, вирішено наукове завдання щодо удосконалення правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон, сформульовано теоретичні висновки та внесено низку пропозицій до національного законодавства у досліджуваній сфері.

1. Визначено змістовне наповнення правових засад інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як нормативно забезпечений: правовий механізм моніторингу потреб таких осіб; правові засоби доступу до безбар'єрного правового, соціально-економічного, медичного, транспортного, побутового, культурного, організаційно-інформаційного забезпечення прав, реалізації житлових, соціальних, пенсійних, освітніх прав на рівні територіальних громад; механізм з працевлаштування та житлового забезпечення на недискримінаційній основі з партнерською взаємодією між Україною, ЄС та міжнародними організаціями, координацією між органами місцевого самоврядування, державної влади та громадським сектором.

2. Конкретизовано змістовне наповнення інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як реалізацію державної, місцевої політики, результатом якої є безбар'єрне правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення прав ВПО та осіб, які повернулись з інших держав, на рівні територіальних громад, надання їм соціальних, адміністративних, освітніх послуг, створення умов з працевлаштування та житлового забезпечення на недискримінаційній основі.

Зазначено, що інтеграція є процесом, спрямованим на прийняття особи як члена соціальної групи, шляхом встановлення зв'язків, набуття спільних інтересів та цінностей, співіснування, у тому числі у іншій ідентичності, спільного використання ресурсів як особи, так і приймаючої громади. Змістом інтеграції (реінтеграції) таких осіб є реалізація державної, місцевої політики, результатом якої є безбар'єрне правове, соціально-економічне, медичне, транспортне, побутове, культурне, організаційно-інформаційне забезпечення прав ВПО та осіб, які повернулись з інших держав, на рівні територіальних громад, надання їм соціальних, адміністративних, освітніх послуг, створення умов з працевлаштування та житлового забезпечення на недискримінаційній основі. Інтеграція передбачає розробку та реалізацію довгострокових рішень щодо ВПО та громадян України, які тимчасово перебували за кордоном, у новій приймаючій громаді, а реінтеграція – розробку та реалізацію довгострокових рішень щодо таких осіб при поверненні у деокуповану та частково відновлену громаду.

3. На основі аналізу міжнародно-правових та національних нормативно-правових актів у сфері інтеграції (реінтеграції) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, запропоновано його класифікацію на загальне та спеціальне; законодавство, спрямоване на вирішення тактичних завдань з інтеграції (реінтеграції), та стратегічних завдань з інтеграції (реінтеграції); охарактеризовано правову природу Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року як рамкового документу, реалізація якого потребує вирішення проблеми обмежених фінансових та інфраструктурних ресурсів, інфраструктурної спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування, нівелювання конфліктів між мешканцями приймаючих територіальних громад та ВПО через обмежений фінансовий ресурс; запропоновано прийняти окремий Державний стандарт соціальної послуги інтеграції (реінтеграції) ВПО, оскільки чинний Державний стандарт соціальної інтеграції та реінтеграції бездомних осіб не відображає особливості реінтеграції ВПО, не забезпечує реалізацію Стратегії

державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023—2025 роках.

4. Розроблено пропозиції щодо удосконалення правового механізму потреб ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон. Сформульовано визначення моніторингу потреб ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, як збирання, аналіз, обробка інформації, отриманої від таких осіб, з метою прогнозування, розроблення рекомендацій з удосконалення державної, місцевої політики та законодавства у сфері інтеграції (реінтеграції). Запропоновано класифікацію моніторингу за суб'єктним складом на такий, що здійснюється: органами державної влади, місцевого самоврядування; громадським сектором, міжнародними організаціями. Аргументовано доцільність впровадження CRM-системи державного моніторингу потреб ВПО та громадян, які перебувають за кордоном. Запропоновано призначити координатором такої системи Мінсоцполітики України, розробити єдину методологію моніторингу потреб ВПО у сфері освіти, охорони здоров'я, фінансового забезпечення з щоквартальною оцінкою отриманих даних та корегуванням державної політики у такій сфері, автоматизацією та інтегруванням отриманих даних з державними реєстрами. Запропоновано як результат впровадження такої методології затвердити акт оцінки потреб ВПО для використання у територіальних громадах.

5. Удосконалено правові засоби доступу ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, до соціального та пенсійного забезпечення. На підставі аналізу Порядку надання допомоги на проживання ВПО, затвердженим постановою КМУ від 20.03.2022 року № 332 розроблено пропозиції щодо приведення його положень у відповідності до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та усунення внутрішніх колізій. П. 131 постанови доповнити коло осіб, які мають право на автоматичне продовження допомоги, особами, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», навіть

якщо такі особи не досягли пенсійного віку. В абз. 1 п. 132 постанови врахувати осіб, житлові приміщення яких знищено або пошкоджене (до ступеня непридатного для проживання). У абз. 4 п. 134 включити осіб, які мають право на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Аргументовано доцільність доповнити п.п. 7 та 8 Положення про порядок видачі посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту, затвердженого постановою КМУ від 19.03.1996 року № 345 наступним: п. 7 Положення після підпункту г) доповнити новим підпунктом д) такого змісту: «д) ВПО, які проживають, працюють (навчаються) на території населених пунктів, яким надано статус гірських»; п. 8 Положення після підпункту в) доповнити новим підпунктом г) такого змісту: «г) ВПО, - довідки про взяття на облік ВПО та довідки з місця роботи (для внутрішньо переміщених осіб, які постійно працюють у гірському населеному пункті), довідки навчального закладу (для ВПО, які навчаються на денних відділеннях навчальних закладів, розташованих у гірському населеному пункті).».

Запропоновано ухвалити цільовий нормативно-правовий акт щодо гарантій для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; усунути колізії та прогалини, які є в Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Зокрема, такими гарантіями можуть бути: забезпечення безкоштовної психологічної допомоги, підтримки, реабілітації; забезпечення реалізації права на освіту (надання техніки для під'єднання до онлайн-уроку, під'єднання до інтернету); додаткові грошові виплати; допомога з професійною орієнтацією. Аргументовано доцільність створення загальнодержавного реєстру дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; дослідження потреб дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів.

6. Розроблено пропозиції щодо удосконалення правових засобів забезпечення житлових прав ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, шляхом впровадження комплексу заходів на загальнодержавному та регіональному рівнях.

На загальнодержавному рівні: розробити стратегію нової житлової політики на території України, ухвалити новий Житловий кодекс України, з урахуванням викликів, обумовлених воєнними діями на території України, та механізмом реалізації житлових прав ВПО; прийняти довгострокову державну програму забезпечення житлових прав ВПО шляхом забезпечення таких осіб екстремним, тимчасовим та постійним житлом; підвищити спроможність Рад ВПО у сфері адвокації та захисту житлових прав ВПО шляхом прийняття нормативно-правових актів з методичними рекомендаціями та правовими механізмами їх впливу на реалізацію і захист житлових прав ВПО; збільшити фінансування місцевих бюджетів на будівництво житла для ВПО, реконструкцію житлового фонду, пільгове кредитування з залученням додаткового фінансування з боку міжнародних організацій, країн-донорів, грантових програм, справедливим розподілом отриманих коштів, використанням публічної інформації про житлові потреби ВПО; розробити механізм компенсації витрат ВПО на оренду житла з визначенням критеріїв та строків такої компенсації, та залучення грантових коштів грантів для пільгового іпотечного кредитування ВПО; провести інформаційну кампанії для ВПО щодо вимог і процедур участі в житлових програмах на національному та місцевому рівнях; розробити та затвердити порядок проведення оцінки житлових потреб ВПО на рівні територіальних громад.

На місцевому рівні: створити на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування окремий розділ для ВПО та забезпечити його наповнення актуальною інформацією щодо національних та місцевих житлових програм для ВПО з покровими алгоритмами дій, вимогами та процедурами участі у житлових програмах; можливостей, умов та механізмів отримання тимчасового житла з

фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО та житлового фонду соціального призначення; забезпечити ведення та оприлюднення на офіційному сайті міської, селищної ради рейтингових списків ВПО, які потребують житло для тимчасового проживання.

Аргументовано доцільність розробки та затвердження на рівні територіальних громад порядку формування та розподілу житла з фонду тимчасового житла із визначенням рейтингового списку взятих на облік ВПО, які потребують отримання житла; програм забезпечення житлом ВПО з відповідним обсягом фінансування, виходячи з наявних можливостей та потреб; стратегій довгострокових житлових рішень для ВПО, у тому числі із залученням міжнародних гуманітарних організацій, рад з питань ВПО.

7. Розроблено пропозиції щодо удосконалення механізму інтеграції (реінтегації) ВПО та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон, шляхом впровадження стратегічних та тактичних заходів, які передбачають партнерську взаємодію між Україною, ЄС та міжнародними організаціями, координацію між органами місцевого самоврядування, органами державної влади та громадським сектором при реалізації державної політики у такій сфері.

До тактичних правових механізмів віднесено: розробку та прийняття підзаконних нормативно-правових актів щодо обліку громадян України, які перебувають під тимчасовим захистом за кордоном; системи оцінки їх потреб, у тому числі потреб при поверненні в Україну; внесення змін у трудове законодавство в частині можливості застосування українськими роботодавцями дистанційної форми праці для громадян України, які отримали тимчасовий прихисток у ЄС; впровадження механізму зарахування трудового стажу громадянам України, які були офіційно працевлаштовані за кордоном; проведення культурно-просвітницької кампанії серед громадян України за кордоном з метою їх мотивування на повернення в Україну; розробку кредитних житлових програм для громадян України за кордоном (закріплення на законодавчому рівні однакових

пільгових іпотечних житлових програм як для ВПО, так і громадянам України за кордоном).

До стратегічних правових механізмів віднесено: розробку та прийняття спільно з ЄС програми повернення та реінтеграції громадян в Україну; укладання з державами-членами ЄС та іншими державами двосторонніх міжнародних договорів щодо повернення громадян в Україну; оборонну та безпекову модернізацію України; економічне, соціальне, інфраструктурне відновлення деокупованих регіонів України; впровадження міжнародного компенсаційного механізму шляхом підписання міжнародних договорів з державами, у яких є заморожені російські активи, створення Компенсаційної комісії, Компенсаційного Фонду; впровадження міжнародного механізму використання прибутку від заморожених російських активів та у стратегічній перспективі розробку правового механізму повної конфіскації заморожених російських активів як складового елементу вирішення довгострокових завдань з інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Аргументовано доцільність створення окремого органу державної влади для реалізації перерахованих тактичних та стратегічних правових механізмів за аналогією з Мінреінтеграції. Запропоновано визначити його компетенцію у сфері інтеграції (реінтеграції) громадян України, які тимчасово виїхали за кордон, співпраці з міжнародними організаціями, Європейською комісією, країнами ЄС, громадським сектором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірева О. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь. Київ, Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ, 2016. 140 с.
2. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 3. С. 34–43.
3. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / Е. М. Лібанова, В. П. Горбулін, С. І. Пирожков та ін. Київ : НАН України, 2015. 363 с.
4. Новікова О. Ф., Антонюк, В. П., Залознова Ю. С. Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення : монографія. Київ : ІЕПрНАН України, 2018. 244 с.
5. Тітар І. О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця. *Український соціум*. 2016. № 4 (59). С. 57–68.
6. Новий словник української мови. Київ, 1998. Т. 2. 283 с.
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Sixth Edition ; ed. by Sally Wehmeier. Oxford : University Press, 2000. 1540 p.
8. Енциклопедія освіти / гол. редактор В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
9. Приходько І. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції. *Економічний аналіз*. 2015. Т. 19, № 1. С. 91–100.
10. Balassa B. The theory of Economic Integration. Homewood, 1961. 304 p.
11. Заяць О. І. Теоретичні основи міжнародної економічної інтеграції в умовах розвитку торгівельно-економічних відносин між країнами. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2432>.

12. Беркман Л. Від соціальної інтеграції до здоров'я: Дюркгейм у новому тисячолітті. *Соціальні науки та медицина*. 2000. С. 843–857.

13. Kroeber A. L. *Anthropology. Race. Language. Culture. Psychology. Prehistory*. N. Y., 1948. 295 p.

14. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса : монографія / В. Л. Ніколаєнко, Л. Г. Ніколаєнко, Ю. І. Яковенко ; за ред. Н. І. Соболевої. Київ : ПФ «Фоліант», 2021. 308 с.

15. Parsons T. *Essays in Sociological Theory. Revised Edition* / T. Parsons. N. Y. – London : Free Press, Macmillan, 1964. 259 p.

16. Lockwood D. *Social Integration and System integration. Exploration in social change* / Ed. by G. Z. Zollschan, W. L. Hirsch, 1964. 349 p.

17. Хузер Б. Соціальна інтеграція: підходи та проблеми. 1951. 94 с.

18. Diez T. *Introducing the Mosaic of Integration Theory: Its Past, Present and Future*. Paper for presentation at the European Union Studies Association (EUSA) 8th Biennial International Conference. Mar. 27–29. 2003. Nashville. TN, Panel 8H (Unpublished). 27 p.

19. Etzioni A. *Political unification: a comparative study of leaders and forces*. New York : Rinehart, 1965. 346 p.

20. Jacob P. *The integration of political Communities*. Philadelphia : Lippincott, 1964. 314 p.

21. Etzioni A. *Political unification: a comparative study of leaders and forces*. New York : Rinehart, 1965. 346 p.

22. Скриль С. А. Політико-правові теорії європейської інтеграції: системний аналіз. *Політикус* : наук. журнал. 2023. № 3. С. 46–51.

23. Райан Д. Теоретичні перспективи постміграційної адаптації та психологічного благополуччя серед біженців: на шляху до ресурсноорієнтованої моделі. *Журнал досліджень біженців*. 2008. С. 1–18.

24. Харрелл-Бонд Б. Імпозантна допомога: екстрена допомога біженцям. 1986. 34 с.
25. Савчук І. Г. Словник суспільної географії. Електронне видання. URL: <https://geohub.org.ua/node/4868>.
26. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ : Київський університет, 2012. 543 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/93/53408/971669.html>.
28. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 816 с.
29. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 232 с.
30. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ : Міжнародна Організація з Міграції, 2015. 100 с.
31. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#n317>.
32. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>.
33. Стан інтеграції та соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні на прикладі Одеської області. URL: <https://r2p.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/3-Stan-integratsiyi-ta-sotsialnoyi-adaptatsiyi-VPO-vUkrayini.pdf>.
34. Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : розпорядження КМУ від 07 квітня 2023 р. № 312-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-derzhavnoi-polityky-shchodo->

vnutrishnoho-peremishchennia-na-period-do-2025-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-zakhodiv-z-ii-realizatsii-i070423-312.

35. Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України : постанова КМУ від 16 грудня 2015 р. № 1094. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF#Text>.

36. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

37. Торяник В. О. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. *Правові горизонти*. 2019. № 17 (30). С. 57–63. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i17.p:57>.

38. Панчишин А. В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.

39. Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. І. П. Лаврінчук. Київ, 1999. 20 с.

40. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтримання миру. *Форум права* № 2. 2011. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11movzpm.pdf>.

41. Лопатін С. В. Правовий статус громадян як суб'єктів адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері. *Форум права*. 2010. № 2. С. 277–282. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-2/10lcvvic.pdf>.

42. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 8. С. 21–25.

43. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

44. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 року № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.

45. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

46. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

47. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

48. Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи : постанова КМУ від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#n9>.

49. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.

50. Про імміграцію : Закон України від 7 червня 2001 року № 2491-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#n74>.

51. Деякі питання надання Державною міграційною службою публічних послуг в умовах воєнного стану : постанова КМУ від 01.11.2022 № 1232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1232-2022-%D0%BF#Text>.

52. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 року № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#n267>.

53. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

54. Loizidou v. Turkey (preliminary objections). 23 March 1995, § 62, Series A, № 310. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57920>.

55. Cyprus v. Turkey [GC], Application № 25781/94, § 76. ECHR 2001-I. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-59454%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-59454%22]}).

56. Sudita Keita v. Hungary, Application № 42321/15, §§ 32-42. ECHR 2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-202433%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-202433%22]}).

57. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 року № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text>.

58. Порядок декларування та реєстрації місця проживання (перебування) : постанова КМУ від 7 лютого 2022 року № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text>.

59. Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи : постанова КМУ від 1 жовтня 2014 р. № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#n9>.

60. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 34–39.

61. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 70–75.

62. Кульчицький Т. Р. Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 1 (19). С. 51–57.

63. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. Київ : ІЕПрНАН України, 2016. 448 с.

64. Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Залозна Ю. С. Інтеграція ВПО у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення : монографія. Київ : ІЕПрНАН України, 2018. 244 с.

65. Кульчицький Т. Р. Правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... доктора філософії: 081 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2022. 224 с.

66. Ravenstein E. G. The Birthplace of the People and the Laws of Migration. *The Geographical Magazine*. 1876. № 3. P. 173–233.

67. Migration for Development: Within and Beyond Frontiers. International Organization for Migration. 2006. 436 p.

68. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 11. С. 44–50.

69. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://iom.org.ua>.

70. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. URL: <https://en.unesco.org>.

71. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>.

72. The 2022 Brussels summit. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2022_Brussels_summit.

73. Торяник В. О. Правове забезпечення реінтеграції громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон внаслідок воєнних дій. 2024. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 1 (61). С. 134–141. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.1.20>.

74. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2024 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

75. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2023 рік.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opublikovano-zvit-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu-mizh-ukrainoiu-ta-ies-za-2023-rik>.

76. Питання конкурсного відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України стосовно осіб, яких призначає Президент України : Указ Президента України від 29 лютого 2024 року № 139/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1392024-49989>.

77. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах : Закон України від 13 грудня 2023 року № 2846-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20>.

78. CDL-PI(2022)046-e Ukraine – Urgent Opinion on the draft law «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on improving the procedure for the selection of candidates for the position of judge of the Constitutional Court of Ukraine on a Competitive Basis», issued on 23 November 2022, pursuant to Article 14a of the Venice Commission’s Rules of Procedure. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI\(2022\)046-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2022)046-e).

79. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «ОВЧАРЕНКО ТА КОЛОС ПРОТИ УКРАЇНИ» (CASE OF OVCHARENKO AND KOLOS v. UKRAINE) від 12 січня 2023 року, заяви № 27276/15, № 33692/15). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%2227276/15%22\],%22itemid%22:\[%22001-230336%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%2227276/15%22],%22itemid%22:[%22001-230336%22]}).

80. Про роботу групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України від 18.05.2022 № 346/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346/2022#Text>.

81. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція Комітету

Міністрів Ради Європи від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#Text.

82. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text>.

83. Zelmenis J. Legal Basis of Sanctions against Russia and Asset Confiscation. Socrates. Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Volume 2023 (2023): issue 1–27 (december 2023). P. 74–80. URL: <https://doi.org/10.25143/socr.27.2023.3.74-80>.

84. Kamminga M. T. Confiscating Russia's Frozen Central Bank Assets: A Permissible Third-Party Countermeasure? *Netherlands International Law Review*. 2023. Vol. 70 (1). P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.1007/s40802-023-00231-7>.

85. International Centre for Ukrainian Victory. Confiscation of Russian Sovereign Assets: Mission Possible and Overdue. Centre for Economic Strategy. 2023. P. 1–9. URL: <https://ces.org.ua/en/confiscation-of-russian-sovereign-assets/>.

86. Nagy C. International Investment Law Enables the Use of Frozen Russian Assets to Compensate for War Damage in Ukraine. *Harvard International Law Journal*. 2023. Vol. 64. P. 1–8.

87. Київська обласна цільова програма «Підтримка внутрішньо переміщених осіб на 2023–2025 роки» : рішення Київської обласної ради від 09 червня 2023 року № 553-18-VIII. URL: <https://kor.gov.ua/wp-content/uploads/2024/01/Prohrama.pdf>.

88. World Bank, Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration. Washington D. C. 2018. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/03/19/groundswell---preparing-for-internal-climate-migration>.

89. Jimenez-Damary C. Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons A/75/207. *General Assembly United Nations*. 21 July. 2020. 30 p. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/189/85/pdf/n2018985.pdf>.

90. Інфографічне дослідження Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України з партнерами «Російсько-українська війна: вплив на довкілля». 2024. 40 с. URL: topleadprojects.com/war-in-ua-environmental-impact-ukr.

91. Керівні принципи з питання переміщення осіб всередині країни ООН E/CN.4/1998/53/Add/2F. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf>.

92. Brookings-Bern Project on Internal Displacement. 2007. Expert Seminar on Protracted IDP Situations. Hosted by UNHCR and the Brookings-Bern Project on Internal Displacement. Seminar Report. Geneva. June 21–22. 2007.

93. Рамкова програма міжвідомчого постійного комітету з пошуку довгострокових рішень в інтересах ВПО / Брукінгський Інститут – Бернський Університет. *Проект щодо Внутрішнього Переміщення*. 2018. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/11/NRC_ramkova_program-PRINT-UNHCR.pdf.

94. Угода про допомогу біженцям та вимушеним переселенцям від 24 вересня 1993 року. URL: https://zakon.cc/law/document/read/997_040.

95. Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод : постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 № 462-VIII. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/109896.html>.

96. Communication contained in Note verbale No. 31011/32-119-68120 from the Permanent Representation of Ukraine, dated 20 May 2024, registered at the Secretariat General on 21 May 2024 – Or. Engl. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/by-non-member-states-of-the-coe-or-the-european-union?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=10&codePays=U>.

97. Порядок проведення моніторингу стану утримання дітей та осіб, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України із закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, а також дітей із сімейних форм виховання : наказ Міністерства соціальної політики України від 25 липня 2023 року № 260-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1717-23#Text>.

98. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у 257 державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 412 с.

99. Попова Л. М. Адміністративно-правові засади контролю в сфері підприємницької діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 515 с.

100. Николина К. В. Процедурні особливості правового моніторингу текстуального виразу права: прагматичний підхід. *Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики*. 2019. Вип. 10. С. 198–202.

101. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2018. 554 с.

102. Гбур З. В. Роль моніторингу в організаційно-управлінському забезпеченні державної політики. *Ефективність державного управління : зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України*. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2007. С. 279–285.

103. Градова Ю. В. Щодо необхідності розробки та прийняття Закону України «Про правовий моніторинг». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 46–48.

104. Оболенський О. Ю., Обушна Н. І. Аудит, контроль і моніторинг у системі публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 41. С. 115–124.

105. Бахтіна Ю. С. Правовий моніторинг як функція державного управління : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2019. 246 с.

106. Про затвердження Порядку проведення моніторингу та здійснення контролю за реалізацією проєктів технологічних парків : постанова КМУ від 21 березня 2007 року № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517-2007-%D0%BF#Text>.

107. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t233354?an=979>.

108. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : постанова КМУ від 26 серпня 2020 р. № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>.

109. Деякі питання захисту прав депортованих та внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 28 червня 2022 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF#Text>.

110. Кобзін Д., Левкіна Г., Луньова О., Черноусов А., Щербань С. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень. 2020. 246 с.

111. Програма економічного і соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2024 рік, затверджена наказом Сумської міської військової адміністрації від 21.12.2023 № 108 Сумської міської ради. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/ekonomichnij-i-sotsialnij-stand-mista.html>.

112. Міська програма соціального захисту «Милосердя» на 2022–2024 роки», затверджена рішенням Сумської міської ради від 24 листопада 2021 року № 2272-МР. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/programi-rozvitku-mista.html>.

113. Соціальна підтримка Захисників і Захисниць України та членів їх сімей» на 2022–2024 роки : рішення Сумської міської ради від 24 листопада 2021 року № 2273-МР (зі змінами). URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/programi-rozvitku-mista.html>.

114. Програма оздоровлення та відпочинку дітей Сумської міської територіальної громади на 2022–2024 роки : рішення Сумської міської ради від

24 листопада 2021 року № 2507-МР. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/programi-rozvitku-mista.html>.

115. Програма Сумської міської територіальної громади «Соціальні служби готові прийти на допомогу на 2022–2024 роки» : рішення Сумської міської ради від 27 жовтня 2021 року № 2003-М. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/programi-rozvitku-mista.html>.

116. Програма економічного і соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2023 рік : рішення Сумської міської ради від 14 грудня 2022 року № 3310-МР. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/ekonomichnij-i-sotsialnij-stand-mista/26726-programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-sumskojimiskoji-ob-ednanoji-teritorialnoji-gromadi-na-2023-rik.html>.

117. Програма економічного і соціального розвитку Сумської міської територіальної громади на 2024 рік : наказ Сумської міської військової адміністрації від 21.12.2023 № 108-СМР. URL: <https://smr.gov.ua/uk/dokumenti/ekonomichnij-i-sotsialnij-stand-mista/29816-programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-sumskojimiskoji-teritorialnoji-gromadi-na-2024-rik.html>.

118. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

119. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 05.11.2014 № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF#Text>.

120. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : постанова КМУ від 08.06.2016 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text>.

121. Галкін В. Л. Конституційно-правові засади пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 75–82.

122. Кульчицький Т. Р. Права зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб у сфері пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2018. Випуск 51. Том 1. С. 142–146.

123. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2019. 216 с.

124. Рішення Верховного Суду від 03.05.2018 № Пз/9901/20/18 у справі № 805/402/18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VS180769>.

125. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 29 червня 2017 року у справі № 826/12123/16. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/67481245>.

126. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 року у справі № 826/12123/16. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/78808062>.

127. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 04 лип. 2018 р. у справі № 826/12123/16. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/75172804>.

128. Рішення ЄСПЛ у справі «Суханов та Ільченко проти України» від 26 червня 2014 р., заява № 68385/10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

129. Рішення ЄСПЛ у справі «Пічкур проти України» (заява № 10441/06) від 07 листопада 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text.

130. Порядок виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їх виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території :

постанова КМУ від 10 листопада 2021 року № 1165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF#Text>.

131. Рішення Донецького окружного суду від 08 вересня 2022 року у справі № 200/2429/22. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106133105>.

132. Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 28 листопада 2022 року у справі № 200/2429/22. Єдиний реєстр судових рішень. URL: № <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107624440>.

133. Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 5 вересня 2022 року у справі № 360/536/22. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106059210>.

134. Рішення Київського окружного адміністративного суду у справі № 640/21600/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103691654>.

135. Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 30 травня 2022 року у справі № 360/5296/21. Єдиний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104522445>

136. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 23 червня 2022 року у справі № 200/12397/21. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104929106>.

137. Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 25 жовтня 2022 року у справі № 200/12397/21. Єдиний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106936107>.

138. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : постанова КМУ від 20.03.2022 № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>.

139. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України від 15.02.1995 № 56/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

140. Положення про порядок видачі посвідчення громадянина, який проживає, працює (навчається) на території гірського населеного пункту : постанова КМУ від 19.03.1996 № 345. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/171879___770608.

141. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

142. Торяник В. О. Правові засади соціального захисту внутрішньо переміщених осіб як елементи їх інтеграції в приймаючі громади. *Право.ua*. 2023. № 4. Ч. 2. С. 223–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.35>.

143. Порядок організації надання соціальних послуг : постанова КМУ від 01.06.2020 № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>.

144. Про затвердження форми Заяви про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи : наказ Мінсоцполітики України від 27.12.2016 № 1610. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0089-17#Text>.

145. Реабілітація жертв конфлікту. Що може запропонувати громада Сум та Сумської області. Суми – Київ, 2020. 36 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/analitychnym-ohliadom-Reabilitatsiia-zhertv-konfliktu.-SHCHo-mozhe-zaproponuvaty-hromada-Sum-ta-Sumskoi-oblasti-.pdf>.

146. Методичні рекомендації щодо впровадження інтегрованої системи соціального захисту : наказ Міністерства соціальної політики від 25.02.2019 № 282. URL: <https://www.msp.gov.ua/files/deinst/metod/282.pdf>.

147. Порядок реалізації експериментального проєкту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України : постанова КМУ

від 10.06.2022 № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/678-2022-%D0%BF#Text>.

148. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP011751>.

149. Торяник В. О. Правові засади інтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 228–233. DOI: 10.32782/EP.2023.2.37.

150. Діти війни. Статистичні відомості. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>.

151. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/>.

152. Амелічева Л. П. Деякі проблеми правового регулювання соціальної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Академічні візії*. 2022. Вип. 12. С. 1–8.

153. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / О. А. Біда, А. Б. Блага, А. П. Бущенко, О. А. Мартиненко, П. І. Пархоменко, М. Г. Статкевич, С. В. Тарабанова ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 82 с.

154. Джуган В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67.

155. Легка О. В. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 41–45.

156. Лесько Н. В. Проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій та збройних конфліктів. *Наук. віс. Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2017. Вип. 46. Том 1. С. 16–64.

157. Щebetун І. С., Михайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 34.

158. Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 4. С. 77–81.

159. Пшенична А. В. Адміністративно-правове забезпечення прав дітей в умовах проведення антитерористичної операції : дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. 238 с.

160. Тернавська В. М. Правовий статус дітей, які постраждали внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України (конституційно-правовий аспект). *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 116–122.

161. Турченко О. Г., Пилипишина І. І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 64–69.

162. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.

163. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

164. Стратегія Ради Європи на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-new-strategy-for-the-rights-of-the-child-2022-2027-is-now-available-inukrainian>.

165. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>.

166. Під прицілом – заклади освіти Херсонщини та Сумщини. Звіт за результатами моніторингу нападів на заклади освіти під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну / С. Буров, М. Петровець, Н. Васьківська, В. Зновяк, Я. Кириєнко, В. Гламазда, Я. Собко, Г. Калініна. Чернігів : Освітній дім прав людини в Чернігові, 2024. 112 с.

167. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

168. Внутрішньо переміщені особи. Вебсайт Мінсоцполітики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.

169. Оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zrosla-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>.

170. Проект плану відновлення України. Відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів. URL: <https://recovery.gov.ua/project/program/recovery-and-upgrade-of-housing-and-regions-infrastructure>.

171. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України від 12.01.2006 № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>.

172. Деякі питання реалізації Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» : постанова КМУ від 23 липня 2008 року № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2008-%D0%BF#Text>.

173. Житловий кодекс України : в редакції Закону України від 21.04.2022 № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.

174. Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 29 квітня 2022 року № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text>.

175. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і Порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання

внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 26 червня 2019 року № 582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019-п#Text>.

176. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва : Закон України від 25.12.2008 № 800-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text>.

177. Про затвердження Порядку формування фондів житла для тимчасового проживання та Порядку надання і користування житловими приміщеннями з фондів житла для тимчасового проживання : постанова КМУ від 31 березня 2004 року № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2004-%D0%BF#Text>.

178. Про затвердження Мінімальних вимог щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення під час екстреного облаштування місць тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.2022 № 554 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0407-22#Text>.

179. Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : постанова КМУ від 18 квітня 2018 року № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-%D0%BF#Text>.

180. Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду : Закон України від 22.12.2006 № 525-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/525-16#Text>.

181. Деякі питання функціонування місць тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 1 вересня 2023 року № 930. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/930-2023-%D0%BF#Text>.

182. Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо підтримки територій, що зазнали негативного впливу внаслідок збройного конфлікту на сході України : постанова КМУ від 4

жовтня 2017 року № 769. URL: <https://minre.gov.ua/2022/12/22/pro-zatverdzhennya-poryadku-ta-umov-nadannya-subvenciyi-z-derzhavnogo-byudzhetu-miscevym-byudzheta-na-zdijsnennya-zahodiv-shhodo-pidtrymky-terytorij-shho-zaznaly-negatyvnogo-vplyvu-vnaslidok-zbroj/>.

183. Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану і не отримують щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : постанова КМУ від 29.04.2022 № 490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/490-2022-p#Text>.

184. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення Операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла : постанова КМУ від 27.11.2019 № 980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-%D0%BF#Text>.

185. Порядок пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб за рахунок коштів гранта, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW) : постанова КМУ від 28.04.2021 № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2021-%D0%BF#Text>.

186. Комплексна регіональна програма пільгового довготермінового кредитування громадян, які потребують поліпшення житлових умов у Вінницькій області, на 2018–2027 роки, затверджена Рішенням Вінницької обласної Ради від 28.09.2017 № 46. URL: <https://vn.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/inshi-rehionalni-prohramy>.

187. Про доповнення до Комплексної регіональної програми пільгового довготермінового кредитування громадян, які потребують поліпшення житлових умов у Вінницькій області на 2018–2022 роки, затвердженої рішенням 24 сесії

обласної Ради 7 скликання від 28 вересня 2017 року № 465 : рішення Вінницької обласної ради від 28 січня 2022 року № 330. URL: <https://vn.molod-kredit.gov.ua/images/DOCUMENTS/Rizne/330.pdf>.

188. Про затвердження Програми інвестування житлового будівництва в Хмільницькій міській територіальній громаді Вінницької області «Власний дім» на 2023–2028 роки : рішення 47 сесії міської ради від 08.09.2023 № 2005. URL: <https://rada.ekhmilnyk.gov.ua/uk/documents/item/21892>.

189. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

190. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану : Закон України від 21 квітня 2022 року № 2220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-20#Text>.

191. Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану : постанова КМУ від 19 березня 2022 року № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2022-п#Text>.

192. Про схвалення звіту спільної місії Європейського Союзу, ООН та Світового банку «Оцінка відновлення та розбудови миру в Україні : розпорядження КМУ від 05.08.2015 № 797-р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kr150797?ed=2015_08_05.

193. Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : постанова КМУ від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilov>.

194. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.

195. Перехідна рамкова програма на вересень 2022 р. – грудень 2023 р. ООН в Україні. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-05/Ukr_UN%20Transitional%20Framework_19.10.pdf.

196. Багаторічна стратегія захисту та пошуку рішень із залученням багатьох партнерів для України на 2018–2022 роки УВКБ ООН. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/06/Multi-Year-Multi-Partner-Protection-and-Solutions-Strategy-2017_2020_UKR.pdf.

197. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). УВКБ ООН. 2019. URL: <https://www.unhcr.org/ua/внутрішньо-переміщеніособи-впо>.

198. UNICEF and the Ministry of Social Policy of Ukraine sign a Memorandum in support of children affected by war. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-release/memorandum-unicef-mosp>.

199. Разом заради людської гідності, миру та розвитку. URL: <http://poruch.ua/zahid-oon-u-tvoyemu-misti-projshov-nadonechchini.html>.

200. Crisis response plan IOM Ukraine 1 January – 31 December 2018. International Organization of Migration. The UN Migration Agency. 2018. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/crisis_response_plan_2018-final.pdf

201. Дяченко А. Напрями підвищення рівня інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3. С. 62-68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_3_10

202. Надання інформації про підтримку малих фермерських господарств у 2022 та 2023 роках в межах Програм реагування ФАО. URL: <https://www.dar.gov.ua/news-list/nadannya-informaciyi-pro-pidtrimku-malih-fermerskih-gospodarstv-u-2022-ta-2023-rokah-v-mezhah-program-reaguvannya-fao>.

203. ФАО та ЄС розпочинають інвестиційну грантову програму для фермерів на заході України. URL: <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>.

204. With no let-up for war-affected Ukrainians, UN launches humanitarian and refugee plans to respond in 2024. URL: <https://www.unocha.org/news/no-let-war-affected-ukrainians-un-launches-humanitarian-and-refugee-plans-respond-2024>.

205. Рамкова програма стійкості та засобів до існування для підтримки України під час війни Європейського банку реконструкції та розвитку. URL: <https://www.ebrd.com/what-we-do/war-on-ukraine>.

206. United Nations Ukraine. URL: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/27-page>.

207. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги : постанова КМУ від 15 лютого 2002 року № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text>.

208. Перелік проєктів міжнародної технічної допомоги за підтримки країн-донорів, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Міністерстві економічного розвитку України. URL: <https://data.gov.ua/dataset/04fa817d-5c92-4e0d-b1b5-2dcf720adc36>.

209. Соболева О. Особливості масової міграції українців до країн Західної Європи після 24 лютого 2022 року. *Українознавство. Гуманітарні виклики XXI ст.* 2022. № 4 (85). С. 220–229. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(85\).2022.268322](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(85).2022.268322).

210. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія і соціальна економіка.* 2022. № 2 (48). С. 37–57.

211. Козін С. Можливості використання в Україні досвіду Німеччини у сфері правового регулювання захисту трудових прав мігрантів. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2020. Вип. 5. Том 1. С. 114–118. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.5-1.17>.

212. Малиновська О. А. Етнополітика та міграційна політика: до питання взаємозв'язку і взаємовпливу. *Political Studies.* 2023. № 1 (5). С. 178–198.

213. Прес-реліз опитування українських біженців у Німеччині, Польщі та Чехії: задоволеність життям закордоном, повернення в Україну, інтерес до ситуації в Україні Київським міжнародним інститутом соціології. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1408&page=1>.

214. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Повернення громадян, які тимчасово переміщені, зокрема за кордон та їх інтеграції в суспільно-економічне життя держави». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/return-of-temporarily-displaced-citizens.pdf>.

215. Стратегія людського розвитку : Указ Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073>.

216. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

217. Національна економічна стратегія на період до 2030 року : постанова КМУ від 10 березня 2021 р. № 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

218. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, схвалена розпорядженням КМУ від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>.

219. Лисогор І. Шмигаль назвав головну ідею створення «міністерства повернення українців». URL: https://lb.ua/news/2024/09/10/634024_shmigal_nazvav_golovnu_ideyu.html.

220. Алексєєв В. М. Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в Україні: управлінський аспект : дис. ... доктора наук з держ. управління: 25.00.01 – теорія та історія державного управління. Київ, 2012. 410 с.

221. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект : автореф. дис.

канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» Київ, 2006. 20 с.

222. Бельська Т. В. Взаємовідносини органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в умовах демократичного транзиту : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. управління» / Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків, 2010. 19 с.

223. Усаченко Л. М. Теоретико-методологічні засади розвитку взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями : монографія. Хмельницький : Вид-во ХУУП, 2008. 343 с.

224. Мізик О. М., Кисла К. М. Аналітичний звіт за результатами дослідження «Ефективні інструменти впливу громадськості на прийняття рішень органами влади». URL: http://iaaukraine.org/wpcontent/uploads/2017/10/Analitychny_jzvit-Efektyvni-instrumenty-vplyvu.pdf.

225. Збишко І. С. Механізми комунікації «держава – громадянське суспільство». *Нова парадигма*. 2012. Вип. 113. С. 143–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2012_113_18.

226. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні : навч. посіб. / Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.

227. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.

228. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#n314>.

229. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка : постанова КМУ в

редакції від 4 серпня 2021 р. № 802. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2011-%D0%BF#Text>.

230. Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю : постанова КМУ від 27 січня 2023 р. № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2023-%D0%BF#Text>.

231. Тищенко Ю. Організація та проведення виборів за кордоном: участь і виклики. Київ : Опора, 2023. 30 с. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/organizaciya-ta-provedennya-viboriv-za-kordonom-uchast-i-vikliki-24899>.

232. Уклали Меморандум про співпрацю з Представництвом Данської Ради у справах біженців в Україні. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/ukladeno-memorandum-pro-spivpracyu-z-predstavnictvom-danskoji-radi-u-spravah-bizhenciv-v-ukrayini.

233. Проект благодійної організації «Благодійний фонд «Стабілізуєш Суппорт Сервісез» «Підтримка спроможності системи соціального захисту населення щодо реєстрації ВПО». URL: <https://sss-ua.org/projects/proiekt-uvkb-pidtrymka-spromozhnosti-systemy-sotsialnoho-zakhystu-naselennia-shchodo-reiestratsii-vnutrishno-peremishchenykh-osib/>.

234. Програма благодійної організації «Благодійний фонд «Стабілізуєш Суппорт Сервісез» «Єднання заради дії». URL: <https://sss-ua.org/projects/united-voices-in-action-program>.

235. UNHCR partner organization. URL: <https://help.unhcr.org/ukraine/where-to-see-help/unhcr-partner-organisations/>.

236. Разом заради людської гідності, миру та розвитку. URL: <http://poruch.ua/zahid-oon-u-tvoyemu-misti-projshov-nadonechchini.htm>.

237. Оцінка міграційних процесів та настроїв: звіт за результатами онлайн-опитування. UIF: <http://news.uifuture.org/ocinka-migracijnykh-procesiv-ta-nastr/>.

238. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

239. Типовий регламент місцевої державної адміністрації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1999 року № 2263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2263-99-%D0%BF#Text>.

240. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>.

241. Примірне положення про Раду з питань внутрішньо переміщених осіб : постанова КМУ від 04.08.2023 № 812. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2023-%D0%BF#Text>.

242. Торяник В. О. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. *Правові горизонти*. 2019. № 17 (30). С. 57–63. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i17.p:57>.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України

1. Торяник В. О. Поняття та особливості адміністративно-правового статусу жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. *Правові горизонти*. 2019. № 17 (30). С. 57–63. DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i17.p:57>.
2. Торяник В. О. Правові засади соціального захисту внутрішньо переміщених осіб як елементи їх інтеграції в приймаючі громади. *Право.ua*. 2023. № 4. Ч. 2. С. 223–227. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.4-2.35>.
3. Торяник В. О. Правові засади інтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 228–233. DOI: 10.32782/EP.2023.2.37.

Публікації в зарубіжних періодичних наукових виданнях

4. Торяник В. О. Правове забезпечення реінтеграції громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон внаслідок воєнних дій. 2024. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2024. № 1 (61). С. 134–141. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2024.1.20>.

Тези доповідей на наукових конференціях

5. Торяник В. О. Щодо європейських стандартів забезпечення прав жінок, які постраждали внаслідок військового конфлікту. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 23–24 травня 2019 року) : у 2 ч. 2019. Ч. 2. С. 19–23. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72801/1/Reformuvannia_pravovoi_systemy_2.pdf.

6. Горяник В. О. Щодо законодавчого забезпечення прав жінок, які постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. *Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір : матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Полтава, 7 червня 2019 р.). 2019. С. 61–65.

7. Горяник В. О. Правове забезпечення діяльності рад з питань внутрішньо переміщених осіб при органах місцевого самоврядування, місцевих державних адміністраціях. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 23–24 травня 2024 року). С. 117–120. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/96305/1/Hankevych_external_aggression.pdf.

Акт впровадження Сумського державного університету

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Сумського державного університету

Інна Школьник

«17» 09 2024 р.



АКТ

впровадження (використання) результатів
дисертаційної роботи у навчальний процес

У дисертаційній роботі «Правові засади інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон», яка виконана в період з 01.10.2018 р. по 01.10.2024 р. розроблено механізм інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон; запропоновано шляхи удосконалення правового забезпечення партнерської взаємодії між Україною, ЄС та міжнародними організаціями щодо інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон

Здобувач ступеня доктора філософії Торяник Віолетта Олександрівна.

Комісія в складі:

Голова комісії: голова ради з якості інституту

Ольга СТОГОВА

Члени комісії: гарант освітньої програми
(старший викладач кафедри АГПФЕБ)

завідувач кафедри АГПФЕБ

доцент кафедри АГПФЕБ

Надія ГОРОБЕЦЬ

Олександр ІЛЬЧЕНКО

Марія КОЛЕСНИКОВА

Встановила, що результати дисертаційної роботи використовуються в навчальному процесі за освітньою програмою «Право» освітнього ступеня Бакалавр спеціальності 081 «Право»

шляхом реалізації наступного: оновлення змісту дисципліни «Адміністративне право», «Право соціального забезпечення»

«17» 09 2024 р.

Голова комісії:

Ольга СТОГОВА

Члени комісії:

Надія ГОРОБЕЦЬ

Олександр ІЛЬЧЕНКО

Марія КОЛЕСНИКОВА

Акт впровадження Асоціації юридичних клінік України



АСОЦІАЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК
УКРАЇНИ

30.10.2024 №68

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Торяник Віолетти Олександрівни на тему «Правові засади інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон» у практичну діяльність Асоціації юридичних клінік України

Окремі висновки, пропозиції та практичні рекомендації, висловлені у дисертаційному дослідженні Торяник Віолетти Олександрівни на тему «Правові засади інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон» на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право») було використано у практичній діяльності Асоціації юридичних клінік України при реалізації двох проєктів «Підтримка України шляхом забезпечення посиленого захисту прав ВПО та біженців», що фінансується Шведським інститутом та «Посилення прав українських ВПО та біженців через правопросвіту» за підтримки Ради міністрів Північних країн у співпраці з Інститутом Рауля Валленберга (RWI, Швеція) та Фондацією польських юридичних клінік (PLCF, Польща).

Розроблені в дисертаційному дослідженні науково-практичні рекомендації щодо впровадження тактичних та стратегічних правових механізмів інтеграції (реінтеграції) громадян, які виїхали за кордон, було застосовано для покращення захисту прав та правової допомоги, що надається українським внутрішньо переміщеним особам та біженцям у Швеції та Польщі, а також тим, хто залишився в Україні. В межах проєктів при дослідженні (картуванні) серед надавачів правничої допомоги та інформації постраждалим від війни українцям, у тому числі в Польщі та Швеції, було застосовано розроблені дисертанткою інструменти моніторингу потреб ВПО та громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Отже, дослідження Торяник Віолетти Олександрівни має вагомe значення як для науки, так і правозастосовчої діяльності у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які тимчасово перемістилися за кордон.

Голова Асоціації юридичних клінік України
Юлія ЛОМЖЕЦЬ



Додаток Г

Довідка про впровадження Департаменту соціального захисту населення України
Сумської міської ради



СУМСЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

вул. Харківська, 35, м. Суми, 40035, тел.(0542) 787-100
E-mail: info23@dszn.sm.gov.ua Код ЄДРПОУ 26440890

№ 10.2024 № 12.01-25/ /01

На № _____ від _____

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
Торяник Віолетти Олександрівни на тему «Правові засади інтеграції
(реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово
перемістилися за кордон» у практичну діяльність Департаменту соціального
захисту населення Сумської міської ради

Пропозиції та практичні рекомендації, висловлені у дисертаційному дослідженні Торяник Віолетти Олександрівни на тему «Правові засади інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб та громадян, які тимчасово перемістилися за кордон» на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 «Право»), було використано при розробці місцевих політик щодо інтеграції (реінтеграції) внутрішньо переміщених осіб у Сумській міській територіальній громаді.

Запропоновані дисертанткою рекомендації щодо забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб (надалі – ВПО) на місцевому рівні шляхом створення на офіційних сайтах органів місцевого самоврядування окремих розділів для ВПО та їх наповнення актуальною інформацією щодо національних та місцевих житлових програм для ВПО з покровими алгоритмами дій, вимогами та процедурами участі у житлових програмах; можливостей, умов та механізмів отримання тимчасового житла з фондів житла, призначеного для тимчасового проживання ВПО та житлового фонду соціального призначення; ведення та оприлюднення на офіційному сайті міської, селищної ради рейтингових списків ВПО, які потребують житло для тимчасового проживання; удосконалення діяльності Ради з питань ВПО при Сумській міській раді враховано у поточній діяльності Відділу з інтеграції та підтримки ВПО Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради.



Перший заступник директора
Департаменту соціального захисту
населення Сумської міської ради

Світлана МАРИНІЧЕНКО